

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HADİS ALMA VE NAKLETME YOLLARINDAN
VICÂDE YÖNTEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rahmiye HATİBOĞLU

(127213033)

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı: Hadis

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Fatma KIZIL

Ağustos 2015

KABUL VE ONAY BELGESİ

Bu tez 10.08.2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı:

Jüri Üyesi:

Jüri Üyesi:

Jüri Üyesi:

Yrd. Doç. Dr. Fatma KIZIL Yrd. Doç. Dr. Muhammet BEYLER Yrd. Doç. Dr. Ebubekir SİFİL Yrd. Doç. Dr. Mehmet EFENDİOĞLU

☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzelt

☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzelt

☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzelt

☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzelt

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Rahmiye HATİBOĞLU

10.08.2015

ÖNSÖZ

Hız. Peygamber'e Allah Teâlâ tarafından verilen tebliğ, tebyîn ve teşriî yetkilerine binâen İslâm tarihi boyunca onun kavi, fiil ve takrirlerine büyük önem atfedilmiştir. Bu sebeple Müslümanlar nezdinde hayatlarına yön vermesi bakımından büyük önemi hâiz sünnetin yaşanması kadar muhafaza edilerek gelecek nesillere aktarılması da hassasiyet gösterilen bir husus olmuştur. Allah Resûlü'nün sağlığında işitenlerin işitmeyenlere intikâl ettirmesi ve bazı sahâbîler tarafından yazılmasıyla başlayan hadis nakil faaliyeti her nesilde büyük bir titizlikle devam edegelmiştir. Hız. Peygamber'in söylediği, yaptığı ve takrir buyurduklarının ashâb-ı kirâm tarafından dinlenilip muhafaza edilmesiyle âdetâ tahammül yollarının ilki ve en makbul olanı kabul edilen semâ'ın bizzat Resûlullâh (s.a.v.) eliyle başlatıldığını söylemek mümkündür.

Ulvî bir vazife teşkil eden sünnetin hıfz edilerek gelecek nesillere aktarılması meselesinin meydana getirdiği hadis ilmi, bu bakımdan bütün dönemlerde değer atfedilen bir ilim dalı olma hüviyetini muhafaza etmiştir. Resûl-i Zîşân Efendimiz'in hadislerinin hangi usullerle gelecek nesillere nakledilmesi gerektiği hakkında tespit edilen kurallar, aynı zamanda hadis ilminin bir bölümünü meydana getirmiştir. Sünnetin sıhhatli bir şekilde nakledilmesi yönünde takınılan bu titiz tavır neticesinde ortaya çıkan hadis alma ve nakletme yolları da, hadis usulünün alt dallarından birisini teşkil etmektedir.

Hadis Alma ve Nakletme Yollarından Vicâde Yöntemi başlığını taşıyan bu çalışmaya bizi sevkeden etken Hız. Peygamber'in hadislerinin günümüze kadar ulaşmasını temin eden usuller içinde 'vicâde' yolunun katkısının boyutlarını tespit etmek olmuştur. Bu vesileyle vicâde yolunu ele alan hadis usulü eserlerinde sadece verilen malumattan istifade edilmeyip eserlerin tarihî seyri de dikkate alınarak, bahsedilen tahammül usulü hakkındaki düşüncelerin gelişim süreci de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Hadis tahammül yollarından vicâdeyi ele aldığımız çalışma bir giriş, üç bölüm ve sonuçtan müteşekkil bulunup birinci bölümünde, kavramın lügavî ve ıstılâhî manası ile bu yolla elde edilen hadislerin rivâyetinde kullanılan lafızlar kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra vicâde tarîkiyle elde edilen rivâyetlerin hangi hadis çeşidinden kabul edildiği hakkında verilen bilgilerle birlikte diğer hadis ıstılahlarıyla alâkasına da değinilmiştir. Hadis tahammül yollarından genellikle en sonuncusu kabul edilen vicâdenin icâzet ile münasebeti de aynı bölümde ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde hadis usulü kaynaklarında geçen vicâde tarîkîyle gelen hadisler kaydedilirken mütekaddimûn, müteahhirûn ve son dönem eserleri şeklindeki taksimat dikkate alınmıştır. Bunun yanı sıra hadis musannefâtındaki vicâde konusuna usul eserlerinde kaydedilen mülâhazalar çerçevesinde yer verilmeyle iktifa edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, vicâde yöntemiyle gelen rivâyetlerin nakli ve bu yolla nakledilmiş hadislerle amel edilmesinin hükmü ele alınmıştır. Vicâde yönteminin modern tartışmalarla ilgisi de bu bölümde ele alınan konulardan biridir.

Son olarak, yüksek lisans çalışmam boyunca kendilerinden istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. İbrahim Hatiboğlu, Yrd. Doç. Dr. Ebubekir Sifil ve Yrd. Doç. Dr. Muhammet Beyler'e, ayrıca tez jürimde olan ve önemli katkılarda bulunan Yrd. Doç. Dr. Mehmet Efendioğlu'na ve tezin konusunun tespitinden nihâî şeklini verinceye kadar her safhasında kıymetli görüşlerinden istifade ettiğim değerli hocam Yrd. Doç. Fatma Kızıl'a en samimi teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Yine, tezimi okuyarak çalışmama katkıda bulunan oğlum Yekta Münib Hatiboğlu ve kızım Nebile Hatiboğlu'na da ayrı ayrı teşekkür ederim.

Tez konusunun, tespit edebildiğimiz kadarıyla daha önce çalışılmamış olması nedeniyle sonraki zamanlarda yapılacak daha kapsamlı araştırmalar için bir başlangıç olmasını diliyor, istemeden düşülen muhtemel hataların benden kaynaklandığını ifade etmek istiyorum.

Muvaffakiyyet ancak Allah Teâlâ'nın lütfuyladır.

Rahmiye HATİBOĞLU

Bursa, Ağustos 2015

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	II
BEYAN	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
TÜRKÇE TEZ ÖZETİ	XI
İNGİLİZCE TEZ ÖZETİ	XII

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, KAYNAKLARI, METODU (1-5)

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	2
II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE METODU	4

BİRİNCİ BÖLÜM

VİCÂDE KAVRAMI VE DİĞER HADİS TÜRLERİ İLE ALÂKASI (6-45)

I. VİCÂDE KAVRAMI	7
A. LÜGAT VE İSTİLAH MANASI	7
1. Vicâdenin Lügat Manası	7
2. Vicâdenin İstilah Manası	12
B. VİCÂDE İLE İLGİLİ RİVÂYET LAFIZLARI VE DÂHİL OLDUKLARI HADİS TÜRLERİ	23
1. Rivâyet Lafızları	23
2. Dâhil Oldukları Hadis Türleri	32
2.1. Vicâde Yoluyla Alınan Hadislerin Munkatı‘, Mürsel, Muallak ve Maktû‘ Grubuna Dâhil Edilmesi ve İttisal İhtimalinin Varlığı	32

2.2. Munkatı‘ Grubuna Dâhil Edilmesi ve İttisal İhtimalinin Yokluğu .	35
C. VİCÂDE KAVRAMININ DİĞER HADİS USULÜ	
İSTİLAHLARIYLA İRTİBATI	36
1. Vicâde Yoluyla Gelen Hadislerin Müsned Kabul Edilmemesi	36
2. Vicâde Yoluyla Alınan Rivâyetlerde Tedlîs	37
2.1. Vicâde Yoluyla Gelenleri Rivâyet Ederken “‘an” veya “kâle” Lafızlarını Kullanmak Suretiyle Meydana Gelen Tedlîs	37
2.2. Vicâde Yoluyla Alınan Hadisleri Rivâyet Ederken “haddesenâ, ahberanâ, enbe’enâ, semi’tü” Lafızlarını Kullanmak Suretiyle Meydana Gelen Tedlîs	38
3. Cezm Lafızlarını Kullanmak	41
II. VİCÂDE-İCÂZET ALÂKASI	42

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS KAYNAKLARINDA GEÇEN VİCÂDE ÖRNEKLERİ (46-65)

I. HADİS USULÜ VE KAYNAKLARINDA VİCÂDE ÖRNEKLERİ .	47
A. Mütেকaddimûn Dönemi Usul Eserlerinde Vicâde Örnekleri	47
B. Mütעהhirûn Dönemi Usul Eserlerinde Vicâde Örnekleri	54
C. Son Dönem Usul Eserlerinde Vicâde Örnekleri	56
II. HADİS MUSENNEFÂTINDA VİCÂDE ÖRNEKLERİ	56
A. Hadis Musennefâtında Yer Alan Vicâde Misâllerine Dair Usul Eserlerindeki Mülâhazalar	56
B. Bazı Eserlerin Vicâde Rivâyeti Açısından Değerlendirilmesi	57
1. Ahmed b. Hanbel’in <i>Müsned</i> ’i	57
2. Buhârî ve Müslim’in <i>el-Câmi ‘u’s-sahîh</i> ’leri	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
VİCÂDENİN RİVÂYETİ VİCÂDEYLE AMEL VE VİCÂDENİN
MODERN TARTIŞMALARLA İLGİSİ
(66-86)

I. VİCÂDENİN RİVÂYETİ VE VİCÂDEYLE AMEL	67
A. VİCÂDENİN RİVÂYETİ	67
1. Vicâde İle Rivâyetin Men Edilmesi	68
2. Vicâde Yoluyla Rivâyetin Câizliği	69
B. VİCÂDE YOLUYLA NAKLEDİLEN HADİSLE AMEL	71
1. Vicâdeyle Amelin Vâcib Olduğunu Söyleyenler	74
2. Vicâdeyle Ameli Câiz Görenler	79
3. Vicâdeyle Ameli Câiz Görmeyenler	81
II. VİCÂDE KAVRAMININ MODERN TARTIŞMALARLA İLGİSİ (BUHÂRÎ'NİN KAYNAKLARI'NDA VİCÂDE KAVRAMI)	83
SONUÇ	87
KAYNAKÇA	89

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	:	Adı geçen eser
<i>b.</i>	:	Bin (oğlu)
<i>bk.</i>	:	Bakınız
<i>nşr.</i>	:	Neřreden
<i>r.a.</i>	:	Radıyallâhü anh
<i>s.</i>	:	Sayfa
<i>ss.</i>	:	Sayfadan sayfaya
<i>ts.</i>	:	Baskı tarihi yok
<i>vb.</i>	:	Ve benzeri
<i>ve dėr.</i>	:	Ve diėerleri
<i>ö.</i>	:	Ölüm tarihi

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Hadis Alma ve Nakletme Yollarından Vicâde Yöntemi
Tezin Yazarı: Rahmiye HATİBOĞLU Danışman: Yrd. Doç. Dr. Fatma KIZIL
Kabul Tarihi: 10.08.2015 Sayfa Sayısı: I-XII+1-95
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı: Hadis
Hadis kaynaklarına güven duyulması ancak onların hangi yöntemler kullanılarak meydana getirildiğinin bilinmesiyle mümkün olabilecektir. Bu yöntemler hadis alma ve nakletme yöntemleri olarak bilinmektedir ki bunlardan biri de ‘vicâde’dir. Tezde hadis usulü eserlerinde incelenen vicâdenin mahiyeti ve bu tür rivâyetlere yaklaşımlar kapsamlı bir şekilde ele alınarak rivâyet külliyyâtının değerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Vicâde kavramının lügat ve ıstılâhî manasının ele alındığı birinci bölümde, rivâyet ederken kullanılan ıstılahlar, dâhil edildiği hadis çeşidi ile birlikte diğer usul ıstılahlarıyla alâkası ve hassaten icâzet irtibatı açısından incelenmiştir. Hadis usulü kaynaklarındaki değerlendirmelerin ele alındığı ikinci bölümde aynı zamanda musennafât ile alâkalı öne sürülen vicâde hakkındaki mülâhazalara yer verilmiştir. Son dönemdeki vicâde yaklaşımlarının ele alındığı üçüncü bölümde ise vicâde yoluyla gelen hadislerin rivâyet ve amel edilmesi hakkındaki görüşler dile getirilmektedir. Araştırma neticesinde hadis alma ve nakletme yolları içerisinde vicâdenin, farklı sıralamalarla ve isimlerle ele alınmasına rağmen umûmiyetle son sırada değerlendirildiği müşahede edilmiştir. İlgili ıstılahın kullanılarak rivâyetin yapılabileceği ve vicâdeye güven tahakkuk ettiği takdirde ise amel etmenin câiz olduğu sonucuna varılmıştır.
Anahtar kelimeler: Hadis usulü, Vicâde, Hadis Ahz ve Tahammülü, Hadis Alma ve Nakletme Yolları.

Yalova University Institute of Social Sciences Master's Thesis Summary

Thesis Title: Wiğāda/Discovery of Books from the Ḥadīṭ-Receiving and Transmission Methods

Thesis Author: Rahmiye HATİBOĞLU **Advisor:** Asst. Prof. Dr. Fatma KIZIL

Date of Acceptance:10.08.2015 **Total Number of Pages:** I-XII+1-95

Department: Islamic Sciences **Field of Study:** Hadith

Having confidence in hadīth sources is only possible by knowing their methods of compilations. One of these methods known as hadīth-receiving and transmission methods is wiğāda. In the thesis, it is aimed to establish the value of hadīth compilations based on a thorough analysis of the nature of wiğāda, and the approaches about these kinds of traditions.

In the first chapter in which the literal and technical meanings of wiğāda are discussed, the forms of transmissions, the connected types of hadīth, and its relation to other terms of hadīth methodology, above all in terms of its connection with iğāza are studied. In the second chapter in which the evaluations in hadīth sources are dealt with the considerations about wiğāda especially with respect to hadīth collections are mentioned. In the third chapter in which the contemporary approaches to wiğāda are discussed, the opinions about transmission of wiğāda and applying/ruling on the reports transmitted through wiğāda are given.

As a result of the study, it is seen that in spite of the different rankings and names, wiğāda comes generally in the last place within the hadīth-receiving and transmission methods. In addition, it is established that transmission by means of wiğāda is possible, and if trust in wiğāda is obtained, ruling on it is also permissible.

Keywords: Ḥadīṭ Methodology, Wiğāda, Ḥadīṭ-Receiving and Transmission Methods

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU AMACI KAYNAKLARI METODU

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Hadis ilmi, Allah Resûlü'nün (s.a.v.) ümmetine mirası niteliğindeki sünnetin, tarihin her döneminde yaşayan Müslümanlara sıhhatli bir şekilde ulaşmasını temin etme gayesine matuf olarak teşekkül etmiş bir disiplindir. Bu yönüyle, Hz. Peygamber'in sünnetinin nakledilmesi sürecinde rivâyet ve dirâyet açısından meydana gelen faaliyetlerin bir mahsûlüdür. Hadis usulü ise, bahsedilen istikamette vaz edilen metotlarla Hz. Peygamber'in hadislerinin red ve kabul bakımından sened ve metnin değerlendirilmesidir.

Rivâyet, râvî ve mervî esasları üzerine bina edilen hadis usulü, hadislerin sahihini sakîminden ayırt etmeyi temin edecek kaideleri ve tenkit noktalarını tesbit etmiş ve bu ilim dalı içinde kullanılan ıstılahları vaz etmiştir. Araştırmamızın konusunu teşkil eden 'vicâde' ise hadis usulünün üzerine inşa edildiği esaslardan birini meydana getiren rivâyet keyfiyeti ile alâkalıdır. Rivâyet keyfiyeti zaman içinde tahammül ve edâ şekilleri ve yolları, hadis öğrenim ve öğretim metodları şeklinde de isimlendirilmiştir.

Hadis tahammül ve edâ usullerinin her birinin diğerinden farkı ortaya konulabilecek çeşitli ıstılahlar adı altında ele alınmış ve kıymeti tesbit edilmiştir. Tahammül ve edâ yollarından 'vicâde' hakkındaki bu araştırmamızda, hadis usulü kaynaklarında oldukça ayrıntılı yer verilmiş olmasına rağmen yeterince çalışılmamış olması ve özellikle modern tartışmalar açısından da ehemmiyet arz etmesi sebebiyle, ıstılahın mahiyeti ve yerinin izah edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Allah Resûlü'nün hadislerinin ahz ve tahammül yollarından biri ve sonuncusu kabul edilen 'vicâde'nin hadis ilminde kullanılmaya başlanması ve son dönem eserleri de dâhil olmak üzere, tarihî süreç içinde bu yöneme nasıl yaklaşıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, günümüze değin 'vicâde' hakkında kaydedilen bilgilerin kendi içinde tutarlı olup olmadığı noktası da çalışmamız esnasında önemsenmiştir. Bu sebeple, son dönemde vicâdenin modern tartışmalarla ilgisine de temas edilen çalışmada, hadis usulü kaynaklarında yer verildiği nispette konunun etraflıca ele alınmasına özen

gösterilmiştir.

Vicâde yöntemiyle elde edilen rivâyete âlimlerin yaklaşımını tespit edebilmek için kavrama atfedilen lûgat ve ıstılahî manası üzerinde bilhassa durulmuş, aralarındaki benzerlik ve farklılık ortaya konulmuştur. Bununla ilgili olarak vicâde için kullanılan rivâyet sîgaları ayrıntılarıyla ele alınarak, vicâde yoluyla elde edilen rivâyetlerin hadis usulünün esaslarından biri olan mervî bölümünde hangi türe dâhil edildiği izah edilmiştir. Ayrıca diğer hadis ıstılahlarından icâzet ile alâkası tespit edilmiştir.

Hadis usulü kaynaklarında geçen vicâde örnekleri kaydedilerek bunlardan özellikle Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i ve *Sahîhayn* hakkındaki değerlendirmelere yer verilmiştir. Hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yöntemiyle gelen hadisi rivâyet etmek ve bununla amel etmek de ele alınan konulardandır.

II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE METODU

Tahammül ve edâ yollarından biri olan ‘vicâde’nin hadis usulü eserlerinde ele alınması hasebiyle ilgili alandaki eserler ulaşılabildiği nispette tezde esas alınmıştır. Mezkûr kavram usul eserlerinde daha ziyade dirâyet yönüyle değerlendiriliyor olsa da rivâyet veçhesine hiç temas edilmediğini söylemek de mümkün değildir. Buna binâen çalışmada, ‘vicâde’ mefhumunun mustalahu’l-hadis eserlerinde ele alındığı nispette rivâyet veçhesine de işaret etmeye itina gösterilmiştir.

Hadis usulü tarihinin kendine has hususiyetleri dikkate alınarak tarihî merhalelerin mütekaddimûn, müteahhirûn ve son dönem şeklinde üç farklı safhada ele alındığı bilinmektedir. İlk dönem şeklinde vasfedilen mütekaddimûn, er-Râmezhürmüzî’nin (ö. 360/970), *el-Muhaddisü’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâ’î* adlı eseri ile müteahhirûn dönemi ise Kādî ‘İyâz’ın (ö. 544/1149) *el-‘İlmâ’ ilâ ma’rifeti usûli’r-rivâye ve takyîdi’s-sema* ile başlatılmaktadır. Son dönem olarak isimlendirilen devir ise milâdî XX. yüzyılın başlarından günümüze kadar devam eden zamanı ifade etmek üzere kullanılan bir ifadedir. Tezde mütekaddimûn devrinden son dönem de dâhil olmak üzere günümüze kadar yazılmış hadis usulü eserlerinden istifade etme yolu takip edilmiştir. Çalışmanın konusunun bir usul ıstılahı olması itibariyle hadis usulü kaynaklarından yeterli bilgi edinilebileceği düşünülmüştür.

Çalışmada kavramın kullanımında tutarlılığın veya muhtemel değişimlerin tesbit edilmesi hedeflendiği için, kaynaklardaki bilgiler tarihine dikkat edilerek ve aynı zamanda mukayeseli biçimde ele alınmıştır. Böylece, tarihî süreç içinde ıstılahın muhtevasında olabilecek değişimler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, faydalanılan kaynaklarda mevzûu daha önceki eserlerden aynıyla iktibas edilenlere işaret edilmiş, aralarında farklılık bulunması hâlinde bunlara ayrıca temas edilmiştir.

Araştırmada kaynak olarak esas alınan eserlerde vicâde hakkındaki bilgiler nakledilirken, şayet mevcut ise sadece müellifin yaptığı eleştiriler verilmiş, modern tartışmalara dair görüşler dışında, bununla yetinilerek ilâve bir tenkit veya değerlendirme yapılmamış, bilgiler tasvirî bir şekilde aktarılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

VİCÂDE KAVRAMI VE DİĞER HADİS TÜRLERİ İLE ALÂKASI

I. VICÂDE KAVRAMI

A. LÜGAT VE ISTILAH MANASI

1. Vicâdenin Lügat Manası

Hadis alma ve nakletme yollarından vicâde Arapça “و-ج-د” sülâsîsinden türetilmiş olup, yaygın olarak ikinci bâbtan “وَجَدَ-يَجِدُ” şeklinde kullanılmakla birlikte, nadiren altıncı bâbtan “وَجَدَ-يَجِدُ” şeklinde de kullanılmaktadır. Ancak, Benû Âmir b. Sa’sa’a kıyâsa aykırı olarak “وَجَدَ-يَجِدُ” şeklinde birinci bâbtan kullanmıştır.¹ Hadis ilminde kullanılan vicâde (الْوَجْدَةُ) kelimesi, müvelled/türetilmiş bir ıstılah olup, bu şekilde bir kök/masdar Arap lüğatinde yer almamaktadır. Ancak Arap lüğatinde, “وَجَدَ-يَجِدُ” şeklindeki yaygın kullanımın pek çok masdarı bulunup, farklı masdarlarla çok farklı anlamlar ifade edilmektedir. “الْوَجْدَانُ”, “الْإِجْدَانُ” masdarları ile yitiğini bulmak manasında kullanılır. Öte yandan “الْوُجُودُ” beş duyu organlarından biri ile bulup hissetmek, aklî melekesiyle bulup tespit etmek, Allah Teâlâ’ya nisbet edildiğinde vâsıtasız olarak mücerred anlamda bilmek manalarında, “الْوُجْدُ” ve “الْجِدَّةُ” masdarlarından zengin olmak, “وُجْدٌ”, “جِدَّةٌ” ve “مَوْجِدَةٌ” masdarlarıyla gazaplanmak, “وُجْدٌ” masdarı ile âşık olmak, hüznülenmek manasında kullanılır.²

Mütekaddimûn döneminde *el-Kifâye fî ‘ilmi’r-rivâye* adlı eserinde el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), “وَجْدَةٌ” kelimesini konu başlığında ilk kez zikretmiştir.³ Bir usul konusu olarak meseleyi ele alan eserler arasında hadis alma ve nakletme yollarından biri olarak ilk olarak ‘vicâde’ başlığını İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245), *‘Ulûmü’l-hadîs* adlı eserinde kullanmıştır.⁴ Kādî ‘Iyâz (ö. 544/1149) *el-‘İlmâ’da*,

¹ Sîbeveyh, Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, nşr. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Üçüncü baskı, Kahire: Mektebetü’l-Hâncî 1408/1988, IV, s. 341.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsü’l-Muhîr Tercümesi el-Okyânûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhîr*, Birinci baskı, II, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2013, ss. 1622-1623.

³ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. ‘Ali b. Sâbit (ö. 463/1071), *el-Kifâye fî ‘ilmi’r-rivâye*, Birinci baskı, Kahire: Dârü’l-Mektebi’l-Hadîsiyye 1391/1972, s. 505.

⁴ İbnü’s-Salâh, Ebû ‘Amr ‘Osmân b. ‘Abdirrahmân eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *‘Ulûmü’l-hadîs*, nşr. Nûreddîn ‘İtr, Beyrut: el-Mektebetü’l-‘İlmiyye 1401/1981, s. 157.

bir usul mevzuu olarak vicâdeyi İbnü's-Salâh'dan daha önce ele almış olmasına rağmen o, bu konuda “الْخَطُّ/yaşı” kavramını kullanmayı ve ilgili konuyu bu başlık altında anlatmayı tercih etmiştir.⁵ ‘Ulûmü'l-hadîs’de ‘vicâde’ kelimesi hakkında “وَجَدَ-يَجِدُ” fiilinden türetildiği ifade edilmektedir.⁶

İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) vicâdenin me'hazıyla alâkalı verdiği bilginin yanında belirttiği bir başka husus da kelimenin türetilmiş kelimelerden olup daha önceleri Araplardan işitilmediğidir.⁷ Kavramın Araplardan işitilmeyip türetilmiş olma özelliğinin İbnü's-Salâh'dan sonraki müelliflerin bir kısmı tarafından aynıyla ifade edildiği⁸ görülmektedir. İbnü's-Salâh'dan sonraki bazı müellifler ise sadece türetilmiş bir kelime olduğu bilgisine yer verirken⁹ Muhammed Edîb Sâlih, Araplardan işitilmemiş olma vasfının zikriyle iktifa etmektedir.¹⁰

Mezkûr ıstılâhın hususiyetiyle alâkalı İbnü's-Salâh'ın, kelimenin Araplardan işitilmeyip, sonradan türetilmiş olduğunu söylediği belirtilmişti. Zekeriyâ el-Ensârî de (ö. 926/1520) ‘vicâde’ kelimesini hadis usulcülerinin

⁵ **el-Kādî 'Iyâz** b. Mûsâ el-Yahsubî, **el-'İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'**, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakr, İkinci baskı, Kahire: Dâru't-Türâs ve Tûnus: el-Mektebetü'l-'Atîka ts., s. 116.

⁶ İbnü's-Salâh, ‘Ulûmü'l-hadîs, s. 157.

⁷ a.g.e., s. 157.

⁸ **en-Nevevî**, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), **İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni Hayri'l-halâik**, nşr. Nûruddîn 'Itr, Birinci baskı, Baskı yeri yok, Matbaatü'l-İttihâd 1407/1988, s. 140; **et-Tîbî**, el-Hüseyn b. Abdillâh (ö. 743/1343), **el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs**, nşr. Subhî es-Sâmerrâî, Birinci baskı, Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd ve Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb 1405/1985, s. 110; **İbnü'l-Mülakkın**, Ebû Hafı Sirâcuddîn 'Ömer b. 'Ali b. Ahmed el-Ensârî (ö. 804/1401), **el-Muknî' fî 'ulûmi'l-hadîs**, nşr. 'Abdullâh b. Yûsuf el-Cudey', I-II, el-Memleketü'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye: Dâru Fevvâz li'n-Neşr 1412/1992, s. 334.

⁹ **İbn Cemâ'a**, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. İbrâhîm (ö. 733/1333), **el-Menhelü'r-revî fî muhtasari 'Ulûmi'l-hadîsi'n-Nebevi**, nşr. Muhyiddîn 'Abdurrahmân Ramadân, Dımaşk: Dâru'l-Fikr 1406/1986, s. 91; **el-Cürcânî**, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed b. 'Ali es-Seyyid eş-Şerîf (ö. 816/1413), **el-Muhtasar fî usûli'l-hadîs**, nşr. Fuâd 'Abdül Mün'im Ahmed, İskenderiyye: Dâru'd-Da've 1403/1983, s. 72; **İbnü'l-Vezîr**, Ebû 'Abdillâh 'Izzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. 'Ali (ö. 840/1436), **Kitâbü Tenkîhi'l-enzâr fî ma'rifet-i 'ulûmi'l-âsâr**, nşr. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk ve 'Âmir Hüseyin, Birinci baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazm 1420/1999, s. 241.

¹⁰ **Muhammed Edîb Sâlih**, **Lemehât fî usûli'l-hadîs**, Altıncı baskı, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî 1418/1988, s. 350.

türettiğini¹¹ kaydetmektedir. Vecîhüddîn el-Gucerâtî (ö. 998/1580)¹² ve ‘Ali el-Kârî (ö. 1014/1606)¹³ vicâde kelimesinin ilk olarak hâlis Araplardan işitilmediğini belirtirken Muhammed Molla Hanefî (ö. 900/1495) ve el-Leknevî (ö. 1304/1886) ise kadîm Araplardan işitilmeksizin¹⁴ ıstılah ehli (hadis ıstılahçıları) tarafından türetildiğini¹⁵ söylemektedirler.

Muhaddisler tarafından türetildiğini ifade edenlerden Subhî es-Sâlih (1407/1986), muhaddislerin, vicâde kelimesini bir sahîfeden alınan ilim hakkında ıstılah olarak kullanıldığını dile getirmiş,¹⁶ Muhammed Accâc el-Hatîb ise bir sahîfeden alınan ilim sözüne açıklık getirerek muhaddislerin bir sahîfeden hadis almayı ifade etmek üzere kullandıklarını¹⁷ zikretmiştir. Aynı konuda Muhammed Lutfî es-Sabbâğ ise muhaddislerin, vicâde kelimesinin sonradan türetildiği konusunda fikir birliğine vardıklarını¹⁸ haber vermektedir.

İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) ayrıca Arap olmayanların söz konusu kavramı türettikleri görüşünün dayanağı olarak, Arapların muhtelif manaların arasını temyîz için “وجد” fiilinin masdarlarını birbirinden tefrîk ettiğini dile getirmiş ve

¹¹ **Zekeriyyâ el-Ensârî**, Ebû Yahyâ Zeynüddîn b. Muhammed b. Ahmed Zekeriyyâ es-Senikî el-Ezherî, (ö. 926/1520), **Fethu’l-bâkî bi şerhi Elfiyyeti’l-‘Irâkî** (ö. 806/1404), nşr. Senâullâh ez-Zâhidî, Birinci baskı, Sâdikâbâd: el-Câmi‘atü’l-İslâmiyye ve Beyrut: Dâru İbn Hazm 1420/1999, s. 365.

¹² **Vecîhüddîn el-Gucerâtî**, el-‘Alevî el-Hindî (ö. 998/1590), **Şerhu Nüzheti’n-nazar**, nşr. Nefis Ahmed Misbâhî, Birinci baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye 1432/2011 (*Nuhbetü’l-fiker fî mustalahi ehli’l-eser ve Nüzhetü’n-nazar fî Tavdihi Nuhbeti’l-fiker* ile birlikte), s. 240.

¹³ **‘Ali el-Kârî**, Ebu’l-Hasen Nûruddîn b. Sultân b. Muhammed ‘Ali el-Herevî (ö.1014/1605), **Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker fî mustalahi ehl-i eser**, nşr. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm, Beyrut: Dâru’l-Erkâm b. Ebî Erkâm ts., s. 684.

¹⁴ **el-Leknevî**, Ebu’l-Hasenât Muhammed ‘Abdülhayy b. Muhammed ‘Abdilhalîm b. Muhammed Emînullâh es-Sihâlevî (ö. 1304/1886), **Zaferu’l-emânî bi-şerhi Muhtasari’s-Seyyidi’ş-Şerîf el-Cürcânî**, nşr. ‘Abdulfettâh Ebû Ğudde, Haleb: Mektebetü’l-Matbû‘âtî’l-İslâmiyye 1415/1995, s. 524; **et-Tebrîzî**, Şemsuddîn Muhammed Molla el-Hanefî, (ö. 900-1495), **Şerhu’d-Dibâci’l-müzheb fî mustalahi’l-hadîs**, nşr. ‘Ali Mahfûz, Kahire: Matba‘atü Muhammed ‘Ali Sabîh 1371/1952, s. 67.

¹⁵ el-Leknevî, *Zaferu’l-emânî*, s. 524.

¹⁶ **Subhî es-Sâlih** b. İbrâhîm el-Lübânî (ö. 1407/1986), **‘Ulûmü’l-hadîs ve mustalahuh**, Üçüncü baskı, Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn 1384/1965, s. 101.

¹⁷ **Muhammed ‘Accâc el-Hatîb**, Muhammed, **Usûlü’l-hadîs ‘ulûmühû ve mustalahuh**, Dördüncü baskı, Beyrut: Dâru’l-Fikr 1401/1981, s. 244.

¹⁸ **es-Sabbâğ**, Muhammed b. Lutfî, **el-Hadîsü’n-Nebevî mustalahuhû-belâğatuhû-kütübüh**, Dördüncü baskı, Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî 1407/1986, s. 222.

konuyla alâkalı masdarlardan birkaç misâl vermiştir.¹⁹

İbnü's-Salâh'ın kaynak olarak verdiği el-Mu'âfâ b. Zekerıyyâ'nın (ö. 390/1000) *el-Celîs ve'l-enîs* adlı eserinde İbnü's-Salâh'ın zikrettiklerinden başka “*وَجَدْتُ/zihnî melekeleriyle buldu*”, “*وَجَدْتُ/mal ile ilgili hususlarda kaybettiğini buldu*”, anlamındaki kelimelerin de kaydedildiği görülmektedir.²⁰

Daha sonraları el-‘Irâkî (ö. 806/1404) *Fethu'l-muğîs*'de, İbnü's-Salâh'ın kaydettiği “yitiğini buldu” anlamına gelen “*وَجَدْتُ*” masdarına “*إِجْدَانٌ*” masdarını; “aradığını buldu” anlamına gelen “*وُجُودٌ*” masdarına İbn Sîde'nin aslının “*وَجْدَانٌ*” olduğunu belirttiği ve İbnü'l-‘Arâbî'nin “*إِجْدَانٌ*” şeklinde naklettiği masdarı; gazab hâlinde “*مُوجِدَةٌ*” masdarına “*جَدَّةٌ*”, fethayla “*وَجْدٌ*” ve kesrayla “*وَجْدَانٌ*” masdarlarını; İbnü's-Salâh'ın “zenginlik” anlamında kaydettiği “*وَجْدًا*” masdarına Cevherî ve İbn Sîde'nin de belirttiği “*وَجْدًا*”, “*وَجْدًا*” ve “*جَدَّةٌ*” masdarlarını eklemiştir. Ayrıca muhabbet anlamında kullanılan “*وَجْدٌ*” masdarı hariç diğerlerinin hiçbirinde tek bir masdarla yetinilmediği değerlendirmesini yapmasının akabinde el-‘Irâkî, İbn Sîde, Cevherî ve başkalarının muhabbet anlamındaki “*وَجْدًا*” masdarı gibi hüznün manasındaki “*وَجْدٌ*” nin masdarının da böyle olduğu görüşünü kabul ettiklerini nakletmektedir.²¹

“*وَجْدٌ*” fiilinden türetilen kelimeler hakkında tafsilatlı bilgiler nakledenlerin²²

¹⁹ İbnü's-Salâh, *‘Ulûmü'l-hadîs*, s. 157 (İlgili yerde konuyla alâkalı şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bize el-Mu'âfâ b. Zekerıyyâ en-Nehrevânî'den ilimlerde, Arap olmayan kimseler ‘vicâde’ kelimesini sözlerinde bir alt dal olarak kullandıkları rivâyet edilmiştir. ‘وَجَادَةٌ/Vicâde’: semâ, icâzet ve münâvele olmaksızın sahîfeden ilmin alındığı hususlardadır.” Muhtelif manaların arasını temyîz için Arabın “*وَجْدٌ*”nin masdarlarının arasını tefrîk etmesi nedeniyledir. Yani onların sözleri: “*وَجْدَانًا*: yitiğini buldu”, “*وُجُودًا*: arzu ettiğini buldu” manasıdır. Gazab hâlinde “*مُوجِدَةٌ*”, zenginlik durumunda “*وَجْدًا*”, muhabbet anında “*وَجْدًا*” masdarıdır).

²⁰ el-Mu'âfâ b. Zekerıyyâ, Ebu'l-Ferec b. Yahyâ en-Nehrevânî (ö. 390/1000), *el-Celîsü's-sâlihü'l-kâfî ve'l-enîsü'n-nâsîhü's-şâfî* (*el-Celîs ve'l-enîs*), nşr. ‘Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-‘İlmiyye 1426/2005, s. 324.

²¹ el-‘Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddîn ‘Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. ‘Abdirrahmân (ö. 806/1404), *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadîs*, nşr. Mahmûd Rabî, İkinci baskı, Beyrut: ‘Âlemü'l-Kütüb 1408/1988, s. 227.

²² el-‘Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddîn ‘Abdurrahîm b. el-Hüseyn (ö. 806/1404), *et-Takyîd ve'l-izâh li-mâ ‘utlika ve ‘uğlika min Kitâbi İbni's-Salâh*, nşr. ‘Usâme b. ‘Abdullâh Hayyât, I-II, Baskı yeri yok, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye ts., s. 666; el-Emîr es-San‘ânî, Ebû İbrâhîm ‘İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil ‘Alallâh İsmâ‘îl (ö. 1182/1768), *Tavdîhu'l-efkâr li-me‘ânî Tenkîhi'l-enzâr li-İbni'l-Vezîr*, nşr. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdülhamîd, I-II, Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye ts., ss. 344-347.

yanında Vecîhüddîn el-Gucerâtî (ö. 998/1590) ve ‘Ali el-Kârî (ö. 1014/1606) gibi sadece “وَجَدَانًا” masdarının yitiğini buldu ve arzu ettiğini buldu anlamını verenler de vardır.²³ ‘Ali el-Kârî ayrıca “وَجُودًا” masdarının talep edileni buldu manasını zikretmiştir.²⁴

Ayrıntılı bilgi verenlerden el-Emîr es-San‘ânî (ö. 1182/1768) ise “وَجَدَ” fiilinin lügatta geçen masdarlarından yitiğini buldu manasında “وَجَدَانًا”, arzu ettiğini buldu manasında “وَجُودًا”, muhabbet ettiğini buldu manasında “وَجْدًا” kelimesini kaydederken ayrıca sadece onun eserinde geçen düşmanını buldu manasında “مُوجِدَةً” masdarının varlığını da zikretmektedir.²⁵

Hadis usulü müellifleri arasında te’lif ettikleri eserlerinde ilk defa İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643/1245) eserinde naklettiği el-Mu‘âfâ b. Zekeriyâ’dan (ö. 390/1000) gelen bilgiyle iktifâ ederek tafsilata girmeyenlere de rastlamak mümkündür. es-Süyûtî (ö. 911/1505),²⁶ Tâhir el-Cezâirî (ö. 1338/1920),²⁷ Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1957)²⁸ ile Mahmûd Kâmil Ahmed,²⁹ İbnü’s-Salâh’ın el-Mu‘âfâ b. Zekeriyâ’dan naklen verdiği bilgiyle yetinenler arasındadır.

İbnü’s-Salâh, aynı zamanda el-Mu‘âfâ b. Zekeriyâ’dan naklen verdiği bilgide ‘vicâde’ kavramının semâ, icâzet ve münâvele usullerinden birisi gerçekleşmediği takdirde, ilim sahîfelerden alınmışsa bu durumu ifade etmek

²³ Vecîhüddîn el-Gucerâtî, *Şerhu Nüzheti’n-nazar*, s. 240; ‘Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker*, s. 684.

²⁴ ‘Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker*, s. 684.

²⁵ el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu’l-eskâr*, s. 344.

²⁶ es-Süyûtî, Ebu’l-Fadl Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî (ö. 911/1505), *Tedribü’r-râvî fî şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, nşr. ‘Abdülvehhâb ‘Abdüllatîf, I-II, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye 1399/1979, s. 60.

²⁷ Tâhir el-Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem‘ûnî el-Hasenî (ö. 1338/1920), *Tevcihü’n-nazar ilâ usûli’l-eser*, nşr. Abdu’l-Fettâh Ebû Ğudde, I-II, Beyrut: el-Matba‘atü’l-İslâmiyyetu’l-Hadîse 1416/1995, s. 347.

²⁸ Ahmed Muhammed Şâkir, Ebu’l-Eşbâl b. Ahmed b. ‘Abdilkadîr (ö. 1377/1957), *el-Bâ‘isü’l-hasîs şerhu İhtisari ‘Ulûmi’l-hadîs li’l-Hâfiz İbn-i Kesîr* (ö. 774/1373), Birinci baskı, I-II, Riyâd: el-Mektebetü’l-Me‘ârif 1417/1996, s. 371.

²⁹ Mahmûd Kâmil Ahmed, *et-Takrîb fî’l-hadîsi’n-Nebeviyyi’s-şerîf ve mustalahih*, Dördüncü baskı, Baskı yeri yok, Mektebetü’l-Hurriyyeti’l-Hadîse 1405/1985, s. 71.

üzere aslen Arap olmayan kimseler tarafından türetildiğini haber vermektedir.³⁰

Hadis usulü müelliflerinden bir kısmı, İbnü's-Salâh gibi el-Mu'âfâ b. Zekerıyyâ'dan naklen aynı bilgiyi kaydetmektedirler.³¹ Fakat diğer bir taraftan müellifler arasında sadece vicâde tanımını iktibas etmekle iktifa edenler de görülmektedir.³² Bunlardan el-Leknevî ise el-Mu'âfâ b. Zekerıyyâ'dan söz etmeksizin onun tanımını ıstılah ehlinin tanımı olarak kaydetmeyi uygun görmüştür.³³

Hadis usulü müellifleri arasında ilk olarak 'vicâde' yöntemiyle ilgili lügat bilgisini veren İbnü's-Salâh'dır. Aslında İbnü's-Salâh bu konuyu zikrettiği bilgiyi, el-Mu'âfâ b. Zekerıyyâ'dan naklen vermektedir. İbnü's-Salâh'dan sonra gelenlerin bazıları, yukarıda belirttiğimiz üzere 'vicâde' kelimesinin lügat bilgisiyle alâkalı daha fazla mâlumat da kaydetmişlerdir. Müelliflerin vicâdenin tanımı hakkında eserlerinde dile getirdiklerinden hareketle başlangıçta el-Mu'âfâ b. Zekerıyyâ'ya atfen naklettikleri vicâde tarifinin zaman içinde ıstılah ehlinin tanımı şeklinde tavsif edilmesiyle hadis ehline nisbet edilen bir tanım hüviyetine kavuştuğu sonucunu çıkarmak mümkün görülmektedir.

2. Vicâdenin İstılah Manası

Mütekaddimûn dönemi eserlerinden *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* ve *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*'de vicâde hakkında bilgi verilmeksizin, dolayısıyla vicâde tanımı da yapılmaksızın konuyla ilgili rivâyetlerin ilgili bölümde aktarıldığı görülmektedir. Mütekaddimûn devrinde

³⁰ İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadîs*, s. 157.

³¹ **en-Nevevî**, Muhyiddîn Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, nşr. 'Abdullâh 'Ömer el-Bârûdî, Beyrut: Dâru'l-Cinân 1406/1986, s. 57; **es-Sehâvî**, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân (ö. 902/1497), *Fethu'l-muğîs Şerhu Elfiyyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî*, nşr. Salâh Muhammed Muhammed 'Uveyda, Birinci baskı, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye 1403/1983, s. 152; **Ebû Şehbe** Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fî 'ulûm ve mustalahı'l-hadîs*, Birinci baskı, Cidde: 'Âlemu'l-Ma'rife 1403/1983, s. 71.

³² **Muhammed 'Accâc el-Hatîb**, Muhammed, *el-Muhtasaru'l-Vecîz fî 'ulûmi'l-hadîs*, 1409/1987, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1409/1987, s. 95; **Muhammed Makbûlî Ehdal**, Hasen, *Mustalahu'l-hadîs ve ricâluh*, İkinci baskı, San'a: Mektebetü'l-Cilî'l-Cedîd 1410/1990, s. 48.

³³ el-Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 524.

vicâde tarifi yapılmamış olsa da *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*'de “وَجَادَةُ مَا لَيْسَ بِسَمَاعٍ لَهُ”/Semâ ve İcâzeti Olmayanın Vicâdesi” başlığıyla vicâde yöntemiyle gelen rivâyetlerin kaydedildiğini göz ardı etmemek gerekir.

Müteahhirûn dönemi hadis usulü müelliflerinden Kādî 'Iyâz, vicâdenin tarifini yapmıştır. Kādî 'Iyâz'ın yaptığı vicâde tanımı göz önünde bulundurulduğunda, öncelikle icâzet vb. bulunmayan vicâde kavramının ele alındığı görülmektedir. Müteahhirûn döneminde yapılan ilk vicâde tanımında, semâ, icâzet vb. bulunmayan vicâde ele alınmış olmakla birlikte, bu dönemde yalnızca icâzeti olmayan vicâde tarif edilmiş değildir. Müteahhirûn döneminde icâzetli vicâde tarifi yapan müellifler de bulunmaktadır. Müteahhirûn devri başlangıcında ilk olarak icâzetsiz vicâde tarifi yapıldığı için tarihî seyri dikkate alınarak burada da icâzet vb. bulunmayan vicâde tanımlarıyla başlanarak mesele ele alınacaktır.

Bir hadis usulü ıstılahı olan “الْوَجَادَةُ” yerine “الْخَطُّ” tabiri kullanılarak *el-İlmâ*'da yapılan tarifte, kişinin mülâkî olmaması sebebiyle bir hocadan işitmediği rivâyetlerin yanında karşılaştığı halde hocadan işitmediği kitaptan naklettiği durumlar için de dile getirilmiş ve bu hallerde kişinin ele geçirdiği kitabın muhaddisin hattıyla olmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Her hâlükârda işitmediği fakat vâkıf olduğu bir kitabın, muhaddisin hattıyla bulunması kaydıyla yetinilmeyip muhaddisin vasıfları da dile getirilerek, meşhur bir muhaddisin tanınan hattıyla ve tashîhiyle bulunması tafsilatına da yer verilmiştir.³⁴ Kitabı bulan kişinin kendisinden işitmediği baba veya dedesine ait bir kitabı ele geçirmesinin de vicâdeye dâhil olduğu Kādî 'Iyâz (ö. 544/1149) tarafından dikkat çekilen hususlar arasındadır.³⁵

Hadis usulü eserleri içinde vicâde yöntemini usul konuları arasında hadis alma ve nakletme yollarından birisi olarak ilk defa “الْخَطُّ” başlığı altında ele alan müteahhirûn dönemi âlimlerinden Kādî 'Iyâz'ın, aynı zamanda gayet kapsamlı bir

³⁴ el-Kādî 'Iyâz, *el-İlmâ*, ss. 116-117.

³⁵ el-Kādî 'Iyâz, *el-İlmâ*, s. 117; Mahmûd Kâmil Ahmed, *et-Takrîb*, s. 71.

‘vicâde’ tarifi yaptığı da görülmektedir.

Sahibinin kendi hattıyla yazılmış halde ele geçirilen kitapla ilgili açıklama getirilen bir diğer husus da, daha önce Kādî ‘İyâz’ın hiç temas etmediği, kitabı yazan kişinin aynı zamanda bulunan kitabın ihtiva ettiği hadisleri rivâyet etmesi şartıdır. Bulunan kitabın ihtiva ettiği hadislerin, kitabın sahibi tarafından rivâyet edilmesini dile getiren İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643/1245) dikkat çektiği başka bir husus da bulan kişinin kitabın sahibi hocaya mülâkî olsa dahi kendisinden işitmediği hadisler bulunan bir kitabı ele geçirmesidir. Hadis alma ve nakletme yollarından vicâdenin tanımında ‘*Ulûmü’l-hadîs*’de ele alınan bir diğer nokta da, kitabı bulan şahsın kitap sahibinden icâzet vb. yöntemlerin bulunmaması hâlidir.

Görüldüğü üzere bir rivâyet metodunun vicâde olarak değerlendirilebilmesi için bulunan kitabın sahibinin, kitabın içindeki hadisleri rivâyet etmiş olması ve vâcidin mülâkî olduğu şeyhe ait bulduğu kitabın ihtiva ettiği hadisleri şeyhden işitmemiş olması İbnü’s-Salâh’ın tarife yaptığı katkıdır. Ayrıca Kādî ‘İyâz’ın daha önce hiç değinmediği, kitabı bulanın hocayla karşılaşsa da karşılaşmasa da, kitabın içindeki hadisler hakkında kitap sahibinden icâzet vb. bulunmaması ki bu durum da İbnü’s-Salâh tarafından ele alınan hususlardandır.³⁶

Kādî ‘İyâz ve İbnü’s-Salâh’ın akabinde yapılan tariflerin bazılarında kitabı bulanın, kitap sahibiyle karşılaşp karşılaşmama ihtimaline temas edilmezken,³⁷ bazı tariflerde de likâ’ın yanısıra hadislerin semâ’ı meselesine de hiç temas edilmemektedir.³⁸

Yapılan en muhtasar vicâde tariflerinde, bazen sadece bulunan hadislerin râvînin hattıyla yazılmış olması vasfının dile getirildiği,³⁹ bazen de şeyhin hattıyla yazılmış olması özelliğinin yanı sıra kitabı bulanın kendisine rivâyet edilmemiş

³⁶ İbnü’s-Salâh, ‘*Ulûmü’l-hadîs*, s. 157; el-‘Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzah*, s. 668; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, s. 347.

³⁷ en-Nevevî, *İrşâdü tullâbi’l-hakâik*, s. 140; ayrıca bk. İbn Cemâ’a, *el-Menhelü’r-revî*, s. 91; et-Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 110; **Muhammed el-Fârisî el-Herevî**, Ebu’l-Fadl Muhammed b. (ö. 837/1434), *Cevâhiru’l-usûl fî ‘ilmi hadîsi’r-Resûl*, nşr. el-Kādî Athar el-Mübârekfûrî (ö. 1416/1995), Birinci baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye 1422/2001, s. 97.

³⁸ en-Nevevî, *et-Takrîb*, s. 57.

³⁹ İbnü’l-Mülakkın, *el-Mukni’*, s. 334.

hadislerin bulunmasına temas edildiği de görülmektedir.⁴⁰

Vicâdenin tarifinde mülâkâtın değil de muâsarâtın ön plâna çıkarıldığı durumlar da söz konusudur. Söz gelimi el-‘Irâkî (ö. 806/1404) kitap sahibi ile vâcidin muâsır olup olmama durumunu etraflıca değerlendirmektedir. Bu bağlamda bilhassa muâsır olmayan kimsenin hattıyla bulunması hâlinde kitabın ihtiva ettiği hadislerin daha önce başkalarına rivâyet edilmesini ya da muâsır olduğu takdirde ise bulduğu kitabın muhtevası hakkında vâcidin kitap sahibinden semâ ve icâzetinin bulunmaması gerekliliğini dile getirmektedir.⁴¹

Bazı kaynaklarda söz konusu kavram zaman içinde taksim edilerek hadis ve onun dışındakiler başlığı altında, iki bölüm hâlinde ele alınmaya başlanmıştır. İki başlık hâlinde yaptığı taksimdeki birinci tanımda es-Sehâvî (ö. 902/1497), semâ ve icâzeti bulunmaması kaydıyla, aynı asırda yaşasa da yaşamasa da veya karşılaşa da karşılaşmasa da kişinin “kendi yazısıyla” bulunanları konu etmektedir. Her ne kadar başkasının hattıyla bulunanları es-Sehâvî, ikinci tanımda ele almış olsa da sınıflandırdığı başlıkta “hadislerin dışındakiler” ifadesini kullanmış olması bir tereddüd hâsıl etmekte ve bir müphemliğin olduğu intibahı vermektedir.⁴² Ancak buradaki müphemlik bulunduğu fikrinin, vicâdeyi ikiye ayırarak tanımlayan Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 804/1401) tarafından giderildiği söylenilebilir. Birinci başlığa, “kitap sahibinin kendi hattıyla yazılmış olanları bulmak” adını veren Zekeriyâ el-Ensârî, ikinci başlığa da “kitap sahibinin kendi hattıyla değil de başkasının hattıyla yazılmış olanları bulmaktır” ismini vermiştir.⁴³

Vicâdeyle alâkalı vâcidin, kitap sahibinden semânın bulunmaması şartına daha önce temas edilmişken bazı tariflerde semânın bulunması hâline de açıklık

⁴⁰ **el-Ca‘berî**, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. ‘Ömer b. İbrâhîm b. Halîl (ö. 732/1332), *Rusûmü’l-tahdîs fî ‘ulûmi’l-hadîs*, nşr. İbrâhîm b. Şerîf el-Mîlî, Birinci baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazm 1421/2000, s. 113; **el-Cürcânî**, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. ‘Ali es-Seyyid eş-Şerîf (ö. 816/1413), *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, nşr. ‘Abdülgaflâr Süleymân, Kahire: Dâru’l-Hadîs ts., s. 72.

⁴¹ el-‘Irâkî, *Fethu’l-muğîs*, s. 227.

⁴² es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 152.

⁴³ Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu’l-bâkî*, s. 366.

getirilmeye çalışılmıştır. es-Süyûtî (ö. 911/1505) yaptığı açıklamayla, kitabı bulan şahsın râvîyle likâi mevcut olması hâlinde, râvîden semâının olmasına rağmen bulduğu hadislerle ilgili hem semâının hem de icâzetinin yokluğu durumunu ele almaktadır.⁴⁴

Vicâde kavramının tariflerinde zaman zaman şeyhin vasıflarıyla ilgili konulara da temas edilmektedir. Bununla alâkalı el-Leknevî (ö. 1304/1886) “talebenin bulduğu kitabın kendisine itimad duyulan şeyhin hattıyla olması” ifadesini kullanarak şeyhin vasfının önemine vurgu yapmaktadır.⁴⁵ Şeyhin vasıflarının ele alınmasının yanında diğer taraftan hadislerin vasıfları da konu edilmektedir. el-Leknevî ve Muhammed Edîb Sâlih, kitapta bulunan hadislerin isnâdlarıyla beraber mevcut olması şartını öne sürmektedirler.⁴⁶

Vicâde kavramının daha önce yapılan tarifleri arasında, İbnü’s-Salâh’ın kendisinden iktibasta bulunduğu el-Mu‘âfâ b. Zekeriyâ’nın yaptığı tanımda semâ, icâzet ve münâvele yollarının mümkün olmaması durumunu ele aldığı ifade edilmişti. Kendisinden sonra gelenler ise umumiyetle semâ, icâzet vb. yolların tahakkuk etmediği takdirde vicâde tarikinin söz konusu olabileceğini dile getirmiştir. el-Leknevî (ö. 1304/1886) ise tahammül ve edâ yollarının kapsamını genişleterek, bulunan kitaptaki hadislerin umumiyetle daha ön sıralarda yer verilen altı rivâyet yolundan biriyle talebeye rivâyet edilmemiş olmasını vicâde için şart koşmuştur.⁴⁷ Vicâdenin kabul edilebilmesi için öne sürülen tahammül yollarıyla alâkalı bütün bu yaklaşımları, aradan geçen asırlar neticesinde hadis alma ve nakletme yollarının artmış olmasının ‘vicâde’ tarifine yansımaları şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Müteahhirûn dönemi müelliflerinin yaptıkları “icâzeti bulunmayan vicâde” tarifleri topluca değerlendirildiğinde vicâde kavramını şöyle tarif etmek mümkün görünmektedir:

⁴⁴ es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 61.

⁴⁵ el-Leknevî, *Zaferu’l-emânî*, s. 524.

⁴⁶ el-Leknevî, *Zaferu’l-emânî*, s. 524; Muhammed Edîb Sâlih, *Lemhât*, s. 350.

⁴⁷ el-Leknevî, *Zaferu’l-emânî*, s. 524.

Sahibinin hattıyla olmak kaydıyla likâi bulunmadığı için kendisinden işitmediği veya likâi bulunduğu halde kitap sahibinin başkalarına rivâyet etmiş olmasına rağmen vâcidin semâının bulunmadığı ya da semâi olsa dahi elde ettiği bu hadislerle ilgili olmadığı ve ayrıca icâzet vb. bulunmadığı bir kitap veya hadisi ele geçirmektir.

Buraya kadar müteahhirûn dönemi hadis usulü âlimlerinden icâzet vb. bulunmayan vicâde tarifi yapanlar zikredildi. Müteahhirûn döneminde eser te’lif eden müelliflerin bir kısmı ise icâzetli vicâde tarifi yapmıştır. Tarihî seyri dikkate alındığında İbnü’n-Nefis (ö. 687/1288) ile başladığını tesbit ettiğimiz icâzetli vicâde tarifinin, Kādî ‘İyâz’dan sonraya tekâbül etmesine istinaden, icâzetsiz vicâde tanımlarının akabinde ele almak uygun görülmüştür.

Müteahhirûn döneminde Kādî ‘İyâz’ın akabinde İbnü’s-Salâh da icâzet vb. bulunmayan vicâde tarifi yapmıştır. Hadis usulü müelliflerinden İbnü’n-Nefis ise İbnü’s-Salâh’ın icâzet vb. bulunmaması şartına karşılık vicâde yönteminde “icâzetin varlığını” şart koşturmaktadır. İbnü’n-Nefis’e göre icâzet; hoca tarafından talebeye kitap verilmeksizin sadece rivâyeti için izin verilmesi anlamındaki mutlak icâzettir. Yine kendisi tarafından öne sürülen hususlardan bir diğeri de bulunan kitabının şeyhin mesmû’âtından meydana gelmesidir. İbnü’n-Nefis, zaman açısından İbnü’s-Salâh’a oldukça yakın bulunmasına rağmen vicâde ile elde edilen kitabın şeyhin semâ’ından meydana gelen hadislerden oluşmasını ve aynı şeyhin talebeye icâzet vermiş olmasını şart koşturmak suretiyle vicâdeye farklı bir mahiyet kazandırmaktadır.⁴⁸

İbnü’n-Nefis’in vicâde yönteminde icâzeti şart koşmasından sonra İbn Hacer’in (ö. 852/1449) de bulunan kitapla ilgili izni şart koştugu görülmektedir. Ayrıca vâcidin ele geçirdiği kitabı yazan kişinin, hattını tanımış olmak da İbn Hacer’in dile getirdiği hususlardandır ve onunla birlikte kitabı yazan kişi

⁴⁸ **İbnü’n-Nefis**, Ebu'l-Hasen ‘Alâuddîn ‘Ali b. Ebi’l-Hazm el-Kuraşî ed-Dımaşkî (ö. 687/1288), *el-Muhtasar fi ‘ilmi usûli’l-hadîsi’n-Nebevî*, nşr. Yûsuf Zeydân, Dâru’l-Mısriyyeti’l-Lübânîyye 1411/1991, s. 145.

mefhumu da vicâde tarifinin hususiyetleri arasına dâhil edilmiştir.⁴⁹

Son dönem müelliflerinden Hâtır es-Semîn'in *Hâşiyetü Laktı'd-dürer bi-şerhi metni Nuhbeti'l-fiker* adlı eserinde İbn Hacer'in kullandığı 'kitabı yazanı' tanıdığı ifadesinin yerine 'kitabını' tanıdığı ifadesini kullandığı müşahede edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Hâtır es-Semîn, vicâdede izni şart koşmakla birlikte vicâdenin kitabını tanıdığı bir şeyhin hattıyla hadisleri bulmak anlamına geldiğini öne sürmektedir.⁵⁰ Hâtır es-Semîn ile İbn Hacer arasında vicâde bahsinde müşahede edilen *kitabı yazan* ile *kitab* ifadelerindeki farkın, nüsha farklılığından kaynaklanması ihtimal dâhilinde görülmektedir.

İbnü'n-Nefs ile başlayan İbn Hacer ile tekrar dile getirilen vicâde yönteminde icâzet şartıyla ilgili İbnü'l- Hanbelî (ö. 971/1563), bulunan kitabı yazan kişinin bilindiği bir hatla bulunmuş olmasına semâ, kıraat ve diğer nakil şekillerinin bulunmaması gerektiği kaydını ilâve etmiştir.⁵¹ Vâcidin bulduğu kitap hakkında semâ, icâzet ve benzeri rivâyet usulleri gerçekleşmediği takdirde kitabı yazan kişiye beyyine şartları da öne sürülmüştür. Vecîhüddîn el-Gucerâtî (ö. 998/1590), kitabı yazan kişiyle ilgili öne sürülen şartların, yazıdaki benzerlikler sebebiyle kitap yazan iki kişinin birbirinden ayırt edilemeyeceği yerlerde yazdığını görmek, hattı olduğuna şahadet etmek veya hattı olduğunu bilmek olduğunu haber vermektedir.⁵²

Vecîhüddîn el-Gucerâtî gibi bulunan kitabı yazan kişiye beyyineyi şart koşanlar bulunmakla beraber beyyine şart koşulmaksızın zann-ı galibiyle kitabı yazanın tanınmasını da yeterli görenler bulunmaktadır. 'Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), talebenin şeyhlerinden birinin hattıyla bir kitabı bulması veya tasnif

⁴⁹ **İbn Hacer**, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed el-'Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar şerhu Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, nşr. Nuruddîn 'İtr, Birinci baskı, Matba'atü's-Sabâh ts., s. 127.

⁵⁰ **Hâtır es-Semîn**, *Hâşiyetü Laktı'd-dürer bi-şerhi metni Nuhbeti'l-fiker*, Birinci baskı, Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî 1356/1938, s. 43.

⁵¹ **İbnü'l-Hanbelî**, Muhammed b. İbrâhim el-Halebî (ö. 971/1563), *Kafvü'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*, nşr. Abdülfettâh Ebû Ğudde, İkinci baskı, Beyrut: Dâru'l- Beşâiri'l- İslâmiyye 1408/1988, s. 55; **el-Mes'ûdî**, Hâfız Hasen, *Minhatü'l-muğîs fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs*, Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1386/1967, s. 34.

⁵² Vecîhüddîn el-Gucerâtî, *Şerhu Nüzheti'n-nazar*, s. 240.

edilen bir kitabın yazarını tanıdığı ya da yazarının tanındığı bir hatla bulmasıdır şeklinde tarif etmiştir. Ayrıca kitabı yazan kişinin tanınması ifadesinin, beyyine şart koşmaksızın zann-ı galibiyle tanınması anlamına geldiğini söylemiş ancak vicâdenin kitabı bulanın bir asla yetişemediği yani semâ, icâzet vb. olmadıkça tahakkuk etmediğine dikkat çekmiştir.⁵³

Müteahhirûn dönemi müelliflerinden İbn Hacer'in vicâde tarifinde kullandığı iznin şart koşulması ifadesinin, şeyhin izninin yani icâzetinin şart kılınması anlamına geldiği Ahmed Fâtih, 'Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ve el-Münâvî (ö. 1031/1622) tarafından açıkça ifade edilmektedir.⁵⁴ Ayrıca el-Münâvî, vicâde yöntemini, şeyhin veya musannıfının hattıyla ilimden bir şey bulmaktır manasında da kullanmaktadır.⁵⁵ Diğer taraftan elde edilen kitabın muhtevasının ilim ifade etmesinden kastedilenin, hadis bulmak manasına geldiği el-Karâfî (ö. 1014/1606) ve son dönem müelliflerinden Seydişehrî (ö. 1336/1918) tarafından beyân edilmektedir.⁵⁶

Müteahhirûn devrinin daha başlangıcında Kādî 'İyâz'ın icâzeti bulunmayan vicâde tarifî aktarılırken, musannif hattı veya tashîhi ifadesi kullanılmıştı. Ancak icâzetli vicâde bağlamında kaynaklarda dile getirilen, iznin şart koşulması ve kitabı ele geçiren kimsenin kitabı yazanı tanıdığı bir hatla bulması” şeklinde yapılan tarife, el-Münâvî tarafından “şeyhin veya musannıfının hattıyla ilimden bir şey ele geçirmektir” manasını verilmek suretiyle “musannıf hattı” ifadesi de yapılan icâzetli vicâde tanımına eklenmiştir.

Ayrıca el-Münâvî'nin tarifindeki vicâde yoluyla elde edilenin “ilimden

⁵³ 'Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 684-685; Hâtır es-Semîn, *Hâşiyetü Lakı't-dürer*, s. 143.

⁵⁴ 'Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, ss. 684-685; **Ahmed Fâtih**, es-Seyyid, *Tercüme-i Nuhbeti'l-fiker* fî mustalahi ehl-i eser, İstanbul: Matba'a-i Âmire 1261/1845, s. 53; **el-Münâvî**, Zeynüddîn Muhammed 'Abdurraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûruddîn 'Ali (ö. 1031/1622), *el-Yevâkût ve'd-dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, nşr. Ebû 'Abdillâh Rabî' es-Su'ûdî, I-II, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd 1411/1991, s. 583.

⁵⁵ el-Münâvî, *el Yevâkût ve'd-dürer*, s. 583.

⁵⁶ **el-Karâfî**, Ebu'l-Hasen Nûruddîn 'Ali b. Ahmed (ö. 1014/1606), *Kitâbü Letâyifi'l-minen fî kavâ'idî's-sünen*, nşr. Nâyif b. Kablân el-'Uteymî, Dâru'l-İstikâme 1416/1996, s. 103; **Seydişehrî** Mahmûd Es'ad (ö. 1336/1918), *Usûl-i Hadîs*, İstanbul: Cemâl Efendi Matbaası 1316/1898, s. 109.

olması” ifadesi, el-Karâfî ve Seydişehirî tarafından ilimden bir şey bulmanın “hadis bulmak” anlamına geldiği şeklinde açıklanmıştı. Bulunan kitaptan elde edilen “ilimden kastedilenin hadis olduğu” vurgusunu, ilim ile hadisin eşdeğer olarak değerlendirilmesi şeklinde anlamak mümkün görülmektedir. Yukarıda da geçtiği üzere son devir müelliflerinden Seydişehirî ile Hâtır es-Semîn de icâzetli vicâde tarifi yapmışlardır.

Müteahhirûn dönemi ve son dönem hadis usulü âlimlerinin yaptıkları icâzetli vicâde tarifleri dikkate alındığında şu şekilde bir tanımlama yapmak mümkündür:

Şeyhin hattıyla ya da kitabı yazanın tanındığı veya kitabı yazanın hattının tanındığı bir yazıyla bulunan hadisin, şeyhin semâından olması kaydıyla icâzetinin de bulunduğu vicâdedir.

Son dönem müellifleri de icâzet vb. bulunmayan vicâdeyi tarif ederken müteahhirûn dönemi âlimlerinin yaptıkları tarifleri yapmışlardır. Son dönem müelliflerinden söz gelimi Mahmûd Kâmil Ahmed, Kādî ‘Iyâz’ın vicâde tarifini Tâhir el-Cezâirî ise İbnü’s-Salâh’ın tanımını benimsemiştir.⁵⁷

Müteahhirûn döneminde yapılan vicâde tarifleri arasında rivâyet eden şahıs için semâ, icâzet ve benzeri yöntemlerin vukû’ bulmaması ve vâcidin kitap sahibinden bulduğu bu hadisleri işitmemiş olması gerekli şartlar arasında zikredilmekte idi. Fakat vâcidin bulduğu bu hadislerle ilgili kitap sahibinden semâının bulunmaması noktasında dikkati çeken farklı bir yaklaşım ise son dönem müelliflerinden Cemâlüddîn el-Kâsimî’ye (ö. 1332/1914) aittir. O, şeyhin kitabındaki hadislerin semâ ya da icâzet yollarından biriyle sadece talebeye değil hiç kimseye rivâyet edilmemiş olmasını şart koşturmaktadır.⁵⁸

Mübeyyen bir şekilde yapılan tanımlar arasında, vâcidin ele geçirdiklerinin râvî hattıyla veya müellif hattıyla yazılmış bir te’lif veya hadisler olması hâlinde

⁵⁷ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, s. 347; Mahmûd Kâmil Ahmed, *et-Takrîb*, s. 71.

⁵⁸ **Cemâlüddîn el-Kâsimî**, Muhammed b. Muhammed Sa’îd (ö. 1332/1914), *Kavâ’idü’t-tahdîs min fînûni mustalahi’l-hadîs*, nşr. Muhammed Behçet Baytâr, Beyrut: Dâru’n-Nefâis 1413/1993, s. 212.

müellif veya râvînin bulan kişiyle muâsır olup olmamasının bir değişikliğe mahal vermeyeceği son dönem müelliflerinden Ahmed Naîm (ö. 1872/1934) tarafından dile getirilmektedir. Yine Ahmed Naîm, muâsır ise karşılaşp karşılaşmamasının da önemli olmadığını, eğer karşılaşmış ise müellif veya râvîden semâinin bulunup bulunmamasının arasında bir fark bulunmadığı da ifade etmektedir.⁵⁹

Hadislerin vasıflarıyla ilgili bir taraftan isnadlı hadisler söz konusu edilirken diğer taraftan kitapların da hususiyetleri ele alınmaktadır. Son dönem müelliflerinden Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1957), Ahmed ‘Ömer Hâşim, Nûruddîn ‘Itr, bulunan kitabın isnadlı olmasına vurgu yapmaktadırlar.⁶⁰

İsnâd dâhil edilmek suretiyle yapılan tanımlarda isnadlı hadis ve isnadlı kitap kaydına daha önce temas edilmiş olmasına rağmen bazen yazılmışlık vasfının hadislere ve isnâdlı bulunma hâlinin ise kitaba tahsis edildiğine de tesadüf edilmektedir. Nitekim günümüz hadis âlimlerinden Nûruddîn ‘Itr, ele geçirilen yazılı bir hadisin ya da isnâdıyla beraber bir şahsa ait kitabın hadislerinin kitap sahibi şahsın kendisinden rivâyet edilmesinin gerekliliğine işaret ederek ilgili kavramı zikretmektedir.⁶¹

Vicâde tarikiyle ele edilen hadis veya kitap, bir şeyhin hattıyla veya râvî hattıyla bulunması daha önce dile getirilmekle birlikte, ‘Abdüllatîf, şeyh ve râvîsinin hattı olmayıp ikisinin dışında başka bir hat ile yazılmış olabileceğini de söz konusu etmektedir.⁶² Kitabın şeyhin hattıyla elde edilmesi hâlinde ise Subhî es-Sâlih (ö. 1407/1986) bazı şartlar ileri sürmektedir. Bu bağlamda o, “şayet vâcid, şeyh ile karşılaşmış ise tanımasını, itimad etmesini, yazısına aşına

⁵⁹ Babanzâde, **Ahmed Naîm** (ö. 1872/1934), *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Beşinci baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1980, s. 446.

⁶⁰ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ‘isü’l-hasîs*, s. 367; **Ahmed ‘Ömer Hâşim**, *Kavâ‘idü usûli’l-hadîs*, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî 1404/1984, s. 228; **‘Itr, Nûruddîn**, *Mu‘cemü’l-mustalahâtü’l-hadîsiyye*, Dımaşk: Matba‘atü Câmî‘ati Dımaşk, (‘Abdüllatîf eş-Şirâzî es-Sabbağ- Dâvûd ‘Abdullâh Grîl’in fransızcaya tercümeleriyle birlikte) 1396/1976, s. 113.

⁶¹ ‘Itr, Nûruddîn, *Mu‘cemü’l-mustalahâtü’l-hadîsiyye*, s. 113.

⁶² **‘Abdüllatîf**, ‘Abdülvehhâb, *el-Muhtasar fî ‘ilmi ricali’l-eser*, Sekizinci baskı, Kahire: Dâru’l-Kütübü’l-Hadîsiyye, 1386/1966, s. 53.

olmasını” şart koşmaktadır. Yine o, eğer karşılaşmamış ise hattın sahibine nisbetinin sahih olduğunun kesinlikle bilinmesi şartını da dile getirmiştir.⁶³

Vicâde yönteminin bugünü de ilgilendiren yönüne açıkça temas edildiğini de söylemek mümkündür. Nitekim Subhî es-Sâlih, Ebû Şehbe, ‘Âlü Küleyb, meşhur müelliflerin meşhur kitaplarında bulunan hadislerin aynı tahammül yoluna dâhil olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴ Yine müteahhirûndan Ahmed ‘Ömer Hâşim, Muhammed Edîb Sâlih, aynı konuda meşhur müelliflerin matbu kitaplarındaki hadisleri bulmanın da vicâde yolundan olduğuna işaret etmiş ayrıca Muhammed Edîb Sâlih, el-Leknevî gibi isnadlı hadis şartını öngörmüştür.⁶⁵

Son dönemde, daha önce de ifade edildiği üzere, Seydişehrî (ö. 1336/1918) ve Hâtır es-Semîn dışındaki müellifler, icâzeti bulunmayan vicâde tarifi yapmışlardır. Kaydedilen bilgilerden hareketle son dönem eserlerinde yer verilen vicâde kavramını şu şekilde tanımlamak mümkündür:

Şeyh, râvî veya ikisinin dışında başkasının hattı olması şartıyla, hat sahibinin talebeye ya da sadece talebeye değil onun dışında hiç kimseye rivâyet etmediği isnadlı hadis, isnadlı kitap, meşhur müelliflerin meşhur veya matbu kitaplarını bulmaktır.

Yukarıda yapılan tariflerden hareketle vicâdenin, semâ, icâzet ve benzeri ya da vicâde yolundan önceki altı muteber yolla rivâyetinin yapılamadığı durumlarda bulunan bir kitaptan alınan hadis hakkında kullanılan bir ıstılah olduğu görülmektedir. İcâzet şartının öne sürüldüğü tariflere göre ise vicâdenin, vâcidin şeyhden icâzetinin bulunduğu sahîfeden alınan ilim hakkında kullanılan bir ıstılah olduğu sonucu çıkmaktadır. Hadis usulü eserleri arasında ilk olarak Kādî ‘Iyâz (ö. 544/1149) tarafından tarifi yapılan vicâdenin, esasında daha önceleri tarifinin yapılmış olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. İbnü’s-Salâh’ın ‘*Ulûmü’l-*

⁶³ Subhî es-Sâlih, ‘*Ulûmü’l-hadîs ve mustalahuh*, s. 101; es-Sabbâğ, *el-Hadîsü’n-Nebevî*, s. 222.

⁶⁴ Subhî es-Sâlih, ‘*Ulûmü’l-hadîs ve mustalahuh*, s. 101; Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 116; ‘Âlü Küleyb, İbrahim b. ‘Ali, *Muhimmâtü ‘ulûmü’l-hadîs*, Riyâd: Dâru’l-Verrâk 1419/1998, s. 243.

⁶⁵ Ahmed ‘Ömer Hâşim, *Kavâ’idü usûlî’l-hadîs*, s. 229; Muhammed Edîb Sâlih, *Lemehât*, s. 350. ayrıca bk. el-Leknevî, *Zaferu’l-emânî*, s. 524.

hadîs'inde kaydettiklerinden, el-Mu'âfâ b. Zekeriyâ en-Nehrevânî (ö. 390/1000) tarafından 'vicâde' kavramının bir ıstılah olarak tanımının yapıldığına daha önce de işaret edilmişti.

Vicâdenin tariflerinde farklı vasıflara işaret edilmesini, esasen tarihî seyir içinde ortaya çıkan değişikliklere çare olabilmek gayesiyle tarifi vuzûha kavuşturma yolunda gösterilen gayretler olarak değerlendirmek mümkün gözükmemektedir.

B. VICÂDE İLE İLGİLİ RİVÂYET LAFIZLARI VE DÂHİL OLDUKLARI HADİS TÜRLERİ

1. Rivâyet Lafızları

Hadis tahammül ve nakil yolları arasında yer alan 'vicâde'nin de diğer rivâyet yolları gibi kendine has lafızlar kullanılarak nakledildiği bilinen hususlar arasındadır. Hadisi naklederken kullanılan rivâyet lafızları, hadisin hangi tahammül yoluyla geldiğini haber vermek suretiyle nakledilen rivâyetin kıymetini ifade etmektedir. Bu sebeple her bir hadis alma ve nakletme yolu için, o yöntemi ifade edecek lafızlar kullanılmaya gayret gösterilmiştir.

Hadis usulü eserlerinde, vicâde tarikiyle gelen hadisleri rivâyet ederken kullanılan lafızlar kaydedilmiştir. Hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yöntemiyle bir hadis nakledilirken kullanılan rivâyet lafızlarıyla alâkalı uygulama, mütekaddimûn ve müteahhirûnun döneminde birbirinin aynıdır.⁶⁶ Burada tarihî seyre itibar edilerek vicâde yöntemiyle gelen bir hadis nakledilirken kullanılan rivâyet lafızlarından bahsedilecektir.

Mütekaddimûn dönemi usul eserlerinden ilki kabul edilen *el-Muhaddisü 'l-fâsıl*'da, konu hakkında verilen misallerin sıralandığı bölüm başlıklarının ilgili tahammül yolunun rivâyet lafızlarından meydana getirildiği müşahade edilmiştir. Konu başlıklarından birisi; "مَنْ قَالَ وَجَدْتُ فِي كِتَابِ فُلَانٍ/Filancanın kitabında buldum

⁶⁶ el-Kādî 'Iyâz, *el-İlmâ*, s. 117; en-Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik*, s. 140.

diyen kimse”⁶⁷ bir diğeri de; “مَنْ قَالَ قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فُلَانٍ بِحَطِّهِ عَنْ فُلَانٍ/Filancanın, Eliyle Yazdığı Kitabından Filancadan Naklen Okudum” ve “أَخْبَرَنِي فُلَانٌ أَنَّهُ خَطَّ فُلَانٍ/Filanca Onun Filancanın Hattı Olduğunu Bana Haber Verdi”⁶⁸ şeklindedir.

Mütekaddimûn devri eserlerinden *Ma‘rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*’de, vicâdenin örnekleri müdellislerin konu edildiği bölümde verilmekte dolayısıyla konu başlığında rivâyet lafızları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yine aynı dönemin usul eserlerinden *el-Kifâye fî ‘ilmi’l-rivâye*’deki konu başlığında, usul eserleri arasında ilk kez “وَجَادَةُ” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Burada, “ذِكْرُ بَعْضِ وَجَادَةٍ مَا لَيْسَ بِسَمَاعٍ/مُتَقَدِّمِينَ يَرْوِي عَنِ الصُّحُفِ Rivâyet Eden Bazı Kimselerin Haberlerinin Zikri” başlığı altında “وَجَادَةُ مَا لَيْسَ بِسَمَاعٍ/Semâ ve İcâzeti Bulunmayan Vicâdesi” başlığıyla vicâde yöntemiyle gelen rivâyetler nakledilmiştir.⁶⁹

Müteahhirûn dönemi âlimlerinden Kādî ‘İyâz’ın, bir usul konusu olarak vicâde yöntemini ilk kez ele alarak bilgi verdiği eser *el-‘İlmâ*’dır. *el-‘İlmâ*’da “الْخَطُّ/Yazı” başlığı altında; ele geçirilen kitabın tashîhi ve hattı bilinen meşhur muhaddisin yazısıyla olması hâlinde kullanılan lafızlar kaydedilmiştir. Aynı zamanda bulunan kitabın, bulan şahsın babasının veya dedesinin hattıyla yazılmış bir kitap olması durumunda da kullanımda bir değişiklik söz konusu olmadığı zikredilmektedir. *el-‘İlmâ*’da, bildirilen vasıflara sahip kitapların ele geçirilmesi hâlinde; “وَجَدْتُ بِحَطِّ فُلَانٍ/Filancanın hattıyla buldum” ve “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فُلَانٍ فِي كِتَابِ فُلَانٍ/Kendi hattıyla yazılan filancanın kitabında okudum” lafızlarının kullanılarak rivâyet edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁷⁰

Vicâde yolu ile ele geçirilen kitabın, sahibinin kendi el yazısı ile bulunması durumunda, müellif hattı veya kitabı olduğuna itimad hâsıl olduğunda kullanılan lafızlar eserlerde kaydedilmektedir. İlk kapsamlı hadis usulü eserlerinden *‘Ulûmü’l-hadîs*’de bir şahsın kendi el yazısıyla bulunan bir hadis nakledilirken;

⁶⁷ er-Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, ss. 497-501.

⁶⁸ a.g.e., s. 500.

⁶⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ‘ilmi’l-rivâye*, s. 505.

⁷⁰ el-Kādî ‘İyâz, *el-‘İlmâ*, ss. 116-117.

eder” şeklinde ifadeler kullanabileceği dile getirilmiştir.⁷⁴

Sahibinin kendi hattıyla yazıldığında kullanılacak ifadeler *el-Muhtasar fî usulî'l-hadîs*'te; “قَرَأْتُ بَكْتَابِ فَلَانٍ/Filancanın kitabını buldum”, “قَرَأْتُ بَكْتَابِ فَلَانٍ/Filancanın kitabında okudum”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ بِحَطِّ فَلَانٍ/Filancanın kitabında filancanın hattıyla buldum”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ بِحَطِّ فَلَانٍ/Filancanın kitabında filancanın hattıyla okudum”⁷⁵ şeklinde kaydedilirken, *Fethu'l-mugîs*'te; “وَجَدْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ بِحَطِّ فَلَانٍ/Filancanın kendi hattıyla yazdığı kitapta şöyle derken buldum”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ بِحَطِّ فَلَانٍ/Filancanın kendi hattıyla yazdığı kitapta okudum şöyle dedi: Falan oğlu falan ...” şeklinde geçmektedir.⁷⁶

Fethu'l-bâkî'de aynı durum; “وَجَدْتُ بِحَطِّ فَلَانٍ/Onun hattıyla buldum”, “قَرَأْتُ بِحَطِّ فَلَانٍ/Onun hattıyla okudum, Filanca bize haber verdi”, “وَجَدْتُ مَا بَحَطَّهُ أَخْبَرَنَا فَلَانٍ/Bulduğum şey onun hattıyladır” gibi lafızlarla;⁷⁷ *Şerhu Nüzheti'n-nazar*'da “وَجَدْتُ فِي كِتَابِهِ بِحَطِّ فَلَانٍ: حَدَّثَنَا فَلَانٌ/Filancanın hattıyla kitabında buldum: Filanca bize tahdîs etti”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِهِ بِحَطِّ فَلَانٍ: حَدَّثَنَا فَلَانٌ/Filancanın hattıyla kitabında okudum: Filanca bize tahdîs etti”⁷⁸ *el Yevâkît ve'd-dürer* ve *Teysîr*'de de “قَرَأْتُ فِيهِ كَذَا/Orada şöyle okudum”,⁷⁹ *Tavdîhu'l-efkâr*'da “وَجَدْتُ كِتَابَهُ بِحَطِّ فَلَانٍ/Hattıyla kitabını buldum”,⁸⁰ ifadelerinin kullanılabileceği söylenilmektedir.

Vicâde yönteminin rivâyet lafızlarına dair müteahhirûn dönemi müelliflerinin kullandığı lafızlara ilâve olarak son dönem müelliflerinin eserlerinden ‘*Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuh*’da “وَجَدْتُ بِحَطِّ يَغْلِبُ عَلَى ظَنِّي أَنَّهُ حَطُّ فَلَانٍ/Filancanın hattı olduğunu zannettiğim bir hatla yazılmış olarak buldum”, “وَجَدْتُ فِي الصَّحِيحِ الْمَشْهُورِ/Meşhur sahîh kitapta buldum”⁸¹ *Usûlü'l-hadîs*'de “

⁷⁴ İbnü'n-Nefîs, *el-Muhtasar fî 'ilmi usûli'l-hadîs*, s. 145.

⁷⁵ el-Cürcânî, *el-Muhtasar fî usûli'l-hadîs*, s. 70.

⁷⁶ es-Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, s. 152.

⁷⁷ Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, s. 366.

⁷⁸ Vecîhüddîn el-Gucerâtî, *Şerhu Nüzheti'n-nazar*, s. 240.

⁷⁹ el-Münâvî, *el Yevâkît ve'd-dürer*, s. 583; **Tahhân** Mahmûd b. Ahmed, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, Altıncı baskı, Kuveyt: Mektebetü Dâru't-Turâs 1404/1984, s. 165.

⁸⁰ el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, s. 345.

⁸¹ Subhî es-Sâlih, *‘Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuh*, s. 102.

فُلَانٍ فِي كِتَابِ أَبِي فُلَانٍ وَأَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ أَنَّهُ خَطَّ أَبِي فُلَانٍ
 Muhammed b. Seleme babam filancanın hattı olduğunu bana haber verdi”,⁸²
Hâşiyetü Lakı’t-dürer’de “قَرَأْتُ بِحَظِّ فُلَانٍ/Filancanın hattıyla onu okudum”⁸³ *el-Muhtasar* ve *Lemehât*’da “وَجَدْتُ بِحَظِّ فُلَانٍ الثَّقَةَ/Sika olan filancanın hattıyla buldum”
 “قَرَأْتُ بِحَظِّ فُلَانٍ الثَّقَةَ/Sika olan filancanın hattıyla okudum”, “بَلَغَنِي/Bana ulaştı”, “قَالَ
 فُلَانٍ/Filanca dedi ki...”, “حَدَّثَنَا فُلَانٌ: ذَكَرَ فُلَانٌ/Filanca zikretti: Filanca bize tahdîs
 etti”,⁸⁴ *et-Takrîb*’de “أَخْبَرَنَا فُلَانٌ: قَالَ: ذَكَرَ فُلَانٌ/Filanca zikretti dedi ki: Bize filanca
 haber verdi”, “ذَكَرَ فُلَانٌ عَنْ فُلَانٍ/Filanca filancadan zikretti”,⁸⁵ *Menhecü zevi’n-nazar*
 ’da “وَجَدْتُ بِحَظِّهِ حَدَّثَنَا فُلَانٌ/Onun kendi hattıyla buldum, filanca bize tahdîs
 etti”.⁸⁶ *el-Muhtasaru’l-Vecîz*’de “قَالَ فُلَانٌ فِي كِتَابِهِ/Filanca kitabında dedi”⁸⁷
 lafızlarını kullanmışlardır.

Yukarıda önce mütekaddimûn sonra müteahhirûn devri eserlerinden vicâde tarikiyle ele geçirilen kitap, sahibinin hattı ile yazılmış olarak bulunduğunda kullanılan lafızlar verildi. Son devir eserlerinden *el-Muhtasar*, *Lemehât*, *et-Takrîb*, *el-Muhtasaru’l-Vecîz*’de, bulunan hadisin, sahibinin kendi hattıyla olduğunda yukarıda geçtiği gibi “بَلَغَنِي”, “قَالَ”, “ذَكَرَ” ifadeleriyle de nakledilebileceği bilgisi yer almaktadır. Fakat sahibinin hattıyla bulunan bir hadis nakledilirken daha önce verilen eserlerde böyle bir kayıt bulunmamaktadır. Biraz sonra ele alınacağı üzere, elde edilen kitap, sahibinin kendi el yazısıyla olmadığında kullanılacak ifadeler arasında “بَلَغَنِي”, “قَالَ”, “ذَكَرَ” geçecektir. Fakat son dönem müellifleri, bu ifadeleri zikrederken böyle bir kayıt düşmemişlerdir. Buna karşın sadece *el-Bâ’isü’l-hasîs*, *Menhecü’n-nakd* ve *Lemehât*’da vicâde yoluyla elde edilmiş bir kitaptaki hadis rivâyet edilirken şayet likâi vehmettiren bir tedlîs ortaya çıkmıyorsa bu lafızlarla rivâyet etmekte de bir mahsur bulunmadığı kaydedilmiştir.⁸⁸

⁸² Muhammed ‘Accâc el-Hatîb, *Usûlü’l-hadîs*, ss. 245-246.

⁸³ Hâtır es-Semîn, *Hâşiyetü Lakı’t-dürer*, s. 143.

⁸⁴ ‘Abdüllatîf, *el-Muhtasar*, s. 54; Muhammed Edîb Sâlih, *Lemehât*, s. 350.

⁸⁵ Mahmûd Kâmil Ahmed, *et-Takrîb*, s. 72.

⁸⁶ **et-Tirmisî**, Muhammed Mahfûz b. ‘Abdullâh (ö. 1339/1920), *Menhecü zevi’n-nazar şerhu Manzûmeti ‘ilmi’l-eser*, Dördüncü baskı, Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî 1406/1985, s. 172.

⁸⁷ Muhammed ‘Accâc el-Hatîb, *el-Muhtasaru’l-Vecîz*, s. 95.

⁸⁸ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ’isü’l-hasîs*, s. 367; ‘Itr, Nûruddîn, *Menhecü’n-nakd fî*

Öte yandan vicâde tarikiyle elde edilmiş bir kitabın, sahibinin hattıyla yazılmamış olma ihtimali de söz konusudur. Müellifin kitabı kendi hattıyla olmadığı halde, kitabında “حَدَّثَنَا” ifadesi mevcut olması durumunda vâcidin o kitaptaki hadisi rivâyet ederken *el-Menhelü'r-revî* ve *el-Mukni* ‘de “قَالَ فُلَانٌ/Filanca dedi.” veya “ذَكَرَ فُلَانٌ/Filanca zikretti.” veya “أَخْبَرَنَا فُلَانٌ/Filanca bize haber verdi”⁸⁹ lafızlarının kullanması gerektiği kaydedilmiştir.

Bir şahsa ait bulunan kitapta, şayet sahibinin hattı ile olmayan bir hadis mevcut ise ilgili hadis nakledilirken kullanılması uygun bulunan ifadeler ‘*Ulûmü'l-hadîs*, ve *et-Takyîd ve'l-îzah*’da “أَخْبَرَنَا فُلَانٌ: ذَكَرَ فُلَانٌ/Filanca zikretti: Filanca bize tahdîs etti”, “أَخْبَرَنَا فُلَانٌ: قَالَ فُلَانٌ/Filanca dedi: Filanca bize haber verdi”, “ذَكَرَ فُلَانٌ عَنْ فُلَانٍ/Filanca filancadan zikretti”⁹⁰ şeklindeki ifadelerdir.

Vicâde yoluyla bulunan bir kitabın musannif nüshası olma ihtimalinin de hadis usulü eserlerinde değerlendirildiği görülmektedir. Eğer nüsha musannifin hattıyla ise ve onun hattıyla olduğuna hakkında güven duyulmuşsa *Fethu'l-muğîs*’te “وَجَدْتُ بِحِطِّ فُلَانٍ/Filancanın hattıyla buldum”⁹¹ lafzının kullanılacağı kaydedilmiştir.

Nakledilmek istenen kitabın musannife ait olması durumunda ise sika bir râvî tarafından veya kendi eliyle müteaddid asıl nüshalarla mukabele yapmak suretiyle nüshanın sıhhatine güven duyulduğunda kullanılabilecek rivâyet lafızları *el-Muhtasar*’da “قَالَ فُلَانٌ كَذَا وَكَذَا/Filanca şöyle şöyle dedi”⁹² *Fethu'l-muğîs* ve *el-Vasîl*’de “ذَكَرَ فُلَانٌ/Filanca zikretti”⁹³ şeklinde önerilmektedir.

Vicâde yöntemi ile elde edilmiş bir hadis nakledilirken kullanılması gerekli

‘*ulûmi'l-hadîs*, Üçüncü baskı, Dımaşk: Dâru'l-Fikr 1401/1981, s. 220; Muhammed Edîb Sâlih, *Lemehât*, s. 350.

⁸⁹ İbn Cemâ‘a, *el-Menhelü'r-revî*, s. 91; İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni* ‘, s. 334.

⁹⁰ İbnu's-Salâh, ‘*Ulûmü'l-hadîs*, s. 158; el-‘Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzah*, s. 669.

⁹¹ el-‘Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 230.

⁹² eş-Şenşûrî, ‘Abdullâh b. Muhammed eş-Şâfi‘ el-Mısırî (ö. 999/1591), *el-Muhtasar fî mustalahi ehli'l-eser*, (*Mecmû‘u resâil fî ‘ulûmi'l-hadîs* içinde), nşr. Ebû ‘Âsım Beşîr Dayf b. Ebî Bekr el-Mâlikî el-Cezâirî), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-‘İlmiyye 1433/2012, s. 81; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 348.

⁹³ el-‘Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 230; Ebû Şehbe, *el-Vasîl*, s. 117.

lafızlar arasında vicâdenin icâzetle birlikte olması hâlinde kullanılması gerekli lafızlar da ele alınmaktadır. Vicâde icâzet bulunduğu takdirde kullanılan rivâyet lafızları, daha önce *el-Muhtasar fî 'ilmi usûli'l-hadîs* adlı eserden verilmişti. Ehl-i hadisten pek çok kimse icâzetle birlikte vicâde yoluyla elde ettikleri bir hadisi nakledilerken *Fethu'l-muğîs*, *Tedribü'r-râvî*, *Tevcihü'n-nazar* ve *Menhecü zev'in-nazar*'da zikredildiği üzere “وَجَدْتُ بِحَظِّ فُلَانٍ، وَأَجَاؤُهُ لِي”/Filancanın hattıyla buldum, o bana icâzet verdi”⁹⁴ ifadesini kullanmıştır.

Vicâde yolu ile elde edilenler hakkında, hocanın/müellifin/musannifin kendi hattı veya kendi kitabı olduğuna güven tahakkuk etmediğinde ise ‘*Ulûmü'l-hadîs* ve *et-Takyîd ve'l-îzah*’da “وَجَدْتُ عَنْ فُلَانٍ”/Filancadan bana ulaştı”, “وَجَدْتُ فِي كِتَابِ فُلَانٍ بِحَظِّهِ وَأَخْبَرَنِي فُلَانٌ أَنَّهُ بِحَظِّهِ”/Filancanın hattıyla kitapta okudum, filanca onun hattı olduğunu bana haber verdi”, “وَجَدْتُ فِي كِتَابِ فُلَانٍ أَنَّهُ ظَنَنْتُ أَنَّهُ بِحَظِّ فُلَانٍ”/Filancanın hattı olduğunu zannettiğim kitapta buldum” ifadeleriyle birlikte “وَجَدْتُ فِي كِتَابِ ذَكَرَ كَاتِبُهُ أَنَّهُ فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ”/Kâtibinin kendisinin filanca oğlu filanca olduğunu zikrettiği bir kitapta buldum”, “وَجَدْتُ فِي كِتَابِ قَبْلِ أَنَّهُ بِحَظِّ فُلَانٍ”/Filancanın hattı olduğu söylenilen kitapta buldum”⁹⁵ lafızları verilmiştir. *Îrşâdü tullâbi'l-hakâik* ve *et-Takrîb*’de “وَجَدْتُ فِي كِتَابِ أَخْبَرَنِي فُلَانٌ أَنَّهُ بِحَظِّ فُلَانٍ”/Filancanın hattı olduğunu filancanın bana haber verdiği kitapta okudum”, “وَجَدْتُ فِي كِتَابِ قَبْلِ أَنَّهُ بِحَظِّ فُلَانٍ”/Filancanın hattı olduğunu zannettiğim kitapta okudum”, “وَجَدْتُ فِي كِتَابِ ذَكَرَ كَاتِبُهُ أَنَّهُ فُلَانٌ”/Kâtibinin kendisinin filanca olduğunu zikrettiği kitapta okudum”, “وَجَدْتُ فِي كِتَابِ قَبْلِ أَنَّهُ بِحَظِّ فُلَانٍ”/Filancanın hattıyla olduğu söylenilen kitapta okudum”⁹⁶ *et-Takrîb*’de, “وَجَدْتُ عَنْهُ”/Ondan (Filancadan) buldum”, “وَجَدْتُ فِي كِتَابِ ظَنَنْتُ أَنَّهُ خَطُّ فُلَانٍ”/Filancanın hattı olduğunu zannettiğim kitapta okudum”, “وَجَدْتُ فِي كِتَابِ ذَكَرَ كَاتِبُهُ أَنَّهُ فُلَانٌ أَوْ تَصْنِيفُ فُلَانٍ أَوْ قِيلَ: بِحَظِّ أَوْ تَصْنِيفِ فُلَانٍ”/Kâtibi filanca kimse olduğunu zikretti veya eserin filancanın tasnifi olduğunu kaydetti veya filanın hattı veya tasnifi olduğu söylendi”⁹⁷ *el-Menhelü'r-revî*’de, “بِالْغَنِيِّ”/Bana

⁹⁴ el-‘Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 228; es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 348; et-Tirmisî, *Menhecü zev'in-nazar*, s. 172.

⁹⁵ İbnü's-Salâh, ‘*Ulûmü'l-hadîs*, s. 158; el-‘Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzah*, s. 669.

⁹⁶ en-Nevevî, *Îrşâdü tullâbi'l-hakâik*, s. 141; Mahmûd Kâmil Ahmed, *et-Takrîb*, s. 72.

⁹⁷ en-Nevevî, *et-Takrîb*, s. 57.

ulaştı”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ أَطْنُهُ خَطُّ فَلَانٍ”, “Filancanın hattı olduğunu zannettiğim kitapta okudum”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ أَخْبَرَنِي فَلَانٌ أَنَّهُ خَطُّ فَلَانٍ”, “Filancanın hattı olduğunu filancanın bana haber verdiği kitapta okudum”,⁹⁸ *el-Mukni*’de, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ”, “Filanca kitapta okudum”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ أَخْبَرَنِي فَلَانٌ أَنَّهُ خَطُّهُ”, “Filancanın kitabında okudum, filanca kendi hattı olduğunu haber verdi”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ ظَنَنْتُ أَنَّهُ خَطُّهُ”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ”, “Filancanın hattı olduğunu zannettiğim kitabında okudum”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ قِيلَ: أَنَّهُ”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ دَكَرَ كَاتِبُهُ أَنَّهُ خَطُّ فَلَانٍ”, “Filancanın hattı olduğunu kâtibi zikretti”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ بَخَطُّ فَلَانٍ”, “Filancanın hattı olduğu söylenen filanca kitapta okudum”,⁹⁹ *Fethu’l-muğîs*’de, “وَجَدْتُ بِخَطِّ قَيْلٍ أَنَّهُ خَطُّ فَلَانٍ”, “Filancanın hattı olduğu söylenen hatla buldum”, “وَجَدْتُ بِخَطِّ فَلَانٍ قَالَ لِي فَلَانٌ أَنَّهُ خَطُّ فَلَانٍ”, “Filancanın hattı olduğunu filancanın bana söylediği hatla buldum”, “وَجَدْتُ بِخَطِّ ظَنَنْتُ أَنَّهُ خَطُّ فَلَانٍ”, “Filancanın hattı olduğunu zannettiğim bir hatla buldum”, “وَجَدْتُ بِخَطِّ دَكَرَ كَاتِبُهُ أَنَّهُ فَلَانٌ بَنُ فَلَانٍ”, “Kâtibinin filancanın oğlu filanca olduğu zikredilen bir kişinin hattıyla buldum”,¹⁰⁰ *Kitâbü Tenkîhi’l-enzâr*’da “وَجَدْتُ بِخَطِّ ظَنَنْتُهُ خَطُّ فَلَانٍ”, “Filancanın hattı olduğunu zannettiğim bir hatla buldum”, “وَجَدْتُ بِخَطِّ قَالَ لِي الثَّقَةُ أَنَّهُ خَطُّ فَلَانٍ”, “Filancanın hattı olduğunu bana sikanın söylediği bir hatla buldum”,¹⁰¹ lafızları söylenmiştir. *Fethu’l-muğîs*’de,¹⁰² *Tedribü’r-râvî*’de,¹⁰³ *Fethu’l-bâkî*’de¹⁰⁴ kaydedilen buna benzer lafızların kullanılmasının uygun olacağı ifade edilmiştir.

Musannifin kendi hattı veya kitabı olduğuna itimad oluşmadığında kullanılan lafızlar yukarıda kaydedilmişti. Musannifin kitabında nisbet ve benzerinin bulanmaması sebebiyle nüshanın sıhhatine güven hâsıl olmazsa; ‘*Ulûmü’l-hadîs* ve *et-Takyîd ve’l-îzah*’da, “بَلَّغَنِي عَنْ فَلَانٍ أَنَّهُ دَكَرَ كَذَا وَكَذَا”, “Filancanın şöyle şöyle zikrettiği filancadan bana ulaştı”, “وَجَدْتُ فِي نُسْخَةٍ مِنَ الْكِتَابِ الْفُلَانِيَّ”, “Filanca kitabın bir nüshasında buldum”¹⁰⁵, *Rusûmü’t-tahdîs*’de “بَلَّغَنِي/Bana ulaştı” veya

⁹⁸ İbn Cemâ’a, *el-Menhelü’r-revî*, s. 91.

⁹⁹ İbnü’l-Mülakkın, *el-Mukni*’, s. 335.

¹⁰⁰ el-‘Irâkî, *Fethu’l-muğîs*, s. 228.

¹⁰¹ İbnü’l-Vezîr, *Kitâbü Tenkîhi’l-enzâr*, s. 241.

¹⁰² es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 152.

¹⁰³ es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 62.

¹⁰⁴ Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu’l-bâkî*, s. 366.

¹⁰⁵ İbnü’s-Salâh, ‘*Ulûmü’l-hadîs*, s. 159; el-‘Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzah*, s. 669; İbnü’l-Mülakkın, *el-*

“قِيلَ/Denildi”¹⁰⁶, *et-Takrîb*, *Cevâhiru'l-usûl*, *el-Menhelü'r-revî*, *Tedribü'r-râvî* ve *el-Vasît*'de buna benzer ifadeler söylenmiştir.¹⁰⁷ *Tavdîhu'l-efkâr*'da “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ /أَخْبَرَنِي فَلَانٌ أَنَّهُ تَأَلَّفَ فَلَانٌ Kitapta okudum”¹⁰⁸ lafzı geçmektedir.

Bulunan kitabın sahibinin kendi hattı veya kitabı olduğuna dair itimad hâsıl olmadığı durumlarla ilgili son dönem müelliflerinin bazılarının eserlerinde kaydedilen rivâyet lafızlarından da örnekler verilecektir. Meselâ, *Tevcihü'n-nazar*'da “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ وَأَخْبَرَنِي فَلَانٌ أَنَّهُ بِحَطِّهِ”/Filancanın kendi hattı olduğunu haber verdiği filancanın kitabında okudum”¹⁰⁹, *Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuh*'da “بَلَّغَنِي كَتَبَ الشَّيْخُ بِحَطِّهِ”/Filancanın şöyle dediği bana ulaştı”, “فَلَانًا قَالَ كَذَا هَاتِيئًا يَزِيدُ”/Kâtibine yazmasını emretti”,¹¹⁰ *el-Muhtasar*, *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, *Menhecü zev'in-nazar* ve *Muhimmât*'da “وَجَدْتُ فِي كِتَابِ طَنْتُ أَنَّهُ كِتَابُ فَلَانٍ/Filancanın kitabı olduğunu zannettiğim bir kitapta buldum”¹¹¹ ifadeleri geçmektedir.

Müteahhirûn dönemi eserlerinde dile getirildiğine göre, o gün için olduğu gibi bugün için de geçerli olan, bir râvînin te'lifinde bir hadis bulunduğunda, kitap râvînin kendi hattıyla olmadığında bu hadisi rivâyet ederken *Tavdîhu'l-efkâr*'da “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ/Filanca dedi”, “ذَكَرَ فَلَانٌ/Filanca zikretti”¹¹², *Menhecü zev'in-nazar*'da “قَرَأْتُ فِي كِتَابِهِ أَخْبَرَنِي/Filancadan bize ulaştı”, “وَجَدْتُ عَنْهُ/Ondan buldum”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِهِ أَخْبَرَنِي/Filancanın hattı olduğunu filancanın haber verdiği kitabında okudum”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِهِ طَنْتُ أَنَّهُ بِحَطِّ فَلَانٍ/Filancanın hattı olduğunu zannettiğim kitabında okudum”, “قَرَأْتُ فِي كِتَابِهِ ذَكَرَ كَاتِبُهُ أَنَّهُ تَصْنِيفُ فَلَانٍ/Filancanın tasnifi olduğunu

Mukni 's. 335.

¹⁰⁶ el-Ca'berî, *Rusûmü't-tahdîs*, s. 113.

¹⁰⁷ en-Nevevî, *et-Takrîb*, s. 57; Muhammed el-Fârisî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 97; İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-revî*, s. 91; es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 63; Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 117.

¹⁰⁸ el-Emîr es-San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, s. 346.

¹⁰⁹ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 348.

¹¹⁰ Subhî es-Sâlih, *Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuh*, s. 102

¹¹¹ 'Abdüllatîf, *el-Muhtasar*, s. 54; eş-Şenşûrî, *el-Muhtasar*, s. 81; Ahmed Naîm, *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, ss. 446-447; et-Tirmisî, *Menhecü zev'in-nazar*, s. 172; Âlû Küleyb, *Muhimmât*, s. 244.

¹¹² el-Emîr es-San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, s. 346.

kâtibinin zikrettiği kitabında okudum”¹¹³ lafızları kullanılmıştır.

Mütekaddimûn dönemi eserlerinde usul bilgilerine yer verilmediği için *Ma‘rifetü ‘ulûmi’l-hadîs* dışında, sadece konu başlıklarında vicâde yönteminin lafızlarının ele alındığından bahsedilmişti. Fakat bunun yanında mütekaddimûn devri eserlerinde nakledilen rivâyetlerin senedlerinde kaydedilen rivâyet lafızlarını da göz önünde bulundurmak gerekir.

Müteahhirûn devrinde ise görüldüğü üzere, kullanılan rivâyet lafızları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Vicâde tarikiyle elde edilen hadis nakledilirken kullanılan rivâyet lafızları, bulunan kitabın sahibinin kendi hattıyla veya başkasının hattıyla yazılmış olması durumunda ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Bulunan kitabın hattının musannif hattı olması durumunda, nüshaya güven meselesi de ayrıca önem taşımaktadır. Nüshaya itimad oluşup oluşmaması ve elde edilen kitabın nisbesinin bulunmaması durumunda kullanılan rivâyet lafızları da ele alınanlar arasındadır. Kendi hattıyla olmayan bir râvînin kitabında “حَدَّثَنَا” lafzı bulunduğu ya da kendi hattıyla yazılmış bir kitapta yazısı ona ait olmayan bir hadis nakledilirken de kullanılması gereken lafızlar verilmiştir. Vicâde yöntemiyle ele geçirilen kitapla ilgili icâzetin bulunması durumundaki rivâyet lafızları da ayrıca ifade edilmiştir.

2. Dâhil Oldukları Hadis Türleri

Vicâde yoluyla elde edilen hadislerin, hangi hadis türüne ait olduğu hadis usulü kaynaklarında ele alınan konular arasında bulunmaktadır. Ele geçirilen kitaptaki bir hadis, senedinde inkıta‘ vaki‘ olan hadis çeşitleri içinde değerlendirilmiştir.

2.1. Vicâde Yoluyla Alınan Hadislerin Munkatı‘, Mürsel, Muallak ve Maktû‘ Grubuna Dâhil Edilmesi ve İttisal İhtimalinin Varlığı

Hadis usulü kaynaklarında vicâde yoluyla alınan hadislerin munkatı‘ ve mürsel hadis çeşidine dâhil edilmesine dair bilgiler yer almaktadır. Buna göre

¹¹³ et-Tirmisî, *Menhecü zev’in-nazar*, s. 172.

semâ, icâzet ve bunun benzeri bir tarikle alınmamış sadece vicâde yoluyla elde edilmiş olması sebebiyle senedindeki mevcut kopukluk bu tür hadislerin munkatı‘ ve mürsel bâbından kabul edilmesini gerektirmektedir. Vicâde yöntemiyle elde edilen hadis, senedi muttasıl olmayan hadis çeşitleri arasında bulunan munkatı‘ ve mürsel kavramına dâhil edilmekle birlikte bir ittisal ihtimalinden de bahsedilmiştir.¹¹⁴

Vâcid, kitap sahibi şahsın kendi hattıyla yazdığı hadislerle vâkıf olup da bunları rivâyet ettiğinde, bu hadis çeşidi bazen sadece munkatı‘ türüne de¹¹⁵ dâhil edilmiştir. Vicâde yöntemiyle elde edilen hadisi, senedindeki inkıta sebebiyye munkatı‘ hadis çeşidine dâhil edenler, rivâyet ederken kullanılan “ وَجَدْتُ بِحِطِّ فَلَانٍ/Filancanın hattıyla buldum” ifadesinde, hattın kitap sahibine ait bulunduğunu ifade etmesine istinaden bir ittisal ihtimalinin bulunduğu da dikkat çekmektedirler.¹¹⁶

Şeyhin hattıyla bulunan hadislerin semâ, icâzet ve benzeri muteber hadis alma ve nakletme yolları söz konusu olmadığında, vicâde ile elde edilen rivâyetlerin edâsında kullanılan lafızlarla nakledilmesi mütekaddim ve müteahhir ulemânın uygulamasıdır. Vicâde yolunun ilgili lafızlarıyla rivâyet edilen hadis, bazen de sadece mürsel türünden telâkki edilmektedir.¹¹⁷ Elde edilen hadisin mürsel çeşidinden kabul edilmesinin sebebi, bulunan kitabın sahibinin kendi el yazısı ile yazılmış olmasıdır ki bu durumda vâcid ile kitap sahibi arasındaki yazı irtibatı söz konusudur.¹¹⁸ Bulunan hadisin mürsel hadis türünden kabul edilmesinin bir diğer sebebi, yazının bahsi geçen kişiye âidiyyetine duyulan

¹¹⁴ İbnü’s-Salâh, ‘*Ulûmü’l-hadîs*, s. 157; ‘Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker*, s. 685; ‘**Abdünnâfi, el-Eseru’l-mu‘teber** fî Tercüme-i Nuhbeti’l-fiker, Ma’mûratü’l-‘Azîz: Vilâyet Matbaası 1310/1893, s. 174; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, s. 347.

¹¹⁵ İbnü’l-Mülakkın, *el-Mukni’*, s. 334; İbnü’l-Vezîr, *Kitâbü Tenkîhi’l-enzâr*, s. 242; Muhammed el-Fârisî, *Cevâhiru’l-usûl*, s. 97; Ahmed Naîm, *Tecrîd Mukaddimesi*, s. 447.

¹¹⁶ İbnü’s-Salâh, ‘*Ulûmü’l-hadîs*, s. 157; ‘Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker*, s. 685; ‘Abdü’n-Nâfi, *el-eseru’l-mu‘teber*; s. 174; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, s. 347.

¹¹⁷ İbn Cemâ’a, *el-Menhelü’r-revî*, s. 91; et-Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 110; el-‘Irâkî, *Fethu’l-muğîs*, el-Cürcânî, *el-Muhtasar fî usûli’l-hadîs*, s. 70.

¹¹⁸ en-Nevevî, *İrşâdü tullâbi’l-hakâik*, s. 140; et-Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 110; el-‘Irâkî, *Fethu’l-muğîs*, s. 228; el-Cürcânî, *ed-Dibâcü’l-müzheb*, s. 73.

güvendir.¹¹⁹

Vicâde yoluyla rivâyet edilen hadis çeşidi hakkında tercih edilen mürsel kavramı ile ilgili olarak buradaki mürselden muradın, senedinde râvi atlandığı anlamına gelen umûmî manadaki mürsel olduğu belirtilmektedir. Vicâde yoluyla gelen rivâyetlerin munkatı‘ hadis çeşidine dâhil olduğuyla alâkalı kullanılan munkatı‘ ifadesinden de muradın, umûmî manada hadisin senedindeki kopukluk olduğu da belirtilmektedir.¹²⁰ Vicâde yoluyla gelen rivâyetlerin munkatı‘ ve mürsel hükmünde olduğunu kabul edenlerle birlikte başka bir görüş de, evlâ olanın, vicâdeyi mu‘allak hükmünde kabul etmek olduğudur.¹²¹

Vicâde yoluyla alınan rivâyetlerin hangi hadis türüne dâhil edileceği hakkında son olarak Reşîd el-Attâr’ın (ö. 662/1264) *el-Kadrü’l-mecmû’*’unda naklettiği bilgilere yer verilebilir. Buna göre, hadis âlimlerinin nezdinde vicâdenin munkatı‘ manasında maktû‘ türünden olduğu kabul edilmekle beraber ta‘lîkin bazı kısımlarının munkatı‘dan da mürselden de evlâ olduğu öne sürülmektedir. Benimsenen bu görüş, mütekaddimûn âlimlerinden bir grubun semâ, icâzet ve münâvele olmayan kitaplarda bulunan vicâdeden rivâyete izin vermesine dayandırılmakta ve Hatîb el-Bağdâdî’nin *el-Kifâye fî ‘ilmi’r-rivâye*’de bir bâb açarak bunları zikretmesi misal olarak verilmektedir.¹²²

Bulunan kitaptaki hadisin rivâyet edilmesini ittisal ihtimalinin bulunduğu mürsel, munkatı‘, mu‘allak ve maktû‘ hadis çeşidine dâhil edenlerin varlığı bilinmektedir. Buna rağmen bulunan hadis veya kitap sahibinin hattı ile yazılmış olduğu takdirde arada bulunan irtibatın tamamen ortadan kaybolduğu da iddia edilemez. Vicâde yöntemiyle elde edilmiş rivâyetlerde, hadis veya kitabı bulan kişi ile kitap sahibi arasında devam eden irtibatı, şahsın kendi el yazısı temin etmektedir. Hadisin senedindeki inkıtâ‘ sebebiyle mürsel, munkatı‘, mu‘allak ve

¹¹⁹ el-Leknevî, *Zaferu’l-emânî*, s. 525.

¹²⁰ a.g.e., s. 525.

¹²¹ el-Leknevî, *Zaferu’l-emânî*, s. 525; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, s. 348; es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, ss. 152-154; Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu’l-bâkî*, s. 367.

¹²² es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 153.

maktu‘ hadis çeşidine dâhil edilmiş olsa da ele geçirilen kitabın sahibi ile vâcid arasındaki irtibatı temin eden hat vesilesiyle bir ittisal ihtimalinin mevcudiyetinden bahsedilmektedir.

Vicâde yoluyla elde edilmiş olan bir hadis, yukarıdaki değerlendirmelere göre zayıf hadis çeşitlerinden telâkki edilmektedir. Fakat vâcid ile kitap sahibi arasındaki irtibatı temin eden yazının, kitap sahibine ait olması sayesinde, ele geçirilen hadisin kıymetinin bahsedilen zayıf hadis çeşitlerine göre arttığı düşünülmektedir.

2.2. Munkatı‘ Grubuna Dâhil Edilmesi ve İttisal İhtimalinin Yokluğu

Vicâde yoluyla elde edilen hadis, kitap sahibinin kendi hattıyla yazılmış bir halde bulunduğu ittisal ihtimali olan munkatı‘ grubuna dâhil edildiğinden bahsetmiştik. Bulunan kitaptaki bir hadisin ittisal ihtimali olmayan munkatı‘ çeşidine dâhil edildiği haller de söz konusudur.

Bir şahsın kendi hattı ile yazdığı bir hadis ele geçirildiğinde kullanılan rivâyet lafızları ile kendi hattıyla kitabını yazmamış şahsın eserinden bir hadis rivâyet edildiğinde kullanılan lafızlar birbirinden ayırt edilmiştir. Hatta bir şahsa ait bulunan bir kitapta, kendisinin hattıyla olmayan bir hadisin bulunması hâlinde de kullanılan rivâyet lafızları ayrıca ele alınanlar arasındadır.

Gerek kişinin kendi hattıyla yazılmamış kitabında, gerekse kendi hattıyla yazmış olsa da kitabında kendi hattıyla olmayan bir hadis bulunduğu, ele geçirilen hadisin “أَخْبَرَنَا فَلَانٌ: دَكَرَ فَلَانٌ/Filanca zikretti: Filanca bize haber verdi.” veya “أَخْبَرَنَا فَلَانٌ: قَالَ فَلَانٌ/Filanca dedi: Filanca bize haber verdi.” veya “دَكَرَ فَلَانٌ عَنْ فَلَانٍ/Filanca filancadan zikretti.” gibi farklı ıstılahlarla nakledilmesi gerekmektedir.¹²³ Bulunan hadis, kişinin kendi hattı ile olmadığında, vâcid ile kitap sahibi arasındaki yazı irtibatının bulunmaması sebebiyle ele geçirilen bu tür rivâyetler, ittisal ihtimali bulunmayan munkatı‘ hadis türünden kabul edilmiştir.¹²⁴

¹²³ İbnü’s-Salâh, ‘*Ulûmü’l-hadîs*, s. 158; et-Tibî, *el-Hulâsa*, s. 111; es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 62; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, s. 347.

¹²⁴ en-Nevevî, *İrşâdü tullâbi’l-hakâik*, ss. 140-141; İbnü’l-Mülakkın, *el-Mukni’*, s. 334; Muhammed el-Fârisî, *Cevâhiru’l-usûl*, s. 97; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, s. 347.

Bu başlık altında derlenen bilgilere göre; vâcid ile kitap sahibi arasındaki yazı irtibatının yokluğu, vicâde yöntemiyle elde edilmiş olan hadiste ittisal ihtimalini tamamen ortadan kaldırmıştır.

C. VICÂDE KAVRAMININ DİĞER HADİS USULÜ İSTİLAHLARIYLA İRTİBATI

1. Vicâde Yoluyla Gelen Hadislerin Müsned Kabul Edilmemesi

Muttasıl bir senedle Resûlullah'a (s.a.v.) ulaşan hadis anlamında kullanılan müsned kavramı, tahammül ve edâ yollarından biri olarak kabul edilen vicâde mevzusu içinde ele alınan durumlardan biridir. Yukarıda ifade edildiği üzere vicâde yoluyla elde edilen hadisin senedinde bir inkıta'ın bulunduğu kabul edilmekte ve bu tür hadisin ilgili lafızlarla rivâyet edilebileceği ifade edilmektedir. Daha önce ilgili bahiste nakledilen bilgilerden anlaşıldığına göre, bulunan hadis ittisal ihtimali olan munkatı', mürsel, mu'allak veya maktû' ya da ittisal ihtimali bulunmayan munkatı' olsa da müsned hadis türünden kabul edilmesi mümkün değildir. Nitekim vicâde yoluyla elde edilen hadis hakkında Kādî 'Iyâz (ö. 544/1149), bahis konusu rivâyetleri müsned hadis türünden kabul eden hiç kimseyi duymadığını *el- 'İlmâ* 'da kaydetmektedir.¹²⁵

Müteahhirûn döneminden el-'Irâkî, es-Sehâvî, İbnü'l-Vezîr, Zekeriyâ el-Ensârî ve es-San'ânî hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yöntemiyle gelen hadisi Kādî 'Iyâz'a katılarak müsned kabul etmemişlerdir.¹²⁶ Son dönemden vicâdenin müsned olmaması meselesine yer verenler arasında Nûruddîn 'İtr, es-Sabbâğ ve Mahmûd Kâmil Ahmed bulunmaktadır.¹²⁷

¹²⁵ el-Kādî 'Iyâz, *el- 'İlmâ* , s. 117; ayrıca bk. el-'Irâkî, *Fethu'l-muğîs* , s. 229; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs* , s. 155; İbnü'l-Vezîr, *Kitâbü Tenkîhi'l-enzâr* , s. 242; Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'l- Bâkî* , s. 368; es-Sabbâğ, *el-Hadîsü'n-Nebevî* , s. 223.

¹²⁶ el-'Irâkî, *Fethu'l-muğîs* , s. 229; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs* , s. 155; İbnü'l-Vezîr, *Kitâbü Tenkîhi'l-enzâr* , s. 242; Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî* , s. 368; el-Emîr es-San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr* , s. 348.

¹²⁷ 'İtr, Nûruddîn, *Menhecü'n-nakd* , s. 201; es-Sabbâğ, *el-Hadîsü'n-Nebevî* , s. 223; Mahmûd Kâmil Ahmed, *et-Takrîb* , s. 73.

2. Vicâde Yoluyla Alınan Rivâyetlerde Tedlîs

Râvînin mülâkî olduğu halde hadis almadığı bir şeyhten hadis işitmiş gibi rivâyette bulunması manasına gelen tedlîs, senedde inkıta‘ meydana getiren bir kusur kabul edilmektedir. Vicâde yoluyla elde edilmesi sebebiyle hadisin senedinde vâki olan bu inkıta‘ dolayısıyla râvînin, şeyhinden semâını vehmettirecek tarzda “قَالَ فُلَانٌ”, “عَنْ فُلَانٍ”, “أَخْبَرَنَا”, “حَدَّثَنَا”, “أُنْبَأَنَا”, “سَمِعْتُ” lafızlarını kullanarak hadisi nakletmesi de tedlîs sebeplerindendir.

2.1. Vicâde Yoluyla Gelenleri Rivâyet Ederken “an” veya “kâle”

Lafızlarını Kullanmak Suretiyle Meydana Gelen Tedlîs

Bulunan kitaptaki bir hadis “عَنْ” veya “قَالَ” lafzı kullanılarak rivâyet edilmesi, râvî ile vâcid arasında semâın vuku‘ bulduğunu vehmettirdiği için tedlîs sebeplerinden birisi kabul edilmektedir. Nitekim vicâde yoluyla gelen rivâyet hakkında mütekaddimûn ve müteahhirûnun uygulamalarının bu hadislerin “وَجَدْتُ/فُلَانٍ بِحِطِّهِ/Filancanın hattıyla buldum” veya “قَرَأْتُ فِي كِتَابِ فُلَانٍ بِحِطِّهِ/Filancanın kitabında kendi hattıyla okudum” lafızlarıyla nakledilmesi yönünde olduğu daha önce ifade edilmişti.¹²⁸ Bu nedenle söz konusu lafızların değil de hadisin semâ yoluyla alındığını vehmettirecek tarzda “عَنْ فُلَانٍ” ve “قَالَ فُلَانٌ” ibareleri ile rivâyette bulunmak tedlîs sebeplerindendir.¹²⁹

Bazı eserlerde ise sadece “عَنْ” lafzının kullanımına değinilmekte,¹³⁰ vicâde ile tahammül ettiği hadisleri an‘ane ile rivâyet edenler müdellis olarak nitelendirilmektedir. Bu tahammül yoluyla gelen hadislerin “عَنْ فُلَانٍ/Filancadan” sîgasıyla nakledilmesinin câiz olmadığıyla alâkalı bir bilgi de aktarılmaktadır.¹³¹

Hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yöntemiyle elde edilen bir hadisin, semâyı vehmettiren bu lafızlarla rivâyet edilmesi uygun görülmemekle

¹²⁸ er-Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, ss. 497-500; el-Kādî ‘Iyâz, *el-‘İlmâ’*, s. 117.

¹²⁹ el-Kādî ‘Iyâz, *el-‘İlmâ’*, s. 117; İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmü’l-hadîs*, s. 158; el-Leknevî, *Zaferu’l-emânî*, s. 525.

¹³⁰ en-Nevevî, *et-Takrîb*, s. 57; el-‘Irâkî, *Fethu’l-muğîs*, s. 228; es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 61; Mahmûd Kâmil Ahmed, *et-Takrîb*, s. 72.

¹³¹ es-Sabbâğ, *el-Hadîsü’n-Nebevî*, s. 220.

birlikte yine de bu ifadelerle nakledenler bulunmaktadır. Meselâ, Behz b. Hakîm (ö. 143/761), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Hakem b. Miksem (ö. ?), Ebû Süfyân Talha b. Nâfi‘ (ö. 124/742), ‘Amr b. Şu‘ayb (ö. 118/736), Mahreme b. Bükeyr (ö. 159/776), Vâil b. Dâvûd (ö. ?)(Babası, Bükeyr b. Vâil, oğlu Bekr b. Vâil, Berâ b. ‘Âzib’in oğlu) gibi âlimlerden müteşekkil bir grup¹³² “وَجَدْتُ/Buldum” yerine “قَالَ/Dedi” gibi ifadeleri kullanmışlardır.

Semâî vehmettirmesi sebebiyle Behz b. Hakîm’in “عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ/Babasından o da dedesinden” rivâyeti bu gruba dâhildir.¹³³ Şu‘be’nin “أَبُو سُفْيَانَ عَنْ جَابِرٍ/Ebû Süfyân, Câbir’den” şeklindeki rivâyeti,¹³⁴ Sâlih Cezere ve başkalarının ise ‘Amr b. Şu‘ayb’in “عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ/Babasından o da dedesinden” rivâyeti, İbnü’l-Medînî’nin de “فِي رِوَايَةِ وَائِلٍ عَنْ وَلَدِهِ بَكْرٍ/Vâil’in rivâyetinde oğlu Bekr’den” rivâyeti için de aynı durum söz konusudur.¹³⁵ Burada ismi verilen bu şahısların, kendilerinden hadis almadıkları kişilerden almış gibi rivâyette bulunmaları nedeniyle kötü bir tedlîs yaptıkları da ifade edilmektedir.¹³⁶ Nitekim Hasan el-Basrî’ye (ö. 110/728) “tahdîs ettiğin bu hadisler kimden” diye sorulduğunda “bir sahîfeden” diyerek söz konusu hadisleri vicâde yoluyla aldığını açıkça ifade etmektedir. Hakem b. Miksem hakkında ise “dört hadisten başkasını İbn ‘Abbâs’dan dinlemediği, rivâyet ettiği diğer hadislerin kitaptan olduğu” da söylenenler arasındadır.¹³⁷

2.2. Vicâde Yoluyla Alınan Hadisleri Rivâyet Ederken “haddesenâ, ahberanâ, enbeenâ, semî‘tü” Lafızlarını Kullanmak Suretiyle Meydana Gelen Tedlîs

Hadis alma ve nakletme yöntemlerinden muteber bir yolla bir hadis alındığı takdirde kullanılan rivâyet lafızları arasında “سَمِعْتُ”, “أَنْبَأَنَا”, “أَخْبَرَنَا”, “حَدَّثَنَا” ifadeleri bulunmaktadır. Vicâde yoluyla hadisin ele geçirilmesi hâlinde bu sîgaların kullanılması mütekaddimûn ve müteahhirûn nazarında tedlîsin meydana

¹³² es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 154.

¹³³ el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu’l-efkâr*, s. 348.

¹³⁴ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 154.

¹³⁵ es-Sehâvî, s. 154; el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu’l-efkâr*, s. 348.

¹³⁶ el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu’l-efkâr*, s. 348.

¹³⁷ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 154.

gelmesine sebep olan hususlardandır. Vicâde tarikiyle gelen rivâyetleri “حَدَّثَنَا” veya “أَخْبَرَنَا” lafızlarıyla nakletmeye cevaz veren *hiçbir* âlim bulunmamaktadır.¹³⁸

Şeyhin icâzet verdiği kitaptaki hadislerin şeyhin hattıyla bulunması hâlinde ancak “أَخْبَرَنَا” ve “أَنْبَأَنَا” ile rivâyet edilmesine müsaade edilmiştir. Vicâde yoluyla gelen hadisle alâkalı, icâzet olmadığında bu lafızların kullanılması hâlinde tedlîsin meydana gelmesi sebebiyle bu lafızların kullanımı batıl addedilmiştir.¹³⁹ Elde edilen hadisler, şeyhden rivâyet izniyle birlikte bulunmayıp da sadece kitabı yazan kişinin tanınması durumunda da nüshadan rivâyet ederken “أَخْبَرَنِي” lafzının kullanılması câiz değildir.¹⁴⁰

Bu konuda söylenenlerin arasında muhaddis hattı ve mücerred vicâde/icâzeti olmayan vicâde yorumları da mevcuttur. Hadisi yazılı halde bulan kimse muhaddisin hattıyla bulmuş olsa da¹⁴¹ ya da sadece vicâde yoluyla elde edip de icâzeti bulunmasa¹⁴² tedlîsi meydana getirecek lafızları kullanarak rivâyet etmesi câiz değildir. Bahsedilen lafızların kullanılması hakkında önce ifade edilenlerle birlikte bu lafızları kullananların yanıldıkları,¹⁴³ kendisine güvenilen hiç kimsenin buna cevaz vermediği,¹⁴⁴ semâ ve icâzet yoluyla aldığını vehmettirmesi sebebiyle bu kullanımın reddedildiği¹⁴⁵ söylenmektedir. Sadece “أَخْبَرَنِي” lafzı zikredilerek bunu kullananların yanıldıkları da¹⁴⁶ dile getirilenler arasındadır. Bazen de “حَدَّثَنِي”, “أَخْبَرَنِي” veya “أَنْبَأَنِي” sîgalarının vicâde yoluyla gelen rivâyetlerde

¹³⁸ el-Kādî ‘Iyâz, *el-‘İlmâ*, s. 117; es-Sehavî, *Fethu’l-muğîs*, s. 155; el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu’l-efkâr*, s. 348.

¹³⁹ İbnü'n-Nefîs, *el-Muhtasar fî ‘ilmi usûli’l-hadîs*, s. 145.

¹⁴⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 127; Vecîhüddîn el-Gucerâtî, *Şerhu Nüzheti’n-nazar*, s. 240; el-Karâfî, *Letâiyfü’l-minen*, s. 103; ‘Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker*, s. 684; el-Münâvî, *el-Yevâkût ve’-d-dürer*, s. 583.

¹⁴¹ Ahmed Fâtih, *Tercüme-i Nuhbeti’l-fiker*, s. 53.

¹⁴² ‘Abdünnâfî, *el-Eseru’l-mu‘teber*, s. 174.

¹⁴³ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 127; ‘Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker*, s. 685; Tercüme: ‘Abdü’n-Nâfî, *el-eseru’l-mu‘teber*, s. 174; Hâtır es-Semîn, *Hâşiyetü Lakı’d- Dürer*, s. 143.

¹⁴⁴ es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 61, el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu’l-efkâr*, s. 346

¹⁴⁵ Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu’l-bâkî*, s. 367; et-Tirmisî, *Menhecü zev’in-nazar*, s. 172.

¹⁴⁶ el-Münâvî, *el Yevâkût ve’-d-dürer*, s. 583.

kullanılamayacağı belirtilmiştir.¹⁴⁷

Bazı kimselerin mütesahil davranıp “حَدَّثَنَا” ve “أَخْبَرَنَا” ifadelerini vicâde tariki ile buldukları rivâyetler için de kullandığı anlaşılmaktadır. Meselâ şu rivâyet bu duruma bir örnek teşkil etmektedir: İbnü’l-Medîni (ö. 234/843) dedi ki: “Bize Ebu’l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 204/819) tahdîsen bildirdi. (O da dedi ki) Rey ehlinde olan ve kendisine Eşerbîn/Eşrabîn denilen bir arkadaşımız bize tahdîsen bildirdi ve dedi ki: Muhammed b. İshâk yanımıza geldi, o bize İshâk b. Râşid’ten hadis rivâyet ederdi. Daha sonra İshâk bize gelerek “ez-Zührî bize tahdîsen bildirdi” demeye başladı. Bunun üzerine ben kendisine “Onunla nerede karşılaştın” dedim. O da cevaben “Onunla karşılaşmadım, Beytü’l-Makdis’e uğramıştım. Orada ona ait bir kitap buldum” dedi. Aynı bilgiyi Kādî ‘Iyâz da nakletmektedir.¹⁴⁸

Kitapta bulduğu halde vicâde yoluyla gelen hadislerde kullanılması gereken rivâyet lafızlarıyla değil de, muteber yollardan biriyle gelen hadisleri naklederken kullanılan rivâyet lafızlarıyla nakilde bulunan kimse, muhtemelen hat sahibinden bir icâzete sahip olabilir. Vicâde yoluyla gelen rivâyetleri naklederken bu şekilde davranılmasının sebebi şeyhden icâzetin bulunması gösterilmiş hatta bu icâzetin çeşidi de belirtilmiştir. Buna göre vicâde yoluyla gelen hadisleri bu konuda belirtilen lafızlarla rivâyet edenler, Kādî ‘Iyâz’ın zikrettiği üzere mutlak icâzeti kullanmayı câiz görenlerden biri olabilir. Kādî ‘Iyâz’ın dışında İbnü’s-Salâh ise, Ebu’l-Kâsım el-Belhî’nin görüşünü kendisine yakın bulmuştur. Ebu’l-Kâsım el-Belhî bu lafızları kullanmaya cevaz verenlerin, vâcidin, kendisinden semâî olan hocanın sahih/mevsuk hattıyla hadisi bulması durumunda “أَخْبَرَنَا فُلَانٌ/Filanca bize haber verdi” ile “عَنْ فُلَانٍ/Filancadan” sîgalarını kullanarak rivâyet etmesini kabul etmiştir.¹⁴⁹

Muâsır âlimlerden Nureddîn ‘İtr da vicâde yoluyla gelen hadisleri rivâyet ederken “حَدَّثَنَا” veya “أَخْبَرَنَا” veya senedin ittisaline delâlet eden buna benzer

¹⁴⁷ Âlû Küleyb, *Muhimmât*, s. 244.

¹⁴⁸ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 155; Eşerbîn yerine Eşras’ın geçtiği başka bir rivâyet için bk. el-Emîr es-San’ânî, *Tavdîhu’l-efkâr*, s. 348

¹⁴⁹ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 155.

ibareleri kullanmanın câiz olmadığını ifade etmektedir.¹⁵⁰

3. Cezm Lafızlarını Kullanmak

Vicâde ile elde edilen bir rivâyetin naklinde hangi lafızların kullanılacağı veya kullanılmayacağı konusundaki görüşler yukarıda aktarılmıştır. Bulunan kitaptaki bir hadisin naklinde kullanılmayacak lafız türlerinden biri de cezm sîgalarıdır. Bu konuyla ilgili müteahhirûndan İbnü's-Salâh'ın da belirttiğine göre, o günün insanların pek çoğu, vicâde ile ilgili rivâyetleri naklederken araştırmaksızın ve emin olmaksızın cezm sîgası kullanma hususunda müsamaha etmişlerdir.¹⁵¹ Bazı insanlar bu gevşek tutumlarının neticesinde bir musannife ait bulunduğu kitaptan nüshanın sıhhatinden emin olmaksızın “فُلَانٌ كَذَا وَكَذَا/Filanca şöyle şöyle dedi” ve “دَكَرَ فُلَانٌ كَذَا وَكَذَا/Filanca şöyle şöyle zikretti” lafızlarını kullanarak nakilde bulunmuşlardır. Her ne kadar bazı kimseler bu şekilde davranmış olsalar da, doğru olan uygulama daha önce bu konuda ifade edilen lafızları kullanarak vicâde yoluyla gelen hadisleri nakletmektir.¹⁵²

Musannife ait bir nüshadan rivâyet ederken nüshanın sıhhatinden emin olabilmeyenin de bazı şartları vardır. Bulunan nüshayı mütâlâa eden kişinin zeki, uyanık bir âlim olması durumunda çoğunlukla iskâtlar ve doğru tevcihinden saptırılan noktaların tespit edilebilmesi mümkün olacaktır.¹⁵³ Bahsedilen vasıflara sahip bir âlim, yaptığı incelemeler neticesinde güvenilirliğini tesbit ettiği nüshalardaki hadisleri cezm lafzı kullanarak rivâyet edebilir. Bu durumlarda cezm lafzını kullanarak nakletmenin câiz olması ümit edilmektedir. Bulunan kitabı rivâyet etmekle alâkalı öne sürülen bu kurallara riayet edildiği müddetçe vicâde

¹⁵⁰ ‘İtr, Nûruddîn, *Menhecü'n-nakd*, ss. 220-221.

¹⁵¹ İbnü's-Salâh, ‘*Ulûmü'l-hadîs*, s. 159; ayrıca bk. İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni*, s. 335; el-‘Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzah*, s. 669; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, s. 157; Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 117; Mahmûd Kâmil Ahmed, *et-Takrîb*, s. 73.

¹⁵² İbnü's-Salâh, ‘*Ulûmü'l-hadîs*, s. 159; ayrıca bk. el-‘Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzah*, s. 669; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, s. 157; es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 157; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 348; Mahmûd Kâmil Ahmed, *et-Takrîb*, s. 73.

¹⁵³ İbnü's-Salâh, ‘*Ulûmü'l-hadîs*, s. 159; en-Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik*, s. 141; et-Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 111; İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni*, s. 335; el-‘Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzah*, s. 669; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, s. 157.

yoluyla gelen hadisleri nakletme hakkında musanniflerin çoğunun mutmain olacağı tahmin edilebilir.¹⁵⁴

Vicâde yoluyla gelen eser mevcut olduğundaki uygulama yukarıda anlatıldığı gibi iken, bahis konusu kitap elde bulunmadığındaki usul de belirtilmiştir. Bulunan kitabın aslı elde mevcut olmadığında, el-Cürcânî'ye göre, inceleyen kişi tağyirin çoğunlukla kendisinden gizli kalmadığı bir şahıs ise tağyirden selameti hakkında kendisinde zann-ı galib meydana gelmesi önemlidir. Bu takdirde asıl nüsha elde mevcut olmasa da kişinin bulduğu hadisi rivâyet etmesi câizdir.¹⁵⁵

Hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yoluyla gelen nüsha hakkında söylenilebilecekler el-‘Irâkî'ye göre, bulunan kitabın şahsın kendi hattı ile olması ve nüshanın sıhhati hususunda güven tahakkuk etmediğinde cezm ibârelerini kullanmaktan sakınmaktır.¹⁵⁶

Vicâde yöntemiyle ulaşan rivâyetleri naklederken kesinlik ifade eden cezm sîgalarını kullanmakla ilgili söylenenleri özetleyecek olursak, kaçınılması konusunda itina gösterilen hususlardan birisi olarak telâkki edilmektedir. Bu konuda ehil bir âlim tarafından yapılan inceleme neticesi nüshaya güvenin tahakkuk etmesi büyük önem taşımaktadır.

II. VICÂDE-İCÂZET ALÂKASI

Hadis usulü kaynaklarında vicâde yöntemiyle elde edilen hadislerin naklinde talebenin hocadan icâzetinin bulunması da ayrıca önem arzeden hususlar arasındadır. Vicâde yoluyla gelen hadis hakkında hadisi bulanın, icâzetinin bulunup bulunmaması ayrı neticeler ortaya çıkarmaktadır.

Müteahhirûn devrinden İbnü'n-Nefîs (ö. 687/1288), vicâde yöntemiyle

¹⁵⁴ İbnü's-Salâh, *‘Ulûmü'l-hadîs*, s. 159, en-Nevevî, *İrşâdû tullâbi'l-hakâik*, s. 141; et-Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 111; İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni'*, s. 335; es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 63; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar*, s. 348; et-Tirmisî, *Menhecü zev'in-nazar*, s. 172.

¹⁵⁵ el-Cürcânî, *el-Muhtasar fî usûli'l-hadîs*, s. 70; el-Cürcânî, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, s. 73.

¹⁵⁶ el-‘Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 229; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, s. 152; es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 63; Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, s. 366; el-Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 525.

gelen hadisi naklederken icâzetin bulunması meselesini ele almıştır. Talebe, hocanın kendisine rivâyeti için icâzet verdiği bir kitap bulduğunda, bu kitaptaki hadislerin hocanın kendi mesmû'âtından olması gereklidir. Hocanın mesmû'âtından olan hadislerin içinde bulunduğu bir kitap için, bir kayıt getirmeksizin ve kitabını vermeksizin talebesine sadece rivâyeti için icâzet vermesidir. Hocanın talebesine icâzet verdiği bir kitabın yazısının da şeyhin hattıyla olması önemlidir. Bulunan hadis, şeyhin hattıyla yazılmış ve aynı zamanda şeyhin mesmû'âtından da olduğunda, talebe ancak o hadisleri, onun hattı olduğuna güven duyduğu takdirde “وَجَدْتُ خَطَّ فَلَانٍ/Filancanın hattını buldum” ve benzeri lafızlarla rivâyet edebilir.¹⁵⁷

İbnü's-Salâh, her ne kadar bunu açıkça ifade etmemiş olsa da, aslında hattıyla bulduğu kimselerden icâzetin bulunmadığı durumlardaki vicâdeyi ele almıştır.¹⁵⁸ İbnü's-Salâh gibi bazı kimseler icâzeti bulunmayan vicâdeyi ele almış olsalar da ehl-i hadisten pek çok kimse icâzetle birlikte vicâdeyi kullanmıştır.¹⁵⁹ Muhaddislerden icâzetle birlikte vicâdeyi kullananların tercih ettiği ıstılah ise vicâde yoluyla gelen hadisleri rivâyet ederken kullanılan sîgadan daha farklıdır. Vicâde icâzetle birlikte olduğunda muhaddislerin kullandıkları lafız, “وَجَدْتُ بِحَظِّ فَلَانٍ/Filancanın hattıyla buldum, o bana icâzet vermişti” ifadesidir.¹⁶⁰ Kādî 'Iyâz da *el-‘İlmâ'* adlı eserinde, hadis alma ve nakletme yollarından vicâdeyi ele aldığı bölümde İbnü's-Salâh gibi icâzetle birlikte vicâdeyi zikretmemiştir. İcâzetle birlikte vicâdeyi ele almayan Kādî 'Iyâz'ı takip eden İbnü's-Salâh, rivâyette ve amelde sahih bir dayanak mıdır diye icâzetten hâlî olan vicâdeden bahsetmiştir.¹⁶¹

İbn Hacer'e (ö. 852/1449) göre vicâde yöntemiyle elde edilen hadisin rivâyet edilebilmesi için, kitabı bulanın kitap sahibinden icâzetinin bulunması

¹⁵⁷ İbnü'n-Nefîs, *el-Muhtasar fî 'ilmi usûli'l-hadîs*, s. 145.

¹⁵⁸ el-'Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 228; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, s. 153; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 348.

¹⁵⁹ el-'Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 228; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, s. 153; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 348.

¹⁶⁰ el-'Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 228; *Fethu'l-muğîs*, s. 153; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 348.

¹⁶¹ el-'Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 228; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, s. 153.

gereklidir. Kitabı bulan şahıs, kitabı yazanı tanıyor olsa da İbn Hacer'e göre nüsha hakkında şeyhden icâzeti bulunmadığında “أَخْبَرَنِي” lafzını kullanması câiz değildir.¹⁶² Bunun gibi şeyhin talebeye icâzet izni vermediğinde, son dönemden Âlû Humeyd'e göre, diğer tahammül yollarından icâzetin yokluğundaki vasiyye, i'lâm, münâvelele benzemektedir.¹⁶³ Yapılan bu karşılaştırmayla vicâde ile diğer tahammül yollarından vasiyye, i'lâm ve münâvele arasındaki benzerlik ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Konu edilen bu üç tahammül yolundan biriyle gelen hadisin rivâyet edilebilmesinin câiz olması için, vicâde yöntemindeki gibi kitabı bulanın kitap sahibinden icâzetinin bulunması gerekli görülmüştür.

İcâzetle birlikte olan vicâde ile eşdeğer kabul edilen, diğer bir vicâde vurgusu ise sahih/mevsuk vicâdedir. Son dönem müelliflerinden Muhammed 'Accâc el-Hatîb'e göre mevsuk vicâde, inceleyen kişinin ulaştığı bilginin Resûlullâh'a (s.a.v.) nisbetinin sahihliği açısından kalbinin mutmaîn olması anlamına gelmektedir. Kendisi hakkında güven tahakkuk eden sahih/mevsuk vicâde, değer açısından icâzetten daha az kıymetli değildir. Değerinin daha az olmamasının sebebi ise aslında icâzet, şeyhden rivâyete iznin de beraber bulunduğu vicâde anlamına gelmesidir. Ayrıca rivâyet eden şahıs; “هُوَ قَوْلُ فَلَانٍ فِي”/Filanca filanca kitapta o filancanın görüşüdür”diyerek açıklama yapması gerekmektedir. Bütün bunlara riayet ettiği takdirde ilgili şahıs her türlü emanetiyle birlikte haberi nakleden vaziyettedir.¹⁶⁴

Diğer taraftan son dönem müelliflerinden Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1957), kitaplardan bir hadisi semâ yoluyla rivâyet eden bir kimsenin günümüzde asla bulunamayacağını söylemektedir. Vicâde yöntemiyle rivâyet edilen hadisler veya kitaplar hakkında ise, çok nadir istisnaları hariç hepsinin

¹⁶² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 127. ayrıca bk. Vecîhüddîn el-Gucerâtî, *Şerhu Nüzheti'n-nazar*, s. 240; el-Karâfî, *Letâyifü'l-minen*, s. 103; 'Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 684; el-Münâvî, *el Yevâkît ve'd-dürer*, s. 583; Ahmed Fâtih, *Tercüme-i Nuhbeti'l-fiker*, s. 53; 'Abdünnâfî, *el-Eseru'l-mu'teber*, s. 174.

¹⁶³ Âlû Humeyd, Sa'd. b. 'Abdillâh, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker li İbn Hacer*, nşr. Ebû 'Ubeyde Mâhir b. Sâlih Âl-i Mübârek, İkinci baskı, Riyâd: Dâru 'Ulûmü's-sünne li'n-Neşr 1426/2005, s. 173.

¹⁶⁴ Muhammed 'Accâc el-Hatîb, *Usûlü'l-hadîs*, ss. 246-247.

icâzetlerden meydana geldiği yine onun tarafından zikredilmektedir.¹⁶⁵

Kitap sahibinin hayatta olup da vâcide icâzet vermesi veya başkası vasıtasıyla da olsa dolaylı icâzet vermesi durumunda vicâde, icâzetle birliktedir. Vicâde yöntemiyle gelen hadisin, şeyhin hattıyla olması ya da şeyh hayatta değil ise talebenin nüshaya güveninin tahakkuk etmesi icâzetli vicâdede de önemlidir. Bu şartlar gerçekleştiğinde, icâzetli vicâde yoluyla elde edilen hadisin tahammül ve edâsı için herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.

¹⁶⁵ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisu'l-hasîs*, s. 375.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS KAYNAKLARINDA GEÇEN VİCÂDE ÖRNEKLERİ

I. HADİS USULÜ VE KAYNAKLARINDA VICÂDE ÖRNEKLERİ

A. Mütেকaddimûn Dönemi Usul Eserlerinde Vicâde Örnekleri

er-Râmehurmuzî (ö. 360/970) bâblar hâlinde ele aldığı *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* adlı eserinde; “*وَجَدْتُ بِحَظِّ فَلَانٍ*”/Filancanın Hattıyla Buldum Diyen Kimse” başlığı altında “*وَجَدْنَا*” ve “*وَجَدْتُ*” ibaresinin kullanıldığı rivâyetleri ve “*وَجَدْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ بِحَظِّهِ عَنْ فَلَانٍ*”/Filancanın, Eliyle Yazdığı Kitabından Filancadan Naklen Okudum” ve “*أَخْبَرَنِي فَلَانٌ أَنَّهُ خَطُّ فَلَانٍ*”/Filanca Onun Filancanın Hattı Olduğunu Bana Haber Verdi” başlığı altında da “*قَرَأْتُ*” ifadesinin kullanıldığı rivâyetleri serdederek meseleyi ele almaktadır. “*وَجَدْتُ فِي كِتَابِ فَلَانٍ*”/Filancanın Kitabında Buldum Diyen Kimse” başlığıyla verilen vicâde yoluyla gelen rivâyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

حَدَّثَنِي عَائِدُ بْنُ حَبِيبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ: لَمَّا مَاتَ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ الْأَنْصَارِيُّ، وَجَدْنَا فِي دُؤَابَةِ سَيْفِهِ كِتَابًا: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي بَقِيَّةِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ فَتَعَرَّضُوا لَهُ، لَعَلَّ دَعْوَةَ أَنْ تُوَافِقَ رَحْمَةً يَسْعُدُ بِهَا صَاحِبُهَا سَعَادَةً لَا يَخْسَرُ بَعْدَهَا أَبَدًا.

“Bana ‘Âiz b. Habîb, Muhammed b. Saîd’den tahdîs etti, o şöyle demiştir: Muhammed b. Mesleme el-Ensârî ölünce kılıcının kabzasında yazılı bir belge bulduk: Bismillâhirrahmânirrahîm, ben Nebî’yi (s.a.v.) şöyle buyururken işittim: “Rabbinizin ömrünüzün geri kalan kısmında nefhaları vardır, onları karşılamaya gayret edin. Umulur ki bir dua bir rahmete denk gelir, onun sayesinde o duanın sahibi saadete erer ki, asla bundan sonra hüsrana uğramaz.”

حَدَّثَنِي ابْنُ السَّرْحِ قَالَ: وَجَدْتُ فِي كِتَابِ خَالِي، عَنْ عَقِيلٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، أَخْبَرَهُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ حَدَّثَنِي بِأَمْرِ أَعْتَصِمُ بِهِ قَالَ: اْمْلِكْ عَلَيْكَ، وَأَشَارَ إِلَى لِسَانِهِ.

“İbnü’s-Serh tahdîs etti dedi ki: Dayımın kitabında buldum, ‘Akîl’den, İbnü’s-Şihâb’dan, o ‘Abdurrahmân b. Sa’d’dan haber verdi, o da ‘Abdurrahmân b. el-Hâris b. Hişâm’dan, o da babasından, şöyle dedi:

Yâ Resûlullâh! Bana bir şey söyle ona sıkıca yapışayım, o da şuna sahip ol buyurdu ve dilini işaret etti.”

حَدَّثَنَا ابْنُ زُهَيْرٍ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ مَخْلَدٍ، قَالَ: وَجَدْتُ فِي كِتَابِ أَبِي بِخَطِّهِ، عَنْ سَلَامِ أَبِي الْمُنْذِرِ، عَنْ مَطَرٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَفْطَرِ الْحَاجِمُ وَالْمَخْجُومُ.

“Muhammed b. ‘Osmân b. Mahled bize tahdîs etti, dedi ki: Ben babamın hattıyla yazılmış bir kitap buldum, o Sellâm Ebî’l-Münzîr’den, o da Matar’dan, o da ‘Atâ’dan, o da Câbir’den şöyle dedi: Resûlullâh (s.a.v.) buyurdu: “Hacâmat yapanın da yaptırının da orucu bozulur.”

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ غَنَامٍ بْنُ حُفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ قَالَ: وَجَدْتُ فِي كِتَابِ جَدِّي حُفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، عَنْ مِسْعَرٍ، ثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَرْبَعُ كَلِمَاتٍ لَوْ وُزِنَتْ بِكَذَا لَرَجَحَتْ، سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ خَلْقِهِ، سُبْحَانَ اللَّهِ مُنْتَهَى مَرْضَاتِهِ، سُبْحَانَ اللَّهِ زِنَةَ عَرْشِهِ، سُبْحَانَ اللَّهِ مِدَادَ كَلِمَاتِهِ.

“Bize ‘Abdullâh b. Ğannâm b. Hafs b. Ğıyâs tahdîs etti, dedi ki: Ben dedem Hafs b. Ğıyâs’ın yazılı nüshasında buldum, o Mis‘ar’dan, o da bize Habîb b. Ebî Sâbit’den tahdîs etti, o da Ebî’l-‘Abbâs’dan, o da ‘Abdullâh b. ‘Amr’dan, o da Resûlullâh’dan (s.a.v.), O şöyle buyurdu: “Şu kadar, şu kadar şeyle tartılsa ona ağır basardı, Subhâna’llâhi adede halkihî (Yarattıklarının sayısınca Allâh’ı tesbih ederim), Sübhâna’llâhi muntehâ merdâtihi (Hoşnutluğunun son noktasına kadar Allâh’ı tesbih ederim), Sübhânallâhi zine arşihî (Arşının ağırlığınca Allâh’ı tesbih ederim), Sübhâna’llâhi midâde kelimâtihi (Kelimelerinin sayısınca Allâh’ı tesbih ederim).”

عَنِ ابْنِ عَائِدٍ، قَالَ: وَجَدْنَا فِي نُسْخَةٍ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى أَنْ يُدْخَلَ عَلَى الْمُغِيَّاتِ.

“İbn ‘Âiz’den, şöyle demiştir: bir nüshada bulduğumuza göre, Muâz b. Cebel’den nakledildiğine göre, Nebî (s.a.v.) kocası evde olmayan kadınların yanına girilmesini yasakladı.”

Resûlullâh (s.a.v.) ‘i vefatından beş gün önce şöyle derken işittim: “Sizin içinizde benim dostlarım ve arkadaşlarım vardı, bütün dostların dostluğundan şimdi ben berîyim, eğer bir dost edinecek olsam Ebû Bekir’i dost edinirdim, Allah Teâlâ beni İbrâhîm’i dost edindiği gibi dost edindi.”

حَدَّثَنَا الْحَضْرَمِيُّ قَالَ: قَرَأْتُ فِي كِتَابِ الْوَلِيدِ بْنِ حَمَّادٍ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْحَسَنِ الْأَحْمَسِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَصْلُحُ لِأَحَدٍ يُجَنِّبُ فِي الْمَسْجِدِ غَيْرِي وَغَيْرِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.

“Bize Hadramî tahdîs etti, dedi ki: Ben el-Velîd b. Hammâd’ın kitabında okudum, bize ‘Abdullâh b. el-Hasan el-Ahmesî tahdîs etti, o ‘Abdu’llâh b. Ca’fer’den, o da Mis’ar’dan, o da ‘Atıyye’den, o da Ebû Saîd’den dedi ki: Resûlullâh (s.a.v.) buyurdu: “Benim ve ‘Ali’nin dışında cünub olarak mescitte bulunması hiç kimse için doğru değildir.”

عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: قَرَأْتُ فِي كِتَابِ ابْنِ حَزْمٍ الَّذِي كَتَبَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ الْمَضْمَضَةَ وَالِاسْتِنْشَاقَ مِنَ الْوُضُوءِ لَا يُتِمُّ إِلَّا بِهِمَا.

“Atâ b. Ebî Rebâh’dan rivâyet edildiğine göre o dedi ki: Ben Resûlullâh’ın yaz(dır)mış olduğu İbn Hazm’ın kitabınan “Mazmaza ve istinşak da abdestin bir parçasıdır, olmazsa abdest tam olmaz.” ifadesini okudum.”¹⁶⁶

Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), *Ma‘rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*’inde nev‘ adını verdiği bölümlerle bahisleri ele almıştır lakin tahammül yollarından bahsedildiği bölümde vicâde konusu bulunmamaktadır. *el-‘İlmâ’* ve *el-Kifâye*’de vicâde yoluyla rivâyet edenler hakkında verilen misâllerin *Ma‘rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*’de tedlîsin konu edildiği nev‘de ele alındığı tesbit edilmiştir. Bu rivâyetler şöyledir:

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّبَالِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي صَاحِبُ لِي مِنْ أَهْلِ الرَّيِّ يُقَالُ لَهُ أَشْرَسُ، قَالَ: قَدِمَ عَلَيْنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ فَكَانَ يُحَدِّثُنَا، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ رَاشِدٍ، فَقَدِمَ عَلَيْنَا إِسْحَاقُ بْنُ رَاشِدٍ، فَجَعَلَ

¹⁶⁶ er-Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, ss. 497-501.

يَقُولُ: ثَنَا الزُّهْرِيُّ، وَثَنَا الزُّهْرِيُّ، قَالَ: فَقُلْتُ لَهُ: أَيْنَ لَقِيتَ ابْنَ شِهَابٍ، قَالَ: لَمْ أَلْقَهُ، مَرَرْتُ بِبَيْتِ الْمَقْدِسِ، فَوَجَدْتُ كِتَابًا لَهُ نَمَّ.

“Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî bize tahdîs etti, dedi ki; bana ehl-i Rey'den kendisine Eşras denilen bir arkadaşım tahdîs etti, dedi ki; Muhammed b. İshâk bize geldi, o İshâk b. Râşid'den bize tahdîs ediyordu. İshâk b. Râşid bize geldi, Zührî bize tahdîs etti demeye başladı, (Eşras) dedi ki; ben ona İbn Şihâb ile nerede karşılaştın dedim, dedi ki; ben onunla karşılaşmadım, Beytü'l-Makdis'e uğradım, orada ona ait bir kitap buldum.”

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَلِيٍّ بْنُ الْمَدِينِيِّ قَالَ: قَالَ أَبِي: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ يَقُولُ: قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ: كِتَابُ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ هَذَا.

“Abdullâh b. ‘Ali b. el-Medînî bize tahdîs etti, dedi ki; babam Yahyâ b. Saîd'i şöyle derken işittim dedi. ‘Ali b. el-Mübârek dedi ki: Yahyâ b. Ebî Kesîr'in kitabı budur.”

قَالَ عَلِيُّ: سَمِعْتُ يَحْيَى يَقُولُ: قَالَ التَّيْمِيُّ: ذَهَبُوا بِصَحِيفَةِ جَابِرٍ إِلَى الْحَسَنِ، فَرَوَاهَا، وَذَهَبُوا بِهَا إِلَى قَتَادَةَ، فَرَوَاهَا وَأَتُونِي بِهَا، فَلَمْ أَرَوْهَا.

“‘Ali dedi ki; Yahyâ'yı şöyle derken işittim, et-Teymî dedi ki: Câbir'in sahîfesini Hasan'a götürdüler, onu rivâyet etti, onu Katâde'ye götürdüler, o da rivâyet etti, bana getirdiler, ben rivâyet etmedim.”

قَالَ عَلِيُّ: قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ: كَانَ عِنْدَ مَخْرَمَةَ كُتُبٌ لِأَبِيهِ لَمْ يَسْمَعْهَا مِنْهُ.

“‘Ali dedi ki; ‘Abdurrahmân b. Mehdî dedi ki; Mahrame'nin yanında kendisinden işitmediği babasına ait kitaplar vardı.”

قَالَ عَلِيُّ: الْحَكَمُ عَنْ مِقْسَمٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّمَا سَمِعَ مِنْهُ أَرْبَعَةَ أَحَادِيثَ وَالْبَاقِي كِتَابٌ.

“‘Ali dedi ki; el-Hakem, Miksem'den, o da İbn ‘Abbâs'dan yaptığı rivâyetlerden ancak dört tanesini ondan işitti, geri kalanı kitabındandır.”

قَالَ أَبِي: وَسُئِلَ عَنْ عَمْرِو بْنِ حَكَّامٍ فَقَالَ: كَانَ لَهُ قَرِيبٌ سَمِعَ مِنْ شُعْبَةَ، فَلَمَّا مَاتَ أَخَذَ كُتُبَهُ.

“Babama Amr b. Hakkâm sorulduğunda dedi ki: Kendisinin Şu‘be’den hadis dinleyen bir yakını vardı. O vefat edince kitaplarını aldı.”

قَالَ أَبِي: حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: كَانَ الصَّبَّاحُ إِذَا جَاءَ عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ مَخْلَدٍ يَقُولُ: تَرَى هَذَا، وَاللَّهِ مَا صَدَّقَهُ أَبُوهُ فِي شَيْءٍ، وَمَا هُوَ إِلَّا أَخَذَ الْكُتُبَ.¹⁶⁷

“Babam dedi ki: el-Hasen b. Muhammed b. Abdullâh b. Yezîd bana tahdîsen bildirdi ve dedi ki: es-Sabbâh, Abdülvehhâb İbn Mahled geldiğinde şöyle derdi: Bunu görüyor musun? Babası onu hiçbir konuda tasdik etmemiştir. O ancak kitapları almıştır.”

el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), bâblarla oluşturduğu *el-Kifâye fî ‘ilmi’-rivâye* adlı eserinde,

“Mütekaddimîn Âlimlerinden *ذِكْرُ بَعْضِ أَخْبَارِ مَنْ كَانَ مِنَ الْمُتَقَدِّمِينَ يَرْوِي عَنِ الصُّحُفِ*” şeklindeki ana Sahîfelerden Rivâyet Eden Bazı Kimselerin Haberlerinin Zikri” şeklindeki ana başlığın altındaki alt başlıkta *وَجَادَةُ مَا لَيْسَ بِسَمَاعٍ لَهُ وَلَا إِجَازَةً* ve İcâzeti Bulunmayan Kimsenin Vicâdesi” diyerek sadece konu ile irtibatlı şu rivâyetleri nakletmektedir:

عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ وَجَدَ فِي قَائِمِ سَيْفِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صَحِيفَةً فِيهَا: لَيْسَ فِيهَا دُونَ خَمْسٍ مِنَ الْإِبِلِ صَدَقَةٌ، فَإِذَا كَانَتْ خَمْسًا فَفِيهَا شَاةٌ، وَفِي عَشْرِ شَاتَانِ، وَفِي خَمْسٍ عَشْرَةٍ ثَلَاثُ شِيَاهٍ، وَفِي عَشْرِينَ أَرْبَعُ شِيَاهٍ، فَإِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا وَعَشْرِينَ فَفِيهَا ابْنَةُ مَخَاضٍ، وَذَكَرَ الْحَدِيثَ بِطَوِيلِهِ.

“İbn-i ‘Ömer’den rivâyet edildiğine göre, şüphesiz ki o, ‘Ömer b. el-Hattâb radiyallâhü anh’ın kılıcının kabzasında bir sahîfe bulunduğunu söylemiştir. Onda: Beş deveden aşağıda (zekât yoktur), beş tane olursa onda bir koyun, on tanede iki koyun, onbeş tanede üç koyun, yirmi tanede dört koyun, yirmibeşe ulaştığında onda bir yaşını doldurmuş bir dişi deve yavrusu” ve hadisi uzun hâliyle zikretti.”

¹⁶⁷ **el-Hâkim en-Nisâbûrî**, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh İbnü'l-Beyyî‘ el-Hâfız (ö. 405/1014), *Ma‘rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*, nşr. Muazzam Hüseyin, İkinci baskı, Medîne: el-Mektebetü'l-‘İlmiyye 1397/1977, s. 110.

قِيلَ لِلْحَسَنِ: يَا أَبَا سَعِيدٍ: عَمَّنْ هَذِهِ الْأَحَادِيثُ الَّتِي تُحَدِّثُنَا؟ قَالَ: صَحِيفَةٌ وَجَدْنَاهَا.

“Hasan’a denildi: Yâ Ebâ Saîd tahdîs ettiğin bu hadisler kimden? Dedi ki: Bulduğumuz bir sahîfeden.”

قَالَ التَّيْمِيُّ: "ذَهَبُوا بِصَحِيفَةِ جَابِرٍ إِلَى الْحَسَنِ فَرَوَاهَا، أَوْ قَالَ: فَأَخَذَهَا، وَأَتَوْنِي بِهَا فَلَمْ أُرِدْهَا، قُلْتُ لِيَحْيَى: سَمِعْتُ هَذَا مِنَ التَّيْمِيِّ؟ فَقَالَ بِرَأْسِهِ، أَيُّ نَعَمْ.

“et-Teymî dedi ki, Câbir’in sahîfesini Hasan’a götürdüler; o sahîfeyi rivâyet etti veya o sahîfeyi aldı, bana getirdiler, ben (‘Ali el-Medînî) rivâyet etmedim, Yahyâ’ya sen bunu et-Teymî’den duydun mu? dedim, başını sallayarak “evet” dedi.”

حَدَّثَنَا عُفَّانُ، قَالَ: قَالَ لِي هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى: قَدِمْتُ أُمَّ سُلَيْمَانَ الْيَشْكُرِيَّ بِكِتَابِ سُلَيْمَانَ، فَقُرِئَ عَلَيَّ ثَابِتٌ، وَقَتَادَةُ، وَأَبِي بَشِيرٍ وَالْحَسَنُ وَمُطَرِّفٌ فَرَوَوْهَا كُلُّهَا، وَأَمَّا ثَابِتٌ فَرَوَى مِنْهَا حَدِيثًا وَاحِدًا.

“Affân bize tahdîs etti, dedi ki, Hemmâm b. Yahyâ bana dedi ki: Süleymân el-Yeşkürî’nin annesi Süleymân’ın kitabını getirdi. (Bu kitap) Sâbit’e, Katâde’ye, Ebû Bişr’e, el-Hasen’e ve Mutarri’f’e okundu, onlar hepsini rivâyet ettiler, Sâbit’e gelince, ondan bir hadis rivâyet etti, dedi.”

قَالَ يَحْيَى: رَأَيْتُ فِي كِتَابٍ عِنْدِي عَتِيقَ لِسُفْيَانَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ ذَكْوَانَ أَبُو الزِّنَادِ، حَدَّثَنِي ابْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنِي أَبُو صَالِحٍ مَوْلَى السَّقَّاحِ حَدِيثَ زَيْدٍ: عَجَّلَ لِي وَأَضْعَ لَكَ قَالَ هَذَا يَحْيَى مِنْ أَجْلِ تَوْصِيلِ إِسْنَادِهِ «حَدَّثَنِي» قَالَ: «حَدَّثَنِي».

“Yahyâ şöyle dedi: Süfyân’a ait yanımdaki eski bir kitapta şu rivâyeti gördüm: Bana ‘Abdullah b. Zekvân Ebu’z-Zinâd tahdîs etti, dedi ki, bana İbn Sa’îd tahdîs etti, dedi ki, bana Ebû Sâlih Mevlâ es-Saffâh Zeyd Hadis’ini tahdîs etti dedi ki: “Peşin ver, sana indirim yapayım,” Yahyâ bunu isnâdı muttasıl kılmak için “Bana tahdîs et, ben de tahdîs edeyim.” şeklinde söyledi.”

حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ أَبِي عُثْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ الْمَدِينِيِّ، يَقُولُ: وَائِلُ بْنُ دَاوُدَ لَمْ يَسْمَعْ مِنْ ابْنِهِ، إِنَّمَا كَانَتْ لَهُ صَحِيفَةٌ فِي بَيْتِهِ.

“Ca’fer b. Ebî ‘Osmân bize tahdîs etti, dedi ki, ‘Ali b. el-Medînî’yi

şöyle derken işittim, Vâil İbn Dâvûd, oğlundan hadis işitmemiştir ancak evinde ona ait bir kitap vardır.”

حَدَّثَنَا كَيْعٌ، قَالَ: سَمِعْتُ شُعْبَةَ، يَقُولُ: حَدِيثُ أَبِي سُفْيَانَ عَنْ جَابِرٍ، إِنَّمَا هِيَ صَحِيفَةٌ.

“Vekî‘ bize tahdîs etti, dedi ki, Şu‘be’yi şöyle derken işittim. Ebû Süfyân’ın Câbir’den yaptığı rivâyetler sahîfedendir.”

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمُؤْمِنِ بْنُ خَلْفِ النَّسَفِيِّ، قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَلِيٍّ صَالِحَ بْنَ مُحَمَّدٍ الْبَغْدَادِيَّ عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، فَقَالَ: ثِقَّةٌ، وَلَكِنَّ أَحَادِيثَهُ لَا أَدْرِي كَيْفَ هِيَ، وَأَحَادِيثُهُ صَحِيفَةٌ وَرِثُوهَا.

“‘Abdû’l-Mü’mîn b. Halef en-Neseî bize tahdîsen bildirdi, dedi ki, Ebâ ‘Ali Sâlih b. Müslim el-Bağdâdî’ye ‘Amr b. Şu‘ayb’ı sordum, dedi ki: Sikadır, lâkin hadislerinin nasıl olduğunu bilmiyorum, hadisleri; kendilerine miras kalan bir sahîfedendir.”

عَنْ أَبِي عِمْرَانَ الْجَوْنِيِّ، قَالَ: كُنَّا نَسْمَعُ بِالصَّحِيفَةِ فِيهَا عِلْمٌ فَتَنَتَابَهَا كَمَا يَتَنَابُ الرَّجُلُ الْفَقِيهَ حَتَّى قَدِمَ عَلَيْنَا هَاهُنَا آلُ الرُّبَيْرِ وَمَعَهُمْ قَوْمٌ فَقَهَاءٌ.

“Ebû ‘Imrân el-Cevnî’den naklen dedi ki, içinde ilim bulunan bir sahîfenin varlığını duyardık. Ardından kişinin fakih birinin etrâfında toplanıp yer tuttuğu gibi biz de o sahîfenin etrâfında yer tutardık. Hatta yanlarında bir grup fakih olduğu halde Âl-i Zübeyr buraya yanımıza geldi.”

عَنْ يَرِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ قَالَ: أُوْدَعِنِي فُلَانٌ كِتَابًا . أَوْ كَلِمَةً تُشَبِّهُ هَذِهِ . فَوَجَدْتُ فِيهِ عَنِ الْأَعْرَجِ قَالَ: وَكَانَ يُحَدِّثُنَا بِأَشْيَاءَ مِمَّا فِي الْكِتَابِ وَلَا يَقُولُ: أَخْبَرَنَا وَلَا حَدَّثَنَا.

“Yezîd b. Ebî Habîb’den rivâyet edildi, dedi ki, Filanca bana bir kitabı emanet bıraktı -veya buna benzer başka kelime (kullanmış olabilir)-, o kitapta el-A‘rac’dan naklen şu ifadeleri söylediğini buldum: Kitaptaki şeyleri bize tahdîs ediyor, “Ahberanâ ve haddesenâ” demiyordu.”¹⁶⁸

B. Müteahhirûn Dönemi Usul Eserlerinde Vicâde Örnekleri

Mütekaddimûn dönemi hadis usulü eserlerinde, hadis alma ve nakletme

¹⁶⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, ss. 504-508.

yollarından vicâde konusunda usul bilgileri verilmeksizin sadece ilgili rivâyetlerin kaydedilmesiyle yetinilmiştir. Müteahhirûn dönemine gelindiğinde, vicâde bahsi ele alınırken usul bilgileri mütekaddimûn dönemi âlimlerinin verdiği örneklerden bazılarıyla birlikte işlenmiş veya sadece usul bilgilerinin zikredilmesiyle iktifa edilmiştir.

Müteahhirûn döneminin ilk eseri *el-‘İlmâ*’da, usul bilgileri verilerek vicâde yoluyla gelen rivâyetlerden örnekler kaydedilmiştir. *el-‘İlmâ*’da vicâde yöntemiyle ele geçirilmiş hadisleri rivâyet ederken “عَنْ”، “قَالَ”، “أَخْبَرَنَا” sîgalarını kullanmanın tedlîsi meydana getirdiği zikredilerek *Ma‘rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*’de tedlîsle ilgili verilen örneklerden birkaç tanesi kaydedilmiştir.¹⁶⁹ Eserde vicâde yoluyla gelen örnekler de zikredilerek konunun işlenmesinin, geçiş döneminin bir özelliği olduğunu söylemek mümkündür.

Fethu’l-muğîs’de ise kitapta bulunan bir hadisin dâhil edildiği hadis çeşitleri hakkındaki munkatı‘, mu‘allak ve maktu‘ olduğuyula alâkalı görüşler sıralandıktan sonra örnek olmak üzere *el-Muhaddisü’l-fâsıl* ve *el-Kifâye fî ‘ilmi’r-rivâye*’deki vicâdeyle ilgili kaydedilen örneklerden verilmiştir. Aynı eserde cezm sîgasını kullanma hususunda titizlik göstermeksizin gevşek davranarak tedlîs yapanların isimleri de zikredilmiştir.¹⁷⁰ Aynı dönem eserlerinden *Tavdîhu’l-efkâr*’da muhaddislerden gevşek davranarak cezm sîgası kullananların isimleri verilerek *Ma‘rifetü ‘ulûmi’l-hadîs* adlı eserdeki örneklerden nakledilmiştir.¹⁷¹

Müteahhirûn dönemi hadis usulü eserlerinde, vicâde yöntemi bahsinde mesele ele alınırken daha ziyade sadece konu hakkında usul bilgileri zikredilmiş ayrıca vicâde örneklerine hiç temas edilmemiştir.¹⁷²

Müteahhirûn dönemi eserlerindeki vicâde bahsinde çoğunlukla örneklere yer verilmeksizin konunun ele alındığı söylenilebilir.¹⁷³ Tesbit edilebildiği kadarıyla sadece yukarıda isimleri verilmiş eserlerde az da olsa vicâde örnekleri

¹⁶⁹ el-Kādî ‘İyâz, *el-‘İlmâ*’, ss. 118-119.

¹⁷⁰ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 153.

¹⁷¹ el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu’l-efkâr*, s. 348.

¹⁷² İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmü’l-hadîs*, ss. 157-160.

¹⁷³ Meselâ bk. İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmü’l-hadîs*, ss. 157-160.

de zikredilmek suretiyle vicâde yöntemi anlatılmıştır. Müteahhirûn döneminde te'lif edilen hadis usulü eserlerinde, vicâde konusu ele alınırken kaydedilen vicâde örnekleri mütekaddimûn dönemi eserlerinde nakledilen örneklerden olduğu için ayrıca burada tekrar verilmemesi uygun görülmüştür.

C. Son Dönem Usul Eserlerinde Vicâde Örnekleri

Son dönem usul eserlerinde zikredilen vicâde örneklerine gelince, *Tevcihü'n-nazar*'da gerekli titizliği göstermeyerek gevşek davranıp cezm sigası kullananlar zikredilmiş ve akabinde *el-Muhaddisü'l-fâsıl* ve *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*'den örnek verilmiştir.¹⁷⁴ es-Sabbâğ da *el-Hadîsü'n-Nebevî*'de vicâde yoluyla elde edilmiş hadisi rivâyet etmeye cevâz verenlerin de bulunduğu belirtilerek *el-Muhaddisü'l-fâsıl* ve *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*'de geçen örnek zikredilmiştir.¹⁷⁵

Verilen bu bilgilerden hareketle, son dönem usul eserlerinde müteahhirûn dönemi eserlerindeki gibi çoğunlukla vicâde yoluyla elde edilen örneklerden bahsedilmeksizin konunun ele alındığı düşünülebilir. Yine aynı şekilde az da olsa bazen vicâde örneklerinden kaydedilerek vicâde tarîki ortaya konulmuştur. Vicâde yoluyla gelen rivâyetlerden örneklendirerek konunun anlatıldığı son dönem eserlerinde de, aynı müteahhirûn devrindeki gibi mütekaddim ulemânın eserlerinde geçen misaller tekrarlandığı için burada bu örnekler tekrar verilmemiştir.

II. HADİS MUSENNEFÂTINDA VICÂDE ÖRNEKLERİ

A. Hadis Musennefâtında Yer Alan Vicâde Misâllerine Dair Usul Eserlerindeki Mülâhazalar

Usul-i hadîs eserlerinde vicâde mevzuu ele alınırken, hadis musannefâtında vicâde yoluyla gelen rivâyetlerin kaydedildiği eserler hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri bu

¹⁷⁴ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 348.

¹⁷⁵ es-Sabbâğ, *el-Hadîsü'n-Nebevî*, s. 226.

konuda ele alınan eserlerdendir.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde vicâde yoluyla gelen pek çok rivâyetin bulunduğu, hadis usulü eserlerinin vicâde bahsinde ifade edilmiş lakin bu eserlerde bu rivâyetlerden örnekler verilmemiştir. Bu nedenle *Müsned*'de bulunduğu söylenen vicâde örnekleri, burada zikredilmeyerek, sadece usul eserlerinde geçtiği kadarıyla mülâhazalar ortaya konulacaktır.

Sahîhayn'a gelince, *Sahîh-i Buhârî*'de vicâdenin bulunmadığına dair mülâhazalar ortaya konulacaktır. *Sahîh-i Buhârî*'de vicâde yöntemiyle nakledildiği ifade edilen hadis bulunmadığı için, hadis usulü eserlerinde de bu tür rivâyetlere yer verilmemiştir. *Sahîhayn*'dan bir diğeri *Sahîh-i Müslim*'de ise bulunduğu söylenen vicâde yoluyla gelen hadisler zikredilerek bunlar hakkında yapılan mülâhazalara yer verilecektir.

B. Bazı Eserlerin Vicâde Rivâyeti Açısından Değerlendirilmesi

1. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i

Hadis usulü eserlerinde hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yönteminin ele alındığı bölümlerde Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'indeki vicâde yoluyla gelen rivâyetler hakkında, örnekler verilmeksizin yapılan değerlendirmelere yer verilmiştir.

Hadis usulü eserlerinin vicâde bölümünde ifade edildiğine göre, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde vicâde yoluyla gelen rivâyetleri çoktur.¹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel'in oğlu 'Abdullah, babasının kitaplarının râvîsi, oğlu ve talebesidir. Bu yakınlığından dolayı 'Abdullâh, babası Ahmed b. Hanbel'in yazısını çok iyi tanımakta ve aynı zamanda babasının kitapları da yanında, depolarda mahfuz bulunmaktadır.¹⁷⁷ Böyle olduğu halde Ahmed b. Hanbel'in oğlu 'Abdullâh'ın

¹⁷⁶ es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 61; Cemâlüddîn el-Kâsimî, *Kavâ'idü't-tahdîs*, s. 212; et-Tirmisî, *Menhecî zev'in-nazar*, s. 172; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, ss. 367-372; Subhî es-Sâlih, *Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuh*, s. 102; 'Abdüllatîf, *el-Muhtasar*, s. 54; Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 116; Ahmed 'Ömer Hâşim, *Kavâ'idü Usûli'l-hadîs*, s. 229; Muhammed Edîb Sâlih, *Lemhât*, s. 351.

¹⁷⁷ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, s. 372; Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 116.

kendisine, diğer tahammül yollarında kullanılan lafızlarla babasından rivâyet etmesine izin verilmemiştir.¹⁷⁸ Bu sebeple babasının kitaplarının rivâyet iznini alamayan ‘Abdullâh, babasının kitabından naklederken “ وَجَدْتُ بِحَظِّ أَبِي: حَدَّثَنَا “ وَجَدْتُ بِحَظِّ فَلَانٍ/Babamın hattıyla buldum, filanca bize tahdîs etti” ibaresini kullanmış ve hadisi sevk etmiştir.¹⁷⁹

Hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yöntemiyle ele geçirilen bir hadisin, bulan kişinin kitap sahibinden icâzeti bulunduğu takdirde ilgili lafızlar kullanılarak nakledilmesi gerekir. Vicâde yoluyla elde edilen hadisler için icâzetleri de var olan pek çok muhaddis, rivâyet esnasında “ وَجَدْتُ بِحَظِّ فَلَانٍ وَأَجَاؤُهُ “ وَجَدْتُ بِحَظِّ فَلَانٍ وَأَجَاؤُهُ/Filancanın hattını buldum, o bana icâzet vermişti” lafzını kullanmıştır.¹⁸⁰

Vicâde yoluyla gelen rivâyet icâzetle birlikte bulunduğu bazen icâzet kelimesinin sarâhaten dile getirilmediğini de görmek mümkündür. Nitekim ‘Abdullah b. Ahmed’in babasından naklederken “ وَجَدْتُ بِحَظِّ أَبِي حَدَّثَنَا فَلَانٌ “ şeklinde kullandığı lafızda, icâzet ifadesi geçmese de şümûluyla icâzeti ifade edilmektedir.¹⁸¹

Diğer bir açıdan değerlendirildiğinde Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inin vasl özelliği mevcuttur. Çünkü ele geçirilen kitabın hattına itimad edildiğinde, kullanılan “ وَجَدْتُ بِحَظِّ فَلَانٍ/Filancanın hattıyla buldum” ibaresiyle rivâyet edilen hadis, aslında munkatı‘ olmakla beraber bir nevi vasl da barındırmaktadır. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i burada bahsedilen aynı özellikleri taşımaktadır.¹⁸² Bütün bunların neticesinde, İmâm Ahmed’in *Müsned*’inde kendi hattıyla yazılmış bir hadisi bulan kişinin, “ وَجَدْتُ بِحَظِّ أَحْمَدَ كَذَا/Ahmed’in hattıyla buldum şöyle” lafzını kullanarak bulduğu o hadisi rivâyet etmesinin gerekli olduğu söylenilebilir. Diğer taraftan vicâde yoluyla elde edilen hadisi naklederken kullanılan bu lafız, “ قَالَ “ ifadesinden daha kuvvetlidir. Zira “ قَالَ “ ibaresiyle rivâyet edildiğinde söz,

¹⁷⁸ Muhammed ‘Accâc el-Hatîb, *Usûlü’l-hadîs*, s. 246; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ’isü’l-hasîs*, s. 372; Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 116.

¹⁷⁹ es-Sabbâğ, *el-Hadîsü’n-Nebevî*, s. 225.

¹⁸⁰ el-‘Irâkî, *Fethu’l-muğîs*, s. 228; es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 152.

¹⁸¹ el-‘Irâkî, *Fethu’l-muğîs*, s. 228; es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 152; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, s. 348.

¹⁸² es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 61; Cemâlüddîn el-Kâsimî, *Kavâ’idü’t-tahdîs*, s. 212.

ziyâde, noksanlık ve tağyîri kabul etmektedir. Bu durum dikkate alındığında “قَالَ وَجَدْتُ بِحِطِّ أَحْمَدَ كَذَا”/Ahmed’in el yazısıyla şöyle buldum” ifadesinin “أَحْمَدُ/ Ahmed dedi ki” lafzından daha güçlü olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁸³

Bulunan kitabın hattına duyulan itimada temas edilmeksizin Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’indeki rivâyetler, es-Süyûtî ve Ahmed Naîm tarafından da değerlendirilmiş ve ittisal ihtimalinin bulunduğu munkatı‘ hadis grubundan kabul edilmiştir.¹⁸⁴

Son dönem müelliflerinden Âlû Humeyd, İbn Hacer’in görüşünü naklederek meseleyi değerlendirmektedir. Buna göre, İbn Hacer, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde bu türden mevzû hadisler olduğunu iddia eden kimseleri reddetmiş ve meseleyi etraflıca ele almıştır. Şayet bu tür hadisler Ahmed b. Hanbel’in oğlu ‘Abdullâh’ın ziyâde ettiklerinden ise o, babasının kitabının râvîsi olduğuna göre, bahis konusu hadislerin ‘Abdullâh’ın babasından rivâyetlerinden olması mümkün değildir. Ancak bir de ‘Abdullâh’ın şeyhlerinden rivâyet ettiklerinden olma ihtimali bulunmaktadır ki o takdirde söz konusu ziyâdeler *Müsned*’den sayılmazlar.¹⁸⁵ Eğer konu edilen bu hadisler, Ahmed b. Hanbel’in oğlu ‘Abdullâh’ın *Müsned*’i rivâyet eden Ebû Ca‘fer el-Katî‘î’nin (ö. 378/988-89) ziyade ettiklerinden ise o bu hadisleri ne ‘Abdullâh’ın ne de Ahmed b. Hanbel’den rivâyet etmiş, ancak şeyhinden rivâyet etmiştir. Öte yandan Ahmed b. Hanbel’in oğlu ‘Abdullâh’ın içtihad ettiği ve *Müsned*’e aldığı hadisler, oğlu ‘Abdullâh’ın tarafından İmâm Ahmed’in rivâyetlerindendir düşüncesi neticesinde “وَجَدْتُ بِحِطِّ أَبِي”/Babamın hattıyla buldum” lafzı kullanarak *Müsned*’e dâhil edilmiştir.¹⁸⁶

Yukarıda ifade edildiği üzere hadis usulü eserlerinde, *Müsned*’te vicâde yöntemiyle gelen hadisler kaydedilmeksizin sadece mülâhazalara yer verilmiştir.

¹⁸³ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 154.

¹⁸⁴ es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 61; Ahmed Naîm, *Tecrîd Mukaddimesi*, s. 447.

¹⁸⁵ Âlû Humeyd, *Şerhu Nuhbeti’l-fiker*, s. 174.

¹⁸⁶ a.g.e., ss. 174-175.

Belirtilen sebeple, burada sadece *Müsned*'de geçen vicâde yoluyla gelen hadisler hakkındaki değerlendirmeler ele alınmış, örneklere yer verilmemiştir.

2. Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'leri

Hadis usulü kaynaklarının vicâde bahsinde Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'leri hakkında yapılan değerlendirmeler de bulunmaktadır. Bunlardan biri müteahhirûn dönemi hadis usulü müelliflerinden Vecîhüddîn el-Gucerâtî'ye aittir. Daha önce de ifade edildiği üzere semâ, icâzet ve bu ikisinin benzeri muteber bir alma ve nakletme yolu tahakkuk etmediği müddetçe vicâde yoluyla ele geçirilen kitaplar, kitabı yazan kişinin bilindiği bir hatla bulunmuş olması hâlinde dahi vâcid tarafından, hat sahibinden ancak vicâde yönteminde kullanılan lafızlarla rivâyet edilebilir. Her ne kadar kitabı yazan kişi biliniyor olsa da bulunan kitabın aslını elde etmemiş olması ihtimaline istinaden vâcidin, beyyine şart koşmaksızın hat sahibinden rivâyet etmemesi gerekir. Kitabı yazan kişi hakkında beyyine ile alâkalı öne sürülen şartlar ise kitabı bulan şahsın, bunu yazanı yazarken görmesi veya kitabı bulan kişiden başkasının, onun hattı olduğuna şehadet etmesi veya kitabı elde edenin, yazanın hattı olduğunu bilmesidir. Kitabı yazan kişiye beyyine ile ilgili öne sürülen şartlar gereklidir zira yazıda, kitabı yazan iki kişinin hatlarının arasında birinin diğerinden ayırt edilemeyeceği benzerlikler bulunabilir.¹⁸⁷

Bulunan kitabı yazan kişi ile ilgili şartlar tahakkuk ettiği zaman, vicâde tarikinde kullanılması gereken lafızlarla rivâyet edilmesi gereklidir. Bu şartları taşıyan vicâde yoluyla elde edilen hadis, her ne kadar munkatı' veya mürsel hadis grubuna dâhil edilmiş olsa da nisbetin sabitliğini ifade eden irtibat sebebiyle ittisal ihtimali bulunmaktadır. Bütün bu şartlar gerçekleşse de *Sahîhayn* ve bunların benzeri gibi kemâl veçhiyle ittisalin şart koşulduğu kitaplarda bu durum yine de kâfi görülmemiştir. Vecîhüddîn el-Gucerâtî'nin *Sahîhayn* hakkında yaptığı bu değerlendirmeye daha sonra yine müteahhîr ulemâ'dan 'Ali el-Kârî ve 'Abdünnâfi

¹⁸⁷ el-'Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 228; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, s. 152; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar*, s. 348.

ile son dönemden Hâtır es-Semîn iştirak etmiştir.¹⁸⁸

Son dönemden es-Sabbâğ da, *Sahîhayn* ve onun gibi sahih hadis peşine düşenler hakkında bir başka açıdan, mülâhazalarda bulunmuştur. Vicâde yöntemiyle elde edilen hadisi rivâyet etmek bazı kimseler tarafından bir râvînin ta‘n edilme sebebi görülmüştür. Nitekim ez-Zehebî (ö. 748/1348), vicâde yoluyla gelen hadisi rivâyet etmeleri sebebiyle râvîlerin bazılarının, âlimlerin bir kısmı tarafından ta‘n edildiğini haber vermektedir. Yine bu konuda ez-Zehebî, ‘Amr b. Şu‘ayb’ın (ö. 118/736) tercemesinde muhaddislerin bazılarının vicâde tarikiyle gelen hadisleri rivâyet etmesi nedeniyle onun hadislerinin kabulünde tevakkuf ettiklerini kaydetmiştir. Diğer taraftan bir kusur olarak telâkki edilen tashîf/yazım hatası, sahîfelerden rivâyetle alâkalı bir durumdur. Bu yüzden vicâde tarikiyle ele geçirilen bir sahîfeden rivâyet edilmesi bazıları tarafından illet kabul edilmiştir. İşte bu sebeple, sahih hadis peşine düşenler eserlerini te’lîf ederken vicâdeden uzak durmuşlardır.¹⁸⁹

Sahih hadis peşine düşenlerin eserlerini meydana getirirken vicâde yoluyla gelen hadisleri eserlerine almadığını belirten es-Sabbâğ, bu eserlerden rivâyet edilmesini de değerlendirmektedir. Ehl-i ilim, *Kütüb-i-sitte*, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i ve *Muvatta* gibi asıl kaynakların rivâyetinde ihtilaf etmişlerdir. Hiç şüphesiz bu temel kaynakların müelliflerine aidiyeti kesin biçimde tespit edilmiştir. Hattına güvenilen hattatların el yazması muhtelif asıl kaynaklar, vicâde yoluyla yaygınlaşmışlardır. Müellifine aidiyeti hususunda hiç tereddüd bulunmayan bu asıl kaynaklardan, bugün itibariyle rivâyet edilmesinde hiçbir sakınca bulunmamaktadır. Bütün bunlar sağlandıktan sonra râvî, ehl-i ilmin âriflerinden ise bu kitaplardan rivâyet etmesi hâlinde bunun kabul edilmesi hakkında muhalif bir görüş de bulunmamaktadır.¹⁹⁰

Son dönem âlimlerinden el-‘Attâr’a göre, hadislerin tedvîn asrı son bulduğu

¹⁸⁸ Vecîhüddîn el-Gucerâtî, *Şerhu Nüzheti’n-nazar*, s. 240; ‘Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker*, s. 685; ‘Abdünnâfi, *el-Eseru’l-mu‘teber*, s. 174; Hâtır es-Semîn, *Hâşiyetü Lakti’d-dürer*, s. 143,

¹⁸⁹ es-Sabbâğ, *el-Hadisü’n-Nebevî*, s. 224.

¹⁹⁰ a.g.e., s. 225.

için isnâd, isnâdın teselsülü ve sahîh hadislerin ve diğerlerinin tesbit edilmiş olması önemli bir husustur. Kitabın müellife aidiyeti ve hattına itimad edilen hattatların el yazması olması üzerinde daha önce durulmuştu. el-‘Attâr ise tedvîn asrından sonra itham edilmeyen bir kimsenin hattıyla elde edilmesini dile getirmiş ayrıca semâının tesbit edilmiş olmasına dikkat çekmiştir. Bu şartlar yerine geldiğinde kişi, şeyhinin asıl nüshasına muvâfık bir asıldan rivâyet edebilir. Buhârî’nin (ö. 256/870) *el-Câmi‘u’s-sahîh*’inde geçen bir hadisin rivâyet edilmesine gelince, onun Buhârî’ye müsned bir şekilde rivâyet edilmesi yeterlidir. Zira Buhârî rivâyetin sıhhatinden emin olduktan sonra o hadisi kitabına almıştır. Ayrıca Buhârî’nin kitabını istinsah edenler güvenilir kimselerden teşekkül etmiş ve yine aynı zamanda müstensihler Buhârî’nin hattından emin olduklarını ifade etmişlerdir. Bütün bunların neticesinde günümüz ve gelecek itibariyle düşündüğümüzde Buhârî’den yapılan rivâyetlerin, tedvin edilmiş olana muvâfık olduğu müddetçe sahîh olacağı kabul edilmelidir.¹⁹¹

Hadis usulü eserlerinde Müslim’in (ö. 261/865) *el-Câmi‘u’s-sahîh*’inde geçtiği söylenen vicâde örnekleri verilerek bu rivâyetlerle ilgili mülâhazalar da ortaya konulmuştur. *el-Câmi‘u’s-sahîh*’inde munkatı‘ hadis çeşidinden olduğu kabul edilen vicâde yoluyla rivâyet edilen hadislerin varlığı sebebiyle tenkid edilenlerden biri de Müslim’dir.¹⁹² Müslim’in *el-Câmi‘u’s-sahîh*’inde bulunduğu söylenen vicâde tarikiyle gelen hadisler¹⁹³ olmakla birlikte aslında Müslim, bu tür hadisleri vicâde yöntemiyle olmayan başka tariklerle de kaydetmiştir.¹⁹⁴ Vicâde yoluyla gelen rivâyetleri sebebiyle âlimlerin bazıları tarafından tenkid edilen Müslim’in bu üç hadisini, es-Süyûtî *et-Tedrib*’de ele alarak değerlendirmiştir.¹⁹⁵

¹⁹¹ el-‘Attâr, ‘Abdunnâsir Tevfik, *‘Ulûmü’s-sünne ve düstûrü’l-ümme*, Kahire: Mektebetü Vehbe ts., ss. 145-146.

¹⁹² es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 62; el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu’l-efkâr*, s. 345; es-Sabbâğ, *el-Hadisü’n-Nebevî*, s. 225; Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 118.

¹⁹³ es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 62;

¹⁹⁴ et-Tirmisî, *Menhecü zev’in-nazar*, s. 173; el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu’l-efkâr*, s. 346

¹⁹⁵ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ‘isü’l-hasîs*, s. 375.

Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'inde varlığı söylenen üç hadis şu isnad ile kaydedilmiştir:

وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ وَجَدْتُ فِي كِتَابِي عَنْ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ.

“Ebû Bekr b. Ebî Şeybe bize tahdîs ederek ben kitabımda bulduğuma göre Ebû Usâme'den, o da Hişâm'dan, o da babasından, o Âişe'den rivâyet etmiştir.”

Vicâde yoluyla geldiği belirtilen hadisler ise şunlardır:

إِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيَتَفَقَّدُ يَقُولُ: أَيْنَ أَنَا الْيَوْمَ؟ أَيْنَ أَنَا غَدًا؟

“Resûlullâh hanımlarının nöbet gününü unuturdu da şöyle diyerek araştırırdı: “Bugün ben neredeyim? Yarın ben neredeyim?”¹⁹⁶

قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنِّي لَأَعْلَمُ إِذَا كُنْتُ عَنِّي رَاضِيَةً.

“Resûlullah bana, senin benden razı olduğun zamanı elbette bilirim” dedi.¹⁹⁷

تَزَوَّجَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِسِتِّ سِنِينَ.

“Resûlullâh altı yaşında iken benimle evlendi.”¹⁹⁸

Bu üç hadis ile ilgili olarak es-Süyûtî, Reşîd el-‘Attâr’ın (ö. 622/1264) Müslim’in *el-Câmi'u's-sahîh*'inde vicâde yoluyla olmayan Hişâm’a ve Ebû ‘Usâme’ye mevsûl başka tariklerle bu hadislerin rivâyet edildiğini söylediğini kaydetmiş ve buna kendisi de iştirak etmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Müslim, Kitâbü'l-Fedâil, ‘Âişe r.a.’ın Faziletine Dair Bâb, hadis no: 2443; es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 62; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, s. 376; Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 118.

¹⁹⁷ Müslim, Kitâbü'l-Fedâil, ‘Âişe r.a.’ın Faziletine Dair Bâb, hadis no: 2439; es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, ss. 61-62; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, s. 375; Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 118.

¹⁹⁸ Müslim, Kitâbü'n-Nikâh, Babanın Küçük Bâkireyi Evlendirmesi Bâbı, hadis no: 1422; es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, ss. 61-62; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, s. 375; Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 118.

¹⁹⁹ es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 62; ayrıca bk. es-Sabbâğ, *el-Hadisü'n-Nebevî*, s. 225; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, s. 376; Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 118; el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, s. 345.

es-Süyûtî ayrıca, munkatı‘ vicâde; “şeyhinden naklettiği kendi kitabında değil de şeyhinin kitabında bulmasıdır” şeklinde farklı bir izah getirmektedir.²⁰⁰ es-Süyûtî, bu ifadesiyle râvînin, şeyhinin kitabında bulması ile şeyhinden naklettiği kendi kitabında bulmasını birbirinden tefrîk etmektedir. Buna göre Ebû Bekr b. Ebû Şeybe (ö. 235/849) rivâyet ettiği hadisleri şeyhinden işitmiş ve işittiğini yazmıştır. Fakat şeyhinden işitip de yazdığı bu hadisleri nakletmek isteyince yazdıklarına dönmüştür.²⁰¹ Buna göre Ebû Bekr b. Ebû Şeybe, hafızasının kendisine ihanet etmesi neticesinde şeyhinden bu hadisi duyduğunu unutup ihtiyatlı davranarak kitabında bulduğunu nakletmeye yönelmiştir. Kişi hocasından işittiği hadisleri naklederken bazen işittiği hakkında güven içinde olur ve işittiği tahammül yolunun lafzıyla rivâyet eder. Bazen de hadisi hocasından duyduğunu unutup ihtiyatlı davranarak kitabından aktarabilir.²⁰²

Müslim’in *el-Câmi‘u’s-sahîh*’inde varlığı bahis konusu edilen vicâde yoluyla gelen hadisler hakkında Emîr es-San‘ânî de değerlendirme yapanlardan birisidir. Emîr es-San‘ânî, bu hadislerin maktû‘ türünden olduğunu kabul edenlerin varlığına işaret ederek bu iddianın doğru olmadığını ifade etmektedir.²⁰³

Daha önce ifade edildiği üzere, vicâde yoluyla gelen hadisi, bu tahammül yolunun rivâyet lafzıyla nakletmek gerekir. Aksi takdirde karşılaşmayı vehmettirmesi sebebiyle tedlîs meydana gelir. *el-Câmi‘u’s-sahîh*’de ise vicâde yoluyla gelen hadisler “عَنْ” lafzıyla rivâyet edilmiş olsa da aynı hadisler diğer tariklerden mevsûl yolla rivâyet edildiklerinden Müslim’in *Sahîh*’indeki vicâde yoluyla gelen hadislerde tedlîs şüphesi bulunmamaktadır.²⁰⁴

Netice olarak, sahih hadis peşine düşünler eserlerine hadis alma ve

²⁰⁰ es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 62; ayrıca bk. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ‘isü’l-hasîs*, s. 376; es-Sabbâğ, *el-Hadîsü’n-Nebevî*, s. 225.

²⁰¹ es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 62; ayrıca bk. el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu’l-efkâr li-me‘ânî Tenkîhi’l-enzâr*, ss. 346-346.

²⁰² Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ‘isü’l-hasîs*, s. 376; es-Sabbâğ, *el-Hadîsü’n-Nebevî*, s. 225; Ebû Şeybe, *el-Vasît*, s. 118.

²⁰³ el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu’l-efkâr*, s. 345.

²⁰⁴ Ahmed Naîm, *Tecrîd Mukaddimesi*, s. 447; ayrıca bk. es-Sabbâğ, *el-Hadîsü’n-Nebevî*, s. 224.

nakletme yollarından vicâde yöntemiyle gelen hadisi almamışlardır. Özellikle Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-sahîh*'ine vicâde yoluyla gelen bir hadisi aldığıyla alâkalı bir kayda rastlanmamıştır. Müslim'e (ö. 261/865) gelince ise *el-Câmi'u's-sahîh*'inde, vicâde yoluyla gelen üç hadis gösterilmiş fakat bu hadislerin başka mevsûl tariklerle de *Sahîh*'de nakledilmesi sebebiyle kendisi için bir kusur olarak telâkki edilmemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VİCÂDENİN RİVÂYETİ VİCÂDEYLE AMEL VE VİCÂDENİN MODERN TARTIŞMALARLA İLGİSİ

I. VİCÂDENİN RİVÂYETİ VE VİCÂDEYLE AMEL

A. VİCÂDENİN RİVÂYETİ

Hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yöntemiyle elde edilen hadisi rivâyet etmek ile onunla amel etmek meselesi hadis usulü kaynaklarında birbirinden ayrı tutularak değerlendirilmiştir. Müteahhirûn dönemi müelliflerinden Kādî 'Iyaz' vicâde yoluyla gelen hadisi nakletmeye izin vereni bilmediği gibi buna uyanı da duymadığını ve bu tür hadisi müsned sayanı görmediğini söylemiştir.²⁰⁵ Kādî 'Iyaz'ın bu değerlendirmesine müteahhirûn²⁰⁶ ve son dönem müelliflerinden²⁰⁷ iştirak edenler bulunmaktadır.

İbn Kesîr'e (ö. 774/1373) göre, vicâde rivâyet türünden kabul edilmez ancak kitapta bulunanı tahkiye etmekten ibarettir.²⁰⁸ Yine bu bağlamda vicâdenin rivâyet çeşitlerinden bir tür olmadığı halde âlimlerin vicâdenin hükmünü beyan için bu konuyu rivâyet yolları arasında ele aldıkları ifade edilmiştir.²⁰⁹

Vicâde yoluyla gelen hadisi rivâyet etme hakkında, usul âlimlerinden bir grup ise hafızadan rivâyet ettikleri dışında huccet olamayacağını kabul etmiştir.²¹⁰ Bazılarına göre ise hadis râvisi, hafızasından rivâyet ettiklerini ancak hafızadan nakledemez bir hale geldiği zaman kitaptan rivâyeti câiz olabilir.²¹¹ Bu konuda biraz daha mütesâhil davranan bir grup ise asıllarıyla mukabele edilmeksizin şeyhinden rivâyetin câiz olacağını benimsemektedir.²¹² Vicâde yöntemiyle gelen hadisi rivâyet etmekle ilgili bu iki tutuma mukabil, isabetli olanın orta yolu ifade eden bir tavır olduğu söylenebilir. Orta yol da tağyirin kendisinden gizli kalmadığı

²⁰⁵ el-Kādî 'Iyâz, *el- 'İlmâ'*, s. 117

²⁰⁶ el-'Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 223; Zekerıyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, s. 368;

²⁰⁷ 'İtr, Nûruddîn, *Menhecü'n-nakd*, s. 221; Mahmûd Kâmil Ahmed, *et-Takrîb*, s. 73.

²⁰⁸ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, s. 368; ayrıca bk. Zekerıyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, s. 367; el-Emîr es-San'ânî, *Tavdîhu'l-eskâr*, s. 347; Subhî es-Sâlih, *'Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuh*, s. 102; Âlû Küleyb, *Muhimmât*, s. 244, Ahmed 'Ömer Hâşim, *Kavâ'idü usûli'l-hadîs*, s. 229; Muhammed Edîb Sâlih, *Lemhât*, s. 350; 'Abdüllatîf, *el-Muhtasar*, ss. 53-54.

²⁰⁹ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, ss. 373-375.

²¹⁰ el-Cürcânî, *el-Muhtasar fî usûli'l-hadîs*, s. 70; el-Cürcânî, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, s. 73; el-Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 525

²¹¹ el-Cürcânî, *el-Muhtasar fî usûli'l-hadîs*, s. 70; el-Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 525.

²¹² el-Cürcânî, *el-Muhtasar fî usûli'l-hadîs*, s. 70; el-Cürcânî, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, s. 73.

mütehassıs âlimin, zann-ı galibiyle kitapta ziyade ve noksanlıktan emin olursa vicâde yoluyla gelen hadisi ilgili lafızları kullanarak nakletmesidir.²¹³

Tahammül yollarından bâtil bir yol olarak nitelendirilen²¹⁴ vicâde, işitmenin olmadığı sadece görmekle alâkalı bir yöntemdir. Sadece görmeye dayanan vicâde yoluyla gelen mervîyyâta güvenin hâsıl olması için gerekli şartlar vardır. Hatta güven, müellife nisbet edilmesi, tahammül yollarından vicâde tarikinden daha önce geçen yollardan biriyle hadisin gelmiş olması bu şartlardandır. Vicâde yoluyla gelen rivâyetin, hadisi bulan şahsın kendisi dışında başka âlimlerin musannefâtında bulunması da mervîyyâta güvenin tahakkuk şartları arasındadır.²¹⁵

1. Vicâde İle Rivâyetin Men Edilmesi

Hadis usulü kaynaklarında vicâde yöntemiyle gelen hadisi rivâyet etmeyi men eden görüşler vardır. Mütekaddimûn döneminde vicâde yoluyla elde edilen hadisi rivâyet etmeyi menetme hususunda; hadis, fıkıh ve usul imamları ittifak etmişlerdir. Bulunan hadis, bir imam veya sika kaynaklardan birine ait olsa ve tahkik edilmiş bir hatla bulunmuş olsa da rivâyet ve nakletmeyi menetme hususundaki fikir değişmemektedir.²¹⁶

Hadis alma ve nakletme yollarından vicâdeyle gelen hadisi rivâyet etmeyi men eden örnek de verilmiştir. Ebû ‘Abdurrahmân ‘Abdullâh b. Habîb b. Rabî‘a es-Sülemî’den (ö. 85/704) nakledilerek verilen ‘Ömer b. el-Hattâb’ın (r.a.) (ö. 23/644) içinde ilim bulunan fakat âlimlerden duyulmamış bir kitabı birisinin bulması hâlinde siyahı beyazına karıştıncaya kadar onu suya batırılması şeklindeki sözüdür. Mütekaddimûn dönemi eserlerinde, daha önce geçtiği üzere vicâde yöntemi ile gelen rivâyetler kaydedilmiştir. Selef/Mütekaddimûn vicâde yöntemiyle gelen hadisi nakletmiştir fakat bu vicâdeler tanıdıkları hadislerden meydana gelmektedir. Mütekaddimûnu takip eden müteahhirûn neslinde mücerred

²¹³ el-Leknevî, *Zaferu’l-emânî*, s. 526.

²¹⁴ ‘Abdüllatîf, *el-Muhtasar*, ss. 53-54.

²¹⁵ Mahmûd Kâmil Ahmed, *et-Takrîb*, s. 72.

²¹⁶ el-Kādî ‘İyâz, *el-‘İlmâ’*, s. 120; el-‘Irâkî, *Fethu’l-muğîs*, s. 229.

vicâde/icâzetsiz vicâde ile ulaşan hadisleri nakil ve rivâyet men'edilmiştir.²¹⁷

Daha önce de belirtildiği üzere vicâde yöntemiyle gelen hadisi, rivâyet ve nakil esnasında “حَدَّثَنَا”, “أَخْبَرَنَا”, “عَنْ” ve “قَالَ” lafızların kullanılmaması gereklidir. Ayrıca vicâde yoluyla nakil ve rivâyetin men edilmesi hususunda ittifak eden hadis, fıkıh ve usul imâmları, hattın nisbetine güven tahakkuk etmesi durumunda dahi “حَدَّثَنِي”, “أَخْبَرَنِي”, “أُنْبَأَنِي” veya “عَنْ” kullanılarak rivâyet edilemeyeceğini dile getirmişlerdir. Hattın sahibine nisbeti hususunda güven hâsıl olduğu takdirde dahi rivâyet edilmesine müsaade edilen tek yol, vicâde yoluyla gelen hadisi naklederken kullanılması gerekli rivâyet lafızlarını kullanarak hadisi hikâye yoluyla rivâyet etmektir.²¹⁸

Vicâde yöntemiyle gelen hadisin tahammülünün ve rivâyetinin men'i hakkında cumhûr ittifak etmiştir. Kitabı bulan şahsın, hadisi rivâyet edenle likâi mevcut olmadığında ve hadisin güvenilirliği ile ilgili bir bulgu da ortaya çıkmamış ise bulunan hadis kitap sahibinin hattıyla da olsa râvisinin hattıyla da olsa arada bir fark bulunmaz. Kitapta bulunan bu vasıftaki bir hadisin, kitabın müellifine ve kitabın râvîsine de nisbet edilmesi câiz değildir. Burada sözü edilenlerin hepsi, araştırmada tetkik ve Resûlullâh'a (s.a.v.) nisbet edilenlerin sağlamlığını tahkîk içindir. Hadisin, sahih, hasen ve zayıfının mükemmel bir şekilde tesbiti ancak bu hususlara riâyet edilerek yapılabilir.²¹⁹

Yukarıda ifade edildiği üzere sahih olmayan bir hadis alma ve nakletme yöntemi olan mücerred vicâde/icâzetsiz vicâde ile gelen hadislerin, seleften sonraki müteahhirûn döneminde nakil ve rivâyetinin yasaklandığı dikkate alındığında, selefîn/mütekaddimûnun rivâyet ettiklerinin de icâzetli vicâde olması düşüncesi tutarlı olabilir.

2. Vicâde Yoluyla Rivâyetin Câizliği

Hadis usulü kaynaklarında, bulunan hadisi rivâyet etmeye karşı çıkanların

²¹⁷ es-Sehâvî, *Fethu'l- muğîs*, s. 153; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 504.

²¹⁸ Âlû Küleyb, *Muhimmât*, s. 244.

²¹⁹ Mahmûd Kâmil Ahmed, *et-Takrîb*, s. 72; el-‘Attâr, *‘Ulûmü's-sünne ve düstûru'l-ümme*, s. 145

görüşlerine yer verildiği üzere bu metodla ele geçirilen hadisi rivâyet etmenin câizliğine dair görüşlere de yer verilmiştir.

İmam Şâfi‘î (ö. 204/820), işitildiği bilinmeyen fakat muhafaza edilmiş haberin rivâyet edilmesini câiz görmüş ve bu görüşünü, işitilenlerin korunduğu gibi kitaptakilerin de korunduğu delili üzerine binâ etmiştir.²²⁰ İmam Şâfi‘î’ye dayandırılarak tahkiye edilen bu görüşü Kādî ‘İyâz, aydınlatıcı bulmamış ayrıca Şâfi‘î’nin talebelerinden hiçbirinden de böyle bir görüş nakledilmemiştir. Bu sebeple İmam Şâfi‘î’den tahkiye edilen bu görüş, vicâde yöntemiyle gelen hadisi rivâyet etme dışında sadece amel hakkında söylenmiştir. Bu yolla elde edilen hadis hakkında usulcülerin ihtilaf etmesi, hattı korunmuş bile olsa, yine de, kitaptaki hadisin, nakil dışında olma ihtimâlidir.²²¹

Elde edilen hadise dâir, bulan kişinin onu rivâyet eden şeyhden icâzeti bulunduğunda ise rivâyet edilip edilemeyeceği hakkındaki görüş değişmektedir. Böyle olduğu takdirde sahih bir tahammül ve edâ yöntemi olarak vicâdeye itibar edilmiştir. Vicâdede icâzet bulunmadığında ise sadece sahih olmayan bir hadis alma ve nakletme yöntemi olduğu kabul edilmiştir.²²²

Mütekaddimûn âlimlerinden bir grup vicâde yoluyla rivâyetlerin nakline izin vermiştir. *el-Kifâye fî ‘ilmi’r-rivâye*’de İbn Ömer’den, babası Ömer’in (ö. 23/644) (r.a.) kılıcının kabzasında bir sahîfe bulduğu kaydedilmektedir. Bulduğu bu sahîfede beş taneden daha az deve zekâtın yokluğu fakat beş tane olunca bir koyunun zekât olarak verilmesi, on tanede iki koyun, onbeş tanede üç koyun, yirmi tanede dört koyun, yirmibeşe ulaştığında bir yaşını doldurmuş bir dişi deve yavrusu zekât verilmesi gerektiği yazmaktadır.²²³

Seleften vicâde yoluyla rivâyet etmeye cevaz verenler arasında ‘Âmir eş-Şa‘bî (ö. 104/722) el-Hasan el-Basrî (ö. 110/728), ‘Atâ‘ b. Ebî Rebâh (ö.

²²⁰ el-Kādî ‘İyâz, *el-‘İlmâ*, s. 120.

²²¹ *a.g.e.*, ss. 120-121.

²²² Âlû Humeyd, *Şerhu Nuhbeti’l-fiker*, s. 173.

²²³ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 153; es-Sabbâğ, *el-Hadisü’n-Nebevî*, s. 226; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 505.

114/732), el-Hakem b. 'Uteybe (ö. 115/734), Kâtâde b. Di'âme es-Sedûsî (ö. 117/735), Ebû Süfyân Talha b. Nafi' (ö. 124/742), Ebû'z-Zübeyr el-Mekkî (ö. 126/743-44), el-Leys b. Sa'd (ö. 175/791), gibi isimler bulunmaktadır.²²⁴

B. VICÂDE YOLUYLA NAKLEDİLEN HADİSLE AMEL

Rivâyet edilmesi ve amel edilmesi yönüyle ayrı olarak değerlendirilen vicâde yönteminin, rivâyet edilmesi hakkındaki görüşler ele alınmıştı. Vicâde yöntemiyle gelen hadislerle amel etme hakkındaki görüşlere de burada yer verilecektir.

Vicâde yoluyla gelen hadisin rivâyet edilmesiyle alâkalı farklı görüşler olduğu gibi amel edilmesiyle ilgili de değişik görüşler bulunmaktadır. Vicâde tarikiyle ele geçirilen rivâyetler, bir imama veya sika kaynaklardan birine ait olsa ve tahkik edilmiş bir hatla bulunsa dahi hadis, fıkıh ve usul imamaları arasında onlarla amel hususunda bir ihtilaf bulunmaktadır.²²⁵

Müteahhirûn devrinin ilk usul müellifi kabul edilen Kādî 'Iyâz, vicâde yoluyla rivâyetle amel konusunu hükmî yönden ikiye ayırarak câiz değil ve câiz²²⁶ şeklinde değerlendirmiştir. Yine aynı dönemden İbnü's-Salâh câiz değil, câiz ve vacip²²⁷ şeklinde üçe ayırarak vicâde yöntemiyle ele geçirilen hadislerle amel etme meselesini ele almıştır. Müteahhirûn dönemi usul âlimlerinden et-Tebrîzî de hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yöntemiyle ulaşan hadislerle amel etmeyi sadece vâcib olarak değerlendirmiş ve başka bir görüşe yer vermemiştir.²²⁸

²²⁴ el-Cüdey', 'Abdullâh b. Yûsuf, *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân 1425/2004; s. 154.

²²⁵ el-Kādî 'Iyâz, *el-İlmâ'*, s. 120; İbnü'l-Vezîr, *Kitâbü Tenkîhi'l-enzâr*, s. 242; el-'Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 229; el-Emîr es-San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, s. 348.

²²⁶ el-Kādî 'Iyâz, *el-İlmâ'*, s. 120, ayrıca bk. Makbûlî Ehdî, *Mustalahu'l-hadîs*, s. 48.

²²⁷ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, s. 160; ayrıca bk. İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-revî*, s. 92, et-Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 111, İbnü'l-Mülakkin, *el-Mukni'*, ss. 335-336, Muhammed el-Fârisî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 97, Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, ss. 368-369, Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, s. 373, Ahmed Naîm, *Tecrîd Mukaddimesi*, s. 448, 'İtr, Nûruddîn, *Menhecü'n-nakd*, s. 221.

²²⁸ et-Tebrîzî, *Şerhu'd-Dibâci'l-müzheb*, s. 67, ayrıca bk. Subhî es-Sâlih, *'Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuh*, ss. 102-103, 'Abdüllatîf, *el-Muhtasar*, s. 54, Muhammed 'Accâc el-Hatîb, *Usûlü'l-hadîs*, s. 247.

Son dönemde ise Cemâlüddîn el-Kâsimî, câiz değil ve vâcib şeklinde iki kısma ayırarak vicâde yoluyla gelen hadisle amel etmeyi hüküm yönünden değerlendirmiştir.²²⁹ Fakat diğer taraftan hadis usulü müelliflerinden vicâdeyle amel meselesine hiç temas etmeyenler de vardır.²³⁰

Tahammül yollarından vicâdeyle gelen hadisle amel etme hakkındaki hüküm, mürselle amel meselesi üzerine binâ edilmiştir.²³¹ Amel meselesinin hükmi yönü değerlendirilirken, Ebû ‘Imrân el-Cevnî’ye (ö. 128/746) nisbet edilen şu söz delîl olarak getirilmektedir: “İçinde ilim bulunan bir sahîfeyi biz duyardık, fakih bir kimsenin etrafına üşüşür gibi ona üşüşürdük.”²³²

İbn Kesîr, Resûlullâh’ın (s.a.v.) şu sözünü amel hakkında delil göstermiştir:

أَيُّ الْخَلْقِ أَعْجَبُ إِلَيْكُمْ إِيمَانًا؟
قَالُوا: الْمَلَائِكَةُ
قَالَ: وَكَيْفَ لَا يُؤْمِنُونَ وَهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ؟
وَذَكَّرُوا الْأَنْبِيَاءَ
قَالَ: وَكَيْفَ لَا يُؤْمِنُونَ وَالْوَحْيُ يَنْزِلُ عَلَيْكُمْ؟
قَالُوا: فَتَحْنُ؟
قَالَ: وَكَيْفَ لَا تُؤْمِنُونَ وَأَنَا بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ؟
قَالُوا: فَمَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟
قَالَ: قَوْمٌ يَأْتُونَ بَعْدَكُمْ يَجِدُونَ صُحُفًا يُؤْمِنُونَ بِهَا.

“Sizin îman bakımından en çok hoşunuza giden topluluk hangisidir?

Şöyle söylediler: Meleklerdir.

²²⁹ Cemâlüddîn el-Kâsimî, *Kavâ'idü't-tahdîs*, s. 212, ayrıca bk. Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 348.

²³⁰ el-Cürcânî, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, ss. 72-73; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 127; İbnu'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser*, ss. 110-111; eş-Şenşûrî, *el-Muhtasar*, s. 81; el-Mahallâvî, Abdurrahmân 'Îd el-Hanefî, *Husnü'l-hadîs şerhu Tehzîb-i mustalahi'l-hadîs*, Birinci baskı, Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî 1357/1938, s. 77; el-Mes'ûdî, *Minhatü'l-muğîs*, s. 34, 'İtr, Nûruddîn, *Mu'cemu'l-Mustalahâtü'l-Hadîsiyye*, s. 113, Tahhân, *Teysîr*, s. 165, Muhammed 'Accâc el-Hatîb, *el-Muhtasaru'l-Vecîz*, ss. 95-96,

²³¹ el-Kâdî 'Iyâz, *el-'İlmâ'*, s. 120; Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, s. 368.

²³² el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, s. 508, es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, s. 156.

Buyurdu ki: Rablerinin katında iken niçin îman etmesinler?

Peygamberlerdir, dediler.

Buyurdu ki: Kendilerine vahiy inip dururken niçin îman etmesinler?

Dediler ki: Biziz o zaman.

Buyurdu ki: Ben aranızda iken nasıl îman etmezsiniz?

Dediler ki: O zaman kim Yâ Resûlallâh?

Buyurdular ki: Sizden sonra gelen, birtakım sahîfeler bulan, o sahîfedekilere îman eden bir kavimdir.”

İbn Kesîr (ö. 774/1373), kaydettiği hadisle alâkalı aynı zamanda bir hükümde bulunarak sadece vicâde yoluyla gelen kadîm kitaplarla amelin medhinin bu hadîsten çıkartılacağını beyân etmiştir. Bulkînî (ö. 805/1403) ise yapılan bu istinbâtın güzel olduğuna vurgu yaparak İbn Kesîr’e iştirak ettiğini zikretmiştir.²³³ es-Sehâvî (ö. 902/1497), sadece bulmanın ameli câiz kılmayacağını ve dolayısıyla genel kullanımda tartışmanın bulunduğu işaret etmiş fakat yine de ifadesinin maksadında bir müphemlik kalmıştır.²³⁴ es-San‘ânî (ö. 1182/1768) ise ilmin kaidelerinin delalet ettiği üzere “kendisine güvenilen bir şeyi bulmakla mukayyettir” beyanıyla es-Sehâvî’nin yorumundaki müphemliği gidermiştir.²³⁵ Görüldüğü üzere es-San‘ânî, kadîm kitapların muhtevasıyla amel etmenin şartını, güvenilen bir nüsha ele geçirilmesi ile sınırlandırmıştır.

İbn Kesîr’in tefsirinde kaydettiği bu hadis, Hasan b. ‘Arefe (ö. 257/871) tarafından ‘Amr b. Şu‘ayb’dan (ö. 118/736), o da babasından, o da dedesinden şeklindeki isnâdla rivâyet edilmiştir.

İbn Kesîr’in, vicâde yoluyla gelen hadisle amel hakkında delil getirdiği hadis aşağıdaki lafızlarla da nakledilmektedir:

بَلْ قَوْمٌ مِنْ بَعْدِكُمْ ، يَأْتِيهِمْ كِتَابٌ بَيْنَ لَوْحَيْنِ يُؤْمِنُونَ ، وَيَعْمَلُونَ بِمَا فِيهِ ، أُولَئِكَ أَعْظَمُ مِنْكُمْ أَجْرًا .

“Bilakis sizden sonra, kendilerine iki levha arasında bir kitab gelen, ona man eden ve içindekilerle amel eden bir kavimdir, işte onlar ecir bakımından sizden

²³³ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, ss. 156-157; ayrıca bk.; es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 64.

²³⁴ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 157

²³⁵ el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu’l-efkâr*, s. 349.

daha büyüktür.” şeklindedir.²³⁶ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/856), ed-Dârîmî (ö. 255/869), el-Hâkim (ö. 405/1014) hadisi tahrir etmiştir. el-Hâkim’in ‘Ömer hadisi olarak naklettiği;

يَجِدُونَ الْوَرَقَ الْمُعَلَّقَ فَيَعْمَلُونَ بِمَا فِيهِ فَهَؤُلَاءِ أَفْضَلُ أَهْلِ الْإِيمَانِ إِيْمَانًا.

“Bir araya getirilmiş varakı bulurlar, içindekilerle amel ederler, işte onlar îman bakımından ehl-i imanin en faziletlisidir.”²³⁷ rivâyetidir.

1. Vicâdeyle Amelin Vâcib Olduğunu Söyleyenler

Hadis usulü âlimlerinden bir kısmı, vicâde yoluyla elde edilen hadisle amel etmenin vâcib olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Müteahhirûn döneminden Kādî ‘Iyâz’ın (ö. 544/1149), vicâde yoluyla gelen rivâyetlere itimadin oluşması durumunda *amel etmenin cevâzının* İmâm Şâfi‘î ve Şâfi‘î mezhebi usulcülerinden bir grup tarafından söylendiğini haber vermesine karşılık yine müteahhirûn devrinden İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245), Şâfi‘î ashabından muhakkiklerin bazısının *amelin vücûbunu* kesin bir dille ifade ettiklerini belirtmektedir.²³⁸

Öte taraftan hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yöntemiyle gelen hadisi rivâyet etmek ile amel etmek, birbirinden tamamen ayrı olarak değerlendirilmiştir. Zira vicâde yoluyla ulaşan hadisle amel edilmesi gerektiği kanaatinde olanlara göre, vicâde tarikiyle ulaşanlarla amel edilmesi eğer rivâyet şartlarına bağlı olsaydı söz konusu yolla ele geçen hadisler veya kitapların bahsedilen bu şartları taşımasının imkânsızlığı sebebiyle menkulle amel kapısı tamamen kapanmış olacaktır.²³⁹

Görüldüğü üzere vicâde tarikiyle gelen hadisle amel edilmesi için rivâyet etme hakkındaki şartlar dikkate alınmış olsaydı, bu çeşit yöntemle gelen hadisle

²³⁶ et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebir*, IV, s. 15, hadis no: 3461.

²³⁷ Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, I, 148, hadis no: 160; el-Bezzâr. *Müsned*, I, 217, hadis no: 289; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 96, hadis no: 6993; es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 64; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ‘isü’l-hasîs*, ss. 373-374.

²³⁸ İbnü’s-Salâh, *‘Ulümü’l-hadîs*, s. 160; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, s. 348.

²³⁹ İbnü’s-Salâh, *‘Ulümü’l-hadîs*, s. 160; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, s. 348; en-Nevevî, *İrşâdü tullâbi’l-hakâik*, ss. 141-142; et-Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 111; et-Tebrîzî, *Şerhu’d-Dîbâci’l-müzheb*, s. 67; ‘Abdüllatîf, *el-Muhtasar*, s. 54.

amel edilmesi de yasak olmalıydı. Böyle bir tutum takınılması hâlinde ise menkulle amel meselesinin söz konusu olması da imkânsız hale gelecekti.

Vicâde yöntemiyle elde edilen hadisle amel etmenin vacip olduğunu öne süren İbnü's-Salâh, aynı zamanda bu görüşün muhaddisler nezdindeki durumunun da bir tahlilini yapmıştır. Amelin vücûbu hakkında zikredilenleri muhaddisler açısından değerlendiren İbnü's-Salâh, bu görüşün muhaddislere arz edilmesi durumunda onlar tarafından da kabul edilmeyeceği görüşünü savunmuştur.²⁴⁰

İbnü's-Salâh'ın vicâde yoluyla gelen hadisle amel etmeyle ilgili “muhaddislerin hepsine arzedilse kaçınırlardı” şeklindeki ifadesiyle ilgili olarak dikkat edilmesi gereken o incelik, “rivâyetin sıhhati ile amelin vücûbu arasındaki farktır.” Hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yoluyla ele geçirilen hadisin, “أَخْبَرَنَا” veya “حَدَّثَنَا” veya bunun gibi lafızlar kullanılarak rivâyet edilmesine müsamaha gösteren kimse bulunmamaktadır. Bu lafızlarla rivâyete izin veren kimsenin bulunmaması sebebiyle, bahsedilen ibarelerle rivâyet etmenin sahih olmamasına rağmen kitabın sahibine nisbeti hakkında güven tahakkuk ettiğinde muhtevasıyla amel gerekir.²⁴¹

Kādî İyâz'ın, vicâde yoluyla gelen rivâyetlerin muhtevasıyla amel etmenin cevâzını İmam Şâfi'î ve Şâfi'î usulcülerinden bir gruptan naklettiği belirtmişti. Ayrıca ‘Abdullâh b. Yusûf el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) bu görüşe iştirak ettiğini Kādî İyâz bildirmektedir.²⁴² İbnü's-Salâh'ın aradan geçen yaklaşık bir asırlık zaman dilimi içerisinde vicâde yöntemiyle ele geçirilen hadisle amel etmenin vücûbundan bahsetmesi,²⁴³ aradan geçen zaman aralığında, vicâde yoluyla rivâyetlere yaklaşım farklılığının bir tezahürü kabul edilebilir. Ayrıca Kādî ‘İyâz

²⁴⁰ İbnü's-Salâh, ‘*Ulûmü'l-hadîs*, s. 160; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 348.

²⁴¹ Ebû ‘Amr ‘Osmân b. ‘Abdirrahmân eş-Şehrezûrî, **İbnü's-Salâh** (ö. 643/1245), ‘*Ulûmü'l-hadîs*, nşr. Nûru'd-dîn ‘İtr, Beyrut: Dâru'l-Fikr ts., s. 171; ayrıca bk. İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni*, s. 336; en-Nevevî, *et-Takrîb*, s. 58; İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-revî*, s. 92; Ahmed Naîm, *Tecrid Mukaddimesi*, s. 448; el-‘Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 229; Muhammed el-Fârisî, *Cevâhiru'l-usûl*, s. 97; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, ss. 155-157; es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 64; Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, s. 368.

²⁴² el-Kādî ‘İyâz, *el-‘İlmâ*, s. 120.

²⁴³ İbnü's-Salâh, ‘*Ulûmü'l-hadîs*, s. 160.

ele geçirilen rivâyetlerle amel hakkında câiz değildir ve câizdir şeklinde açıklama yaparken, İbnü's-Salâh ise câiz değil, câiz ve vâcib olması yönünde bir sınıflandırma yapmaktadır.

Müteahhirûn dönemi hadis usulü müelliflerinden en-Nevevî (ö. 676/1277), İbnü's-Salâh'ı takip ederek Şâfi'î muhakkiklerden bazısının güven hâsıl olduğunda ele geçirilen hadis veya kitapla amelin vücûbunu kesin bir dille ifade ettiğini ve o gün itibariyle başkasına teveccüh edilmeyen sahih görüşü teşkil ettiğini dile getirmiştir. en-Nevevî, vicâde yöntemiyle elde edilen hadisle amel etmenin hükmünü, vacip ve câiz şeklinde ikili tasnifle ele almıştır.²⁴⁴

es-Sehâvî (ö. 902/14097), vicâde tarikiyle elde edilenlerle alâkalı olarak “cezmle kaydedilmiş” olmasına dikkat çekmiştir. Yazıya güven hâsıl olduğu takdirde İmâm Şâfi'î'nin usûl-i fıkıh talebelerinden bazı muhakkıkların, cezmle kaydedilen yerlerde amelin vâcib olduğunu zikrettiklerini kaydetmiştir.²⁴⁵ Hadis alma ve nakletme yollarından vicâde, es-Sehâvî'ye göre kendi bulunduğu yıllara nazaran son asırlarda başkasına teveccüh gösterilemeyecek en doğru yoldur. Zira amel rivâyete bağlı olsaydı o tarihlerde dahi rivâyet şartlarının imkânsızlığı sebebiyle mücerred vicâdeler/icâzetsiz vicâde dışında menkulle amel kapısı tamamen kapanırdı.²⁴⁶

es-Süyûtî (ö. 911/1505) ise vicâde yoluyla elde edilen hadisle amel etme hükmünde “himmetleri” ön plana çıkarmıştır. Bulunan rivâyetlere güven hâsıl olup da vicâde yoluyla gelen hadis cezm siğasıyla kaydedildiği takdirde, Şâfiînin fıkıh usulü talebelerinden bazı muhakkıklar, vicâdeyle amel edilmesinin gerekliliğini kesin bir dille ifade etmişlerdir. es-Süyûtî, İmâm Şâfi'î'nin fıkıh usulü talebelerinden bazı muhakkıkların bu görüşlerinin, son asırlarda himmetlerin son derece kasır bir hale gelmesi sebebiyle en doğru yol olduğunu ifade etmiştir. es-Sehâvî'nin bu konudaki görüşünü benimsediğini ifade edebileceğimiz es-Süyûtî, öte yandan böyle kabul edilmemesi hâlinde ise vicâdeler dışında birşey

²⁴⁴ en-Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik*, s. 141.

²⁴⁵ es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, s. 155.

²⁴⁶ a.g.e., s. 156.

kalmayacağını da belirtmiştir.²⁴⁷

Müteahhirûn devrinden el-Emîr es-San‘ânî (ö. 1182/1768), vicâde yoluyla gelen hadisle amel etme hakkında en-Nevevî’nin vâcib olduğu şeklindeki fikrine iştirak etmiştir. es-Sehâvî’nin sadece bulmanın ameli câiz kılamayacağı görüşüne istinaden genel kullanımda tartışmanın bulunduğu ifadesindeki kapalılık, “ilmin kâidelerinin delâlet ettiği gibi kendisine güvenilen bir şeyi bulmakla mukayyettir” beyanıyla yine el-Emîr es-San‘ânî tarafından giderilmiştir.²⁴⁸

İbnü’s-Salâh, “muhaddislerin hepsine arz edilse onlar vicâde yoluyla gelen rivâyetle amel etmekten kaçınırlardı” ifadesinde “kaçınmak” manasında “الْإِْتِيَانُ” kelimesini kullanmıştır. İbnü’s-Salâh’ın “kaçınmak” anlamında kullandığı kelimenin masdarı “الْإِْتِيَانُ” hakkında el-Emîr es-San‘ânî (ö. 1182/1768), bu masdarın “الْإِْتِيَانُ” olabileceği gibi üzerinde iki nokta olması muhtemel olan “gelmek” manasındaki kelimenin masdarı olan “الْإِْتِيَانُ” de olabileceği ihtimali dile getirmiştir. el-Emîr es-San‘ânî’nin öne sürdüğü üzere “الْإِْتِيَانُ” olduğu kabul edildiğinde ise, o zaman delili açık olabileceği için onunla amel ederlerdi anlamına gelecektir.²⁴⁹ Buradaki ifadeye göre el-Emîr es-San‘ânî, “muhaddislerin hepsine arz edilse onlar vicâde yoluyla gelen rivâyetle amel etmekten kaçınırlardı” değil de “muhaddislerin hepsine arzedilse onlar vicâde yoluyla gelen hadisle, delili açık olacağı için onunla amel ederlerdi” manasında tam karşı bir anlam yüklemiştir.

Son dönem hadis usulü müelliflerinden Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1957), es-Sehâvî ve es-Süyûtî’nin görüşüne iştirak etmiş ve yine aynı şekilde hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yöntemiyle gelen hadisle amel etmenin hükmünün vâcib olduğunu kabul etmiştir.²⁵⁰ es-Sehâvî (ö. 902/1497)’nin ifade ettiği mücerred vicâdeler/icâzetsiz vicâdeler kalmazdı sözüne Ahmed

²⁴⁷ Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, s. 368.

²⁴⁸ el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu'l-efkâr* s. 349; ayrıca bk. Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 349; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, ss. 374-375; Subhî es-Sâlih, *‘Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuh*, s. 103; es-Sabbâğ, *el-Hadîsü'n-Nebevî*, s. 226; Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 118.

²⁴⁹ el-Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, s. 348.

²⁵⁰ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, s. 368.

Muhammed Şâkir açıklık getirmiştir. Mücerred vicâdeler dışında başka kalmadı ifadesinden maksat, ulemânın kalmadığı lakin vicâde yoluyla gelen kaynakların varlığıdır. Ahmed Muhammed Şâkir, vicâde yoluyla gelen hadisle amel edilmesi için “isnâdının sahih” olması şartını getirmiştir.²⁵¹

“Ele geçirilen rivâyetle ilgili itimadın meydana gelmesinin şartları” da yine Ahmed Muhammed Şâkir tarafından gayet açık bir şekilde ifade edilmiştir. “Vicâde yoluyla gelen rivâyetle ilgili güvenin meydana gelmesi hâlinde amel etmek vâcibdir” ifadesinden kastedilen, bu haber ve hadisi okuyan kişinin tanıdığı şeyhin yazısı olması veya naklettiği kitabın müellifine nisbetinin sâbit bulunmasıdır. İfade edilen bu hususların yanında müellifin sika me’mun ve haberin isnâdının sahih olması da öne sürülen şartlar arasındadır.²⁵²

Vicâde yoluyla ele geçirilen hadisle amel etmenin gerekliliği hususunda delil olarak sunulan hadis-i şerifin amelin vâcibliğine delil olamayacağı ve asıl dayanağın “belağ” olduğuna dikkat çeken yine Ahmed Muhammed Şâkir’dir. Burada kabul edilen esas, bilgisine ulaşılan şeyin Resûlullâh’a (s.a.v.) nisbetinin sahih olmasına mükellefin güvenmesidir. Bu tafsilatlı açıklamalar arasında inceleyen kişinin kalbinin mutmaîn olması manasına gelen “*sahih vicâde*”nin kıymetinin, her türlü çeşidiyle icâzetten daha az değerli olmadığı zira çok nadir istisnaları dışında bütününün icazetlerden meydana geldiği de yer almaktadır.²⁵³

Nâsiruddîn el-Elbânî (ö. 1914-1999), vazgeçilemeyen doğrunun vicâdelerle amel etmek olduğunu kabul etmiştir. Eğer bu görüş doğru olarak kabul edilmemiş olsaydı, kitapları elde etmek imkânsız hale geleceği için ilim tamamen boşa gidecekti. Ayrıca işlerin doğru seyrinde devamının sağlanması, bu konudaki ilim ehli insanların açıkladığı ince ilmî esasları tesbit etmekle mümkün olabilir.²⁵⁴

²⁵¹ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ‘isü’l-hasîs*, s. 369.

²⁵² *a.g.e.*, s. 373.

²⁵³ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ‘isü’l-hasîs*, s. 375. ayrıca bk. Subhî es-Sâlih, *‘Ulümü’l-hadîs ve mustalahuh*, s. 103

²⁵⁴ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ‘isü’l-hasîs*, s. 375.

2. Vicâdeyle Ameli Câiz Görenler

Vicâde tarikiyle vâkıf olunan hadisle amelin vücûbu, Şâfi'î ashabından muhakkikların bazıları tarafından kesin bir dille ifade edilmişti. Vicâde yoluyla elde edilmiş hadis veya kitaplarla amel edilmesini câiz kabul edenler de bulunmaktadır.

Müteahhirûn devrinin ilk yıllarında Kādî 'Iyâz (ö. 544/1149), hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yöntemiyle elde edilen hadisle amel etmenin hükmünü, câiz ve câiz değil şeklinde sınıflandırmıştır. Amel etmenin cevâzı hakkındaki görüşü Kādî 'Iyâz, İmam Şâfi'î'den (ö. 204/820) ve Şâfi'î mezhebi usulcû talebelerinden bir gruptan nakletmiştir. Bu tarikle gelenlerle amelin cevâzı hakkında İmam Şâfi'î dışında Şâfi'î mezhebindeki meşhur fıkıh ve hadis âlimi 'Abdullâh b. Yûsûf el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) de aynı kanaatte olduğunu belirtmiş ayrıca tahkik erbabından başkalarının da aynı görüşe kâil oldukları ifade etmiştir. Vicâdeyle amel mevzuunun mürselle amel meselesi üzerine bina edildiğini haber verenin de Kādî 'Iyâz olduğu daha önce belirtilmişti.²⁵⁵

Yine Kādî 'Iyâz'ın, Mâliki âlimi Ebu'l-Velîd el-Bâcî'den (ö. 474/1081) tahkiye ettiğine göre, İmam Şâfi'î işitildiği bilinmeyen fakat muhafaza edilmiş haberin rivâyet edilmesini câiz görmüş ve buna işitilenlerin korunduğu gibi kitabındakilerin de korunmasını delil getirmişti.²⁵⁶ Zikredilen bu ifadeyi Kādî 'Iyâz, aydınlatıcı bulmayarak İmam Şâfi'î'nin talebelerinden hiçbirinden nakledilmemiş olmasına istinaden bunun ancak rivâyet olmaksızın amel hakkında söylenmiş olabileceğini belirtmiştir. Şâfi'î'ye isnad edilen bu görüş hakkında o, amel hakkında değil de rivâyet etmekle ilgili söylenmiş olsa dahi semâi olup olmadığı tesbit edilememiş fakat kitap sahibinin kendi hattıyla bulunan hadisin kasedilmiş olabileceğini de öne sürmüştür.²⁵⁷

²⁵⁵ el-Kādî 'Iyâz, *el- 'İlmâ'*, s. 120; ayrıca bk. İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadîs*, s. 160; en-Nevevî, *et-Takrîb*, s. 58; es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 63; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 348; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, s. 368; Ahmed Naîm, *Tecrîd Mukaddimesi*, s. 448; 'Itr, Nûreddîn, *Menhecü'n-nakd*, s. 221; el-Cüveynî yerine el-Cevnî geçtiği başka bir rivâyet için bk. es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, s. 156; el-Emîr es-San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, s. 348.

²⁵⁶ el-Kādî 'Iyâz, *el- 'İlmâ'*, s. 120.

²⁵⁷ *a.g.e.*, ss. 120-121.

İbnü's-Salâh, vicâde yoluyla gelen rivâyetlerle amel etme hususunda vücûbuna dair görüşle birlikte Kādî 'Iyâz'a tâbi olarak Şâfiî ve onun usulcû talebelerinden bir gruptan cevazı yönündeki görüşü de dile getirmiştir.²⁵⁸ en-Nevevî (ö. 676/1277)²⁵⁹, et-Tîbî (ö. 743/1343)²⁶⁰, es-Süyûtî (ö. 911/1505)²⁶¹ vicâde yoluyla gelen hadisle amel etmenin cevazı hakkındaki görüşe iştirak edenlerdir.

Hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yöntemiyle gelen hadisle amel etmenin en doğru yol olduğu görüşü daha önce zikredilmişti. en-Nevevî (ö. 676/1277) ve es-Sehâvî (ö. 902/1497), hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yöntemiyle amel etmenin vücûbunu en doğru yol olarak değerlendirmişti. Zekerîyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) ise, vicâdeyle amel etmenin câiz olmasının en doğru olan görüş olduğunu söylemiştir.²⁶²

Bulunan kitabın muhtevasıyla amel etmek hakkında delil olarak getirilen hadisi, bazıları amel etmenin vacip olması bazıları ise amel etmenin cevâzı yönünde kullanmıştır. es-Sehâvî, Ebû 'Imrân 'Abdûlmelîk b. Habîb el-Ezdî el-Cevnî'den (ö. 128/746) nakledilen rivâyeti, amelin cevâzı yönünde delil olarak getirmiştir. Kādî 'Iyâz, İmam Şâfi'î ve usulcû talebelerinden bir gruptan vicâde yoluyla elde edilen hadisle amel etmenin cevâzı yönündeki görüşü kaydetmişti. es-Sehâvî ise, Kādî 'Iyâz'ın zikrettiği bu grupların yanı sıra, İmam Şâfi'î fakihleri ve başkaları tarafından da aynı kanaatin dile getirildiğini söylemiştir.²⁶³

Ebû 'Imrân el-Cevnî'den nakledilen hadisi es-Sehâvî, vicâde yoluyla gelen hadisle amelin cevâzı hakkında delil olarak zikretmiştir. Esasında es-Sehâvî, bu görüşüyle İbnü's-Salâh'a tabi olmaktadır. İbnü's-Salâh, elde edilen hadisle amel etmenin cevâzı yönündeki görüşüyle, el-Cüveynî'ye tabi olan Kādî 'Iyâz'ı takip

²⁵⁸ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, s. 160

²⁵⁹ en-Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik*, s. 141.

²⁶⁰ et-Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 111.

²⁶¹ es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 63.

²⁶² Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, s. 368.

²⁶³ es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, s. 156. es-Sehâvî'nin delil olarak kaydettiği rivâyet şöyledir: Ebû 'Imrân el-Cevnî'nin şu sözüne gelince: "İçinde ilim bulunan bir sahîfeyi biz duyardık, fakih bir kimsenin etrafına üşüşür gibi ona üşüşürdük."

etmiş ve tahkik ehlerinden başkaları da bu görüşe iştirak etmiştir.²⁶⁴

Son dönem müelliflerinden Tâhir el-Cezâirî (ö. 1338/1920)²⁶⁵, Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1957)²⁶⁶, Ahmed Naîm (ö. 1872/1934)²⁶⁷ ve Nûruddîn ‘İtr²⁶⁸ vicâde tarikiyle elde edilen hadisle amel edilmesinin câiz olduğu görüşünü kaydedenler arasındadır.

3. Vicâdeyle Ameli Câiz Görmeyenler

Bulunan hadisle amel edilmesinin vacip ve cevâzı yönündeki görüşleri daha önce belirtmiştik. Fakat gerek vacip gerekse amel edilmesi hakkındaki görüşlere mukabil vicâde yoluyla gelen hadisle ameli câiz görmeyenlerin görüşleri de hadis usulü eserlerinde yer bulmuştur. Ele geçirilen rivâyet veya kitaba dayanarak amel etmeyi hükmî açıdan câiz ve câiz değil şeklinde ele alan mütekaddimûn devri hadis âlimlerinden Kādî ‘Iyâz (ö. 544/1149), muhaddislerin ve Mâlikî fakihlerinin çoğunluğunun ve bunların dışındaki bazılarının da vicâdeyle amel etmeyi câiz görmediklerini dile getirmiştir.²⁶⁹

İbnü’s-Salâh ise Kādî ‘Iyâz’ın belirttiği bu gruplara, Mâlikîlerin bazısının da vicâde yoluyla gelen hadisle amel etmenin câiz olmadığına iştirak ettiğini belirterek, bu görüşe katılanların sınırını belki biraz daha genişletmiş olabilir. Ona göre, Mâlikîlerin bazısı, muhaddislerin ve Mâlikî fakihlerinin çoğunluğu ve onlardan başkaları da vicâde yöntemiyle gelen hadisle amel etmeyi uygun görmemişlerdir.²⁷⁰

Vicâde yoluyla elde edilen hadisle “amel etmenin cevâzı” hakkındaki

²⁶⁴ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 156.

²⁶⁵ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, s. 348.

²⁶⁶ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ’isü’l-hasîs*, s. 368.

²⁶⁷ Ahmed Naîm, *Tecrîd Mukaddimesi*, s. 448.

²⁶⁸ ‘İtr, Nûruddîn, *Menhecü’n-nakd*, s. 221.

²⁶⁹ el-Kādî ‘Iyâz, *el-‘İlmâ’*, s. 120; ayrıca bk. İbn Cemâ’a, *el-Menhelü’r-revî*, s. 92; et-Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 111; İbnü’l-Mülakkın, *el-Mukni’*, s. 335; es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 63; es-Sabbâğ, *el-Hadisü’n-Nebevî*, s. 223; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, s. 348; Cemâlüddîn el-Kâsimî, *Kavâ’idü’t-tahdîs*, s. 212; Ahmed ‘Ömer Hâşim, *Kavâ’idü usûli’l-hadîs*, s. 229;

²⁷⁰ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmü’l-hadîs*, s. 160; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, s. 348.

görüşünü dile getirirken Kādî ‘İyâz (ö. 544/1149), meselenin “mürsel üzerine binâ edildiğini” ifade etmişti. el-‘Irâkî (ö. 806/1404) ise, muhaddislerin çoğunun, Mâlikî fakihlerinin ve bunlardan başkalarının da vicâde yoluyla elde edilen hadislerle “amel edilmesinin uygun olmadığı” görüşünü ifade ederken aynı dayanağı dile getirmiştir. Bununla birlikte el-‘Irâkî, mürsel rivâyette birisinin düşmüş olabileceğini ve bu isnattan düşen şahsın yalancı ya da müdelles olabilme ihtimalini öne sürmüştür. Mürsel rivâyette böyle bir ihtimalden bahseden el-‘Irâkî, buna mukabil hâlbuki mevsuk âlimin hattının böyle olmadığını söylemiştir.²⁷¹

Senedinde ittisal şartı bulunmayan vicâde yoluyla gelen hadislerle amel etmenin câiz kabul edilmemesiyle ilgili hükümlerin; mürsel, munkatî‘ ve muttasıl isnâdla gelmeyen diğer hadis türlerine kıyaslanarak bu görüşe ulaşıldığını es-Sehâvî (ö. 902/1497) ve Zekerîyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) de dile getirmiştir.²⁷² es-Sehâvî el-‘Irâkî’nin yaklaşımına katılmakta ve bu doğrultuda, mürseli delil kabul edenlerin faziletli çağlarda kalması sebebiyle vicâde yoluyla gelen hadislerle amel etme meselesinin mürselden tefrik edildiğini söylemektedir. Bunun yanı sıra o, şu anda mevcut hâlin vicâde yöntemiyle gelen hadislerle amel etmeye imkân tanımadığını sebep olarak göstermektedir.²⁷³

Son dönem müelliflerinden Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1957),²⁷⁴ Ahmed Naîm (ö. 1872/1934)²⁷⁵ ve Nûruddîn ‘İtr,²⁷⁶ Kādî ‘İyâz’ın zikrettiği üzere muhaddislerin, Mâlikî fakihlerinin çoğunluğunun ve bunların dışındakilerden bazılarının, vicâde tarikiyle elde edilen hadislerle amel edilmesinin câiz olmadığını dile getirmişlerdir.

Hadis alma ve nakletme yollarından vicâde yöntemiyle buldukları hadisi mütekaddimûn devrinden bazılarının naklettiği yukarıda belirtilmişti. Vicâde

²⁷¹ el-‘Irâkî, *Fethu’l-muğîs*, s. 229.

²⁷² es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 155; Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu’l-bâkî*, s. 368.

²⁷³ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, s. 155.

²⁷⁴ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ‘isü’l-hasîs*, s. 373.

²⁷⁵ Ahmed Naîm, *Tecrîd Mukaddimesi*, s. 448.

²⁷⁶ ‘İtr, Nûruddîn, *Menhecü’n-nakd*, s. 221.

yoluyla nakledilen hadisler de, hadis usulü eserlerinde ele alındığı kadarıyla tesbit edilmişti. Vicâdeyle nakledenler olsa da esasında cumhur, vicâde yoluyla rivâyete karşı çıkmıştır. Selef-i sâlihîn arasında “ لَا تَقْرَأُ الْقُرْآنَ عَلَى الْمُصْحَفِيِّينَ وَلَا تَحْمِلُوا أَلْعَلَمَ عَنْ ” الصُّحُفِيِّينَ/Kur’ân’ı Mushaftan Kur’ân öğrenenlerden okumayın, ilmi sahîfelerden öğrenenlerden almayın manasındaki” söz yaygınlaşmıştır.²⁷⁷ Bugün itibariyle sahîh kitaplardan nakledilenler bir nevi vicâdedir ve onlardan nakletmek yaygın hale gelmiştir.²⁷⁸

II. VİCÂDE KAVRAMININ MODERN TARTIŞMALARLA İLGİSİ (BUHÂRÎ’NİN KAYNAKLARI’NDA VİCÂDE KAVRAMI)

Fuad Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları* adlı eserinde Buhârî’nin (ö. 256/870) *Sahîh*’indeki muallaklar hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmeler aynı zamanda vicâde ile de irtibatlı olduğu için burada ele alınacaktır.

Buhârî ve Müslim’in “kâle” lafzını kullanarak naklettikleri hadisler hakkında ihtilafli görüşler bulunmaktadır. Sezgin’e göre “kâle” lafzıyla rivâyet edilen hadislere ilk olarak “mu’allak” ismini veren Dârekutnî (ö. 385/995) olmuştur.²⁷⁹ Bununla birlikte yapılan incelemelerde ta’lîk kavramının ilk olarak onun tarafından zikredildiğini gösteren bir işaret bulunamamıştır.²⁸⁰ Ta’lîk tabirinin kullanıldığı dönemlerde hadis usulü eserlerinde, hadis alma ve nakletme yolları arasında vicâde isminde bir yöntem de yer almaktadır. “Mu’allak” ve ‘vicâde’ kavramlarının her ikisi de hadis usulü âlimleri tarafından biliniyor olduğu halde, bu iki kavram daima birbirinden ayrı değerlendirilmiştir. Hâlbuki Sezgin’e göre “mu’allak” ve ‘vicâde’ kavramlarının birbirinden ayrı telâkki edilmesinin

²⁷⁷ er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, s. 211.

²⁷⁸ Muhammed ‘Accâc el-Hatîb, *el-Muhtasarü’l-vecîz*, s. 95; Muhammed Makbûlî el-Ehdel, *Mustalahü’l-hadis*, s. 48.

²⁷⁹ Fuad Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1956, s. 83.

²⁸⁰ Mu’allak hadisin ilk defa kullanımı hakkında daha fazla bilgi için bk. Yamanus, Ayşe Nur, *Hadis Usûlünde Mu’allak Kavramı* (yüksek lisans tezi, 2013), Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ss. 14-16.

sebebi, Dârekutnî'yi takip etmek olabileceği gibi bir diğer sebebi de eleştirilen Müslim gibi Buhârî'nin de tenkit edilmesine fırsat vermemek olabilir. Müslim'in tenkit edilmesinin sebebi, *el-Câmi'u's-sahîh*'inde şeyhi Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'inden naklettiği hadislerin senedinde bulunan vicâdelerdir.²⁸¹

Sezgin, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'ide “kâle” lafzıyla rivâyet edilen bu hadislerin, Şâfi'nin tecviz ettiği vicâdeye denk geldiğini söylemektedir.²⁸² Her ne kadar Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inde “kâle” tabiriyle nakledilenlerin İmam Şâfi'î'nin tecviz ettiği vicâdelere benzediğini Fuad Sezgin dile getirmiş olsa da, aslında Kādî 'İyâz, böyle bir ifadenin İmam Şâfi'î'nin talebelerinin hiçbiri tarafından zikredilmediğini haber vermektedir. İlk ihtimâl olarak İmam Şâfi'î'nin bu sözü amel hakkında söylemiş olabileceğini öne süren Kādî 'İyâz, ikinci ihtimâl olarak İmam Şâfi'î'ye nispet edilen bu sözün, vicâdeyi rivâyet etmekle ilgili olsa dahi işitip işitilmediği tesbit edilemeyen kitabın sahibinin kendi el yazısıyla bulunması olduğunu söylemektedir. Diğer taraftan Sezgin, Buhârî'nin hiçbir şekilde dinleme ihtimali olmayan filologların kitaplarından naklettikleri hakkında da “kâle” lafzını kullandığını ki bunun da vicâdeyi tecviz ettiğini gösterdiği kanaatindedir.²⁸³ Sezgin ayrıca Buhârî'nin döneminde mevcut olan bu zengin külliyâtdan istifade edebilmenin semâ, arz ve diğer makbul yolları ve kullanılan ilgili lafızları olduğunu ifade etmekle birlikte, bu muteber yollar dışında rivâyet hakkı kazanılamamış kitaplardan nakletmenin vicâde tarikinde kullanılan lafızlarla hassaten “kâle” ile mümkün olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁴ Buna göre zamanında var olan bütün kitapların rivâyet hakkını alma imkânı bulamayan Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*'inin bâblarını meydana getirirken önce “kâle” ile

²⁸¹ Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 92. Daha önce de geçtiği üzere hadis usûlî kaynaklarından edinilen bilgilere göre, Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'indeki vicâde yöntemiyle nakledilen hadislerin sayısı üç tanedir. Aynı zamanda vicâde yoluyla gelen bu üç hadis, çalışmamızın ilgili bahsinde de anlatıldığı üzere, yine Müslim'in eserinde farklı mevsûl yollarla da nakledildiği için, Müslim için bir kusur telâkki edilmemelidir.

²⁸² *a.g.e.*, s. 92.

²⁸³ *a.g.e.*, s. 92.

²⁸⁴ *a.g.e.*, s. 94.

rivâyet ettiklerini daha sonra “semâ” veya “kırâat” yoluyla gelen kitapta bulduğunda “ahberanâ” veya “haddesenâ” lafızlarını kullanarak nakletmişti. Bazen de “haddesenâ” veya “ahberanâ” lafzını kullanarak *el-Câmi‘u’s-sahîh*’ine aldığı hadisleri daha sonra rivâyet hakkını alamamış bir kitapta bulduğunda “kâle” lafzını kullanarak eserine almıştı.²⁸⁵

Buhârî’nin *el-Câmi‘u’s-sahîh*’inde “kâle” lafzı kullanarak rivâyet ettiği hadisler hakkında Fuad Sezgin’in görüşleri tenkite açık bir mahiyet arz etmektedir. Zira vicâde yoluyla gelen hadisin hangi rivâyet lafzı kullanılarak nakledilebileceği ayrıntılı bir şekilde ele alınan hususlardandır. Hadis usulü kaynaklarında bu konuyla ilgili verilen bilgiler arasında, bütün âlimlerin, semâi vehmettirme ihtimali meydana gelmesi hâlinde buna cevaz vermediği anlatılmaktadır. Ayrıca hadis usulü kaynaklarında tedlîs yapanlar, vicâdeyi rivâyet etmeye cevaz verenler ve vicâde yoluyla gelen hadisler tesbit edilmiştir. Mütেকaddimûn devri eserlerinde kaydedilen vicâde örnekleri dışında müteahhirûn döneminde ve son dönem eserlerinde farklı bir örnek kaydedilmemiştir. Öte yandan Buhârî kitabını te’liften sonra şeyhleri Yahyâ b. Ma‘în (ö. 233/847), ‘Ali b. el-Medînî (ö. 234/848), Ahmed b. Hanbel’e (ö. 241/855) göstermiş ve onlar da dört hadis müstesna hepsini tasvip etmişlerdir.²⁸⁶ Fuad Sezgin ise İbn Hayr el-İşbîlî’nin (ö. 575/1179) eserinde kaydettiği bu bilgiye, “Buhârî’nin *el-Câmi‘u’s-sahîh*’ini tamamladıktan sonra şeyhlerine kontrol ettirdiği hakkındaki rivâyetin tarihinin şüphe ile ele alınması gerekir” diyerek karşı çıkmaktadır.²⁸⁷

Salâhaddin Polat, Fuad Sezgin’in *Buhârî’nin Kaynakları* adlı eserinde, Buhârî’nin *el-Câmi‘u’s-sahîh*’i hakkında yaptığı mülâhazaları ele almıştır. Buhârî’nin *el-Câmi‘u’s-sahîh*’i hakkında yapılan tenkitleri, hadislerin senedleri ve râvîleri hakkında yapılan tenkitler ve diğeri de geçmişte ve günümüzde yapılan tenkitler olarak iki grupta toplamının mümkün olduğunu belirten Polat, mevcut

²⁸⁵ Fuad Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları*, s. 95.

²⁸⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. ‘Ömer b. Halîfe el-Emevî, *Fihrist İbn Hayr el-İşbîlî*, (ö. 575/1179), nşr. Muhammed Fuâd Mansûr, Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye 1418/1998, I, s. 83.

²⁸⁷ Fuad Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları*, s. 169.

kaynaklardan elde edilen verilere ve bilgilere göre Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'indeki ta'likleri vicâde metodu ile izah etmek en isabetli yol olarak görüldüğünü ifade etmektedir.²⁸⁸ Bununla birlikte tezde incelenen gerek mütekaddimûn ve müteahhirûn ve gerekse son dönem müelliflerinin hadis usulüne dair eserlerinin hiçbirinin vicâde bahsinde böyle bir bilginin dile getirilmediği de ifade edilmelidir.

²⁸⁸ Konuya dair daha geniş bilgi için bk. **Polat, Salâhaddin, “Buhârî'nin *Sahîh*'ine Yapılan Tenkidler”, *Büyük Türk-İslâm Bilgini Buhârî (811-869) -Uluslararası Sempozyum 18-20 Haziran 1987-* (nşr. Ahmet Hulûsi Köker), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları 1987, ss. 85-99.**

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm ile birlikte Müslümanların hayatını tanzim eden hadis-i şerîflerin sahih bir şekilde tesbitine ilk dönemlerden itibaren azamî itina gösterildiği bilinmektedir. Bu noktada rivâyetlerin sahihini sakîminden ayırt etmeyi sağlayabilecek kaidelerin tesbit edildiği usûl-i hadîs ilmine de ilimler arasında özel bir değer atfedilmektedir. Esasen, rivâyetlere verilen değer onların sıhhatini tesbit için vaz edilmiş bulunan hadis ilminin de önemini arttırmaktadır.

Hadis tahammül yolları da hadis ilmine atfedilen ehemmiyetin bir neticesi olarak ele alınmış, bu bağlamda vicâde yöntemi de usul eserlerinde önemli bir yer işgal etmiştir. Her ne kadar vicâde yöntemi, hadis alma yollarının sekizincisi kabul edilse de tartışılan usullerden birini oluşturmaktadır. Muteberliği noktasında eleştirilere konu teşkil eden vicâde hakkında kaynaklarda verilen mâlûmat meselenin daha sağlıklı değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir.

Mütekaddimûn döneminin kendisiyle başlatıldığı er-Râmehurmuzî (ö. 360/970), *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* adlı eserinde söz konusu usulü, bu yolla elde edilmiş rivâyetleri kaydetmek suretiyle ele almaktadır. Mütekaddimûn dönemi eserlerinden *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* ve *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*'de de aynı tarzda ilgili konunun ortaya konulduğu müşahede edilmektedir.

Vicâde, daha ziyade hadis alma ve nakletme usulleri arasında tercih edilen en son yöntem olarak kabul edilmiş olsa da, kaynaklarda farklı başlık ve sıralamalarla ele alındığı da müşahede edilmektedir. Nitekim Kādî 'İyâz (ö. 544/1149), *el-'İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'* adlı eserinde “el-hattu” başlığıyla meseleyi ele almış ve söz konusu usulle ilgili rivâyetlerden misâller vermenin yanında ilk kez bir usul konusu olarak müstakil bir başlıkta vicâde metodunu serdetmiştir. Vicâde terimi daha sonra kapsamlı bir tarzda İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *'Ulûmü'l-hadîs'*inde konu edilmiştir.

Semâ ve icâzeti olmayanların vicâdesi umûmiyetle konu edilirken, İbnü'n-Nefs (ö. 687/1288), *el-Muhtasar fî 'ilmi usûli'l-hadîsi'n-Nebevî*'de icâzetli vicâdeyi dile getirmiştir. İbn Hacer el-'Askalânî (ö. 852/1449), *Nuhbetü'l-fiker*

üzerine yazdığı muhtasar şerhi *Nüzhetü'n-nazar*'da ise izin olması hâlinde vicâdede “ahberanî” ıstılahının kullanılmasının câiz olduğunu ifade etmiştir.

Hadis musannefâtı hakkındaki mülâhazalarda ise, eserlerin müellifleri tarafından güvenilen usullerle tedvîn edildiği ve sonraki zamanlara da yine itimad edilen hattatların el yazmalarıyla istinsah edilerek geldiklerine vurgu yapılmaktadır. Müslim'in *Sahih*'inde vicâde tarîkiyle alınmış rivâyetlerin mevcudiyetiyle alâkalı mütalâaların ise, hadislerin farklı mevsûl tariklerle de rivâyet edildiği, dolayısıyla bu eserde bulunmalarının ehline bir nakîsa teşkil etmediği ifade edilmiştir.

Hadis ahz ve tahammül yollarından ‘vicâde’ ile ele geçirilen rivâyetleri nakletme ile bunlarla amel edilmenin birbirinden ayrı olarak değerlendirildiği de eserlerde müşahede edilen konulardan birisidir. Vicâdeyle amel mevzuunda hadis, fıkıh ve usul imamları ihtilâf etmiştir.

Ayrıca vicâde yoluyla gelen rivâyetin nakledilme yöntemlerinin farklılıkları dikkate alınarak herbiriyle ilgili ayrı bir rivâyet lafzı kullanılmaktadır. Bunun bir nedeninin de vicâde tarikiyle elde edilenlerin kendine has lafızlarla rivâyet edilmeyip de diğer tahammül yollarından birine ait lafızlarla nakledilmesinin önüne geçme çabası olduğu söylenebilir. Hadis alma ve nakletme yolları arasında umûmî olarak son sırada ele alınan vicâde yöntemi hakkında öne sürülen şartlar ve kullanılan rivâyet lafızlarının çeşitliliği, bize rivâyet külliyyatının ne kadar titiz bir çalışma sonucu meydana getirildiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- ‘**Abdüllatîf**, ‘Abdülvehhâb, **el-Muhtasar** fî ‘ilmi ricali’l-eser, Sekizinci baskı, Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-Hadîsiyye, 1386/1966.
- ‘**Abdünnâfi**, **el-Eseru’l-mu‘teber** fî Tercüme-i Nuhbeti’l-fiker, Ma‘mûratü’l-‘Azîz: Vilâyet Matbaası 1310/1893.
- ‘**Ali el-Kârî**, Ebu’l-Hasen Nûruddîn b. Sultân b. Muhammed ‘Ali el-Herevî (ö.1014/1605), **Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker** fî mustalahi ehl-i eser, nşr. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm, Beyrut: Dâru’l-Erkâm b. Ebî Erkâm ts.
- Ahmed b. Muhammed Şâkir**, Ebu’l-Eşbâl b Ahmed b. ‘Abdilkadîr (ö. 1377/1957), **el-Bâ‘isü’l-hasîs şerhu İhtisari ‘Ulûmi’l-hadîs li’l-Hâfîz İbn-i Kesîr** (ö. 774/1373), Birinci baskı, I-II, Riyâd: el-Mektebetü’l-Me‘ârif 1417/1996.
- Ahmed Fâtih**, es-Seyyid, **Tercüme-i Nuhbeti’l-fiker** fî mustalahi ehl-i eser, İstanbul: Matba‘a-i Âmire 1261/1845.
- Âlü Humeyd**, Sa‘d. b. ‘Abdillâh, **Şerhu Nuhbeti’l-fiker li İbn Hacer**, nşr. Ebû ‘Ubeyde Mâhir b. Sâlih Âl-i Mübârek, İkinci baskı, Riyâd: Dâru ‘Ulûmü’s-sünne li’n-Neşr 1426/2005;
- Âlü Küleyb**, İbrahim b. ‘Ali, **Muhimmâtü ‘ulûmi’l-hadîs**, Riyâd: Dâru’l-Verrâk 1419/1998.
- Babanzâde, **Ahmed Naîm** (ö. 1872/1934), **Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, Beşinci baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1980.
- Ebû Şehbe**, Muhammed b. Muhammed, **el-Vasît fî ‘ulûm ve mustalahi’l-hadîs**, Birinci baskı, Cidde: ‘Âlemu’l-Ma‘rife 1403/1983.
- el-‘Attâr**, ‘Abdunnâsır Tevfîk, **‘Ulûmü’s-sünne ve düstûrû’l-ümme**, Kahire: Mektebetü Vehbe ts.
- el-‘Irâkî**, Ebu’l-Fadl Zeynüddîn ‘Abdurrahîm b. el-Hüseyn (ö. 806/1404), **et-**

- Takyîd ve'l-îzâh li-mâ 'utlika ve 'uğlika min Kitâbi İbni's-Salâh*, nşr. 'Usâme b. 'Abdullâh Hayyât, I-II, Baskı yeri yok, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye ts.
- _____, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, nşr. Mahmûd Rabî', İkinci baskı, Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb 1408/1988.
- el-Ca'berî**, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. 'Ömer b. İbrâhîm b. Halîl (ö. 732/1332), *Rusûmü't-tahdîs fî 'ulûmi'l-hadîs*, nşr. İbrâhîm b. Şerîf el-Mîlî, Birinci baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazm 1421/2000.
- el-Cüdey'**, 'Abdullâh b. Yûsuf, *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân 1425/2004.
- el-Cürcânî**, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed b. 'Ali es-Seyyid eş-Şerîf (ö. 816/1413), *el-Muhtasar fî usûli'l-hadîs*, nşr. Fuâd 'Abdûlmün'im Ahmed, İskenderiyye: Dâru'd-Da've 1403/1983.
- _____, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, nşr. 'Abdülgaaffâr Süleymân, Kahire: Dâru'l-Hadîs ts.
- el-Emîr es-San'ânî**, Ebû İbrâhîm 'İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil 'Alallâh İsmâ'il (ö. 1182/1768), *Tavdîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr li İbni'l-Vezîr*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd, I-II, Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye ts.
- el-Hâkim en-Nîsâbü'rî**, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh İbnü'l-Beyyî' el-Hâfız (ö. 405/1014), *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, nşr. Muazzam Hüseyin, İkinci baskı, Medîne: el-Mektebetü'l-'İlmiyye 1397/1977.
- el-Hatîb el-Bağdâdî**, Ebû Bekr Ahmed b. 'Ali b. Sâbit, (ö. 463/1071), *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, Birinci baskı, Kahire: Dâru'l-Mektebi'l-Hadîsiyye 1391/1972.
- el-Kâdî 'Iyâz**, b. Mûsâ el-Yahsubî (ö. 544/1149), *el-'İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakr, İkinci baskı, Kahire: Dâru't-Türâs ve Tûnus: el-Mektebetü'l-'Atîka ts.

- el-Karâfî**, Ebu'l-Hasen Nûruddîn 'Ali b. Ahmed (ö. 1014/1606), *Kitâbü Letâyifi'l-minen fî kavâ'idî's-sünen*, nşr. Nâyif b. Kablân el-'Uteymî, Dâru'l-İstikâme 1416/1996.
- el-Kâsimî, Cemâlüddîn**, Muhammed b. Muhammed Sa'îd (ö. 1332/1914), *Kavâ'idü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*, nşr. Muhammed Behçet Baytâr, Beyrut: Dâru'n-Nefâis 1413/1993.
- el-Leknevî**, Ebu'l-Hasenât Muhammed 'Abdülhayy b. Muhammed 'Abdilhalîm b. Muhammed Emînullâh es-Sihâlevî (ö. 1304/1886), *Zaferu'l-emânî bi-şerhi Muhtasari's-Seyyidi's-Şerîf el-Cürcânî*, nşr. 'Abdülfeţâh Ebû Ğudde, Haleb: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslamiyye 1415/1995.
- el-Mahallâvî**, 'Abdurrahmân 'Îd el-Hanefî, *Husnü'l-hadîs şerhu Tehzîb-i mustalahi'l-hadîs*, Birinci baskı, Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî 1357/1938.
- el-Mes'ûdî**, Hâfız Hasen, *Minhatü'l-muğîs fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs*, Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1386/1967.
- el-Mu'âfâ b. Zekerîyyâ**, Ebu'l-Ferec b. Yahyâ en-Nehrevânî (ö. 390/1000), *el-Celîsü's-sâlihü'l-kâfî ve'l-enîsü'n-nâsihü's-şâfî (el-Celîs ve'l-enîs)*, nşr. 'Abdülkerîm Sâimî el-Cündî, Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1426/2005.
- el-Münâvî**, Zeynüddîn Muhammed 'Abdurraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûruddîn 'Ali (ö. 1031/1622), *el-Yevâkût ve'd-dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, nşr. Ebû 'Abdillâh Rabî' es-Su'ûdî, I-II, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd 1411/1991.
- en-Nevevî**, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni Hayri'l-halâik*, nşr. Nûruddîn 'İtr, Birinci baskı, Baskı yeri yok, Matbaâtü'l-İttihâd 1407/1988.
- _____, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, nşr. 'Abdullâh 'Ömer el-Bârûdî, Beyrut: Dâru'l-Cinân 1406/1986.
- er-Râmeşürmüzî**, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd el-Fârisî (ö. 360/970), *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, nşr. Muhammed

- Accâc el-Hatîb, Üçüncü baskı, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1404/1984.
- es-Sabbâğ**, Muhammed b. Lütîf, *el-Hadîsü'n-Nebevî mustalahuhû-belâğatuhû-kütübüh*, Dördüncü baskı, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî 1407/1986.
- es-Schâvî**, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân (ö. 902/1497), *Fethu'l-muğîs Şerhu Elfıyyeti'l-hadîs li'l- el-'Irâkî*, nşr. Salâh Muhammed Muhammed 'Uveyda, Birinci baskı, I-II,, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1403/1983.
- es-Süyûtî**, Ebu'l-Fadl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî (ö. 911/1505), *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, nşr. 'Abdülvehhâb 'Abdüllatîf, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1399/1979.
- eş-Şenşûrî**, 'Abdullâh b. Muhammed eş-Şâfî el-Mısırî (ö. 999/1591), *el-Muhtasar fî mustalahi ehli'l-eser*, (Mecmû'u resâil fî 'ulûmi'l-hadîs içinde), nşr. Ebû 'Âsım Beşîr Dayf b. Ebî Bekr el-Mâlik el-Cezâirî), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1433/2012.
- et-Tebrîzî**, Şemsuddîn Muhammed Molla el-Hanefî, (ö. 900-1495), *Şerhu'd-Dîbâci'l-müzhheb fî mustalahi'l-hadîs*, nşr. 'Ali Mahfûz, Kahire: Matba'atü Muhammed 'Ali Sabîh 1371/1952.
- et-Tîbî**, el-Hüseyn b. Abdillâh (ö. 743/1343), *el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs*, nşr. Subhî es-Sâmerrâî, Birinci baskı, Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd ve Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb 1405/1985.
- et-Tirmisî**, Muhammed Mahfûz b. 'Abdullâh (ö. 1339/1920), *Menhecü zevi'n-nazar şerhu Manzûmeti 'ilmi'l-eser*, Dördüncü baskı, Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî 1406/1985.
- Hâşim, Ahmed 'Ömer**, *Kavâ'idü usûli'l-hadîs*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî 1404/1984.
- Hâtır es-Semîn**, *Hâşiyetü Lakı'd-dürer bi-şerhi metni Nuhbeti'l-fiker*, Birinci baskı, Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî 1356/1938.

‘Itr, Nûruddîn, *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs*, Üçüncü baskı, Dımaşk: Dâru'l-Fikr 1401/1981.

_____, *Mu‘cemü'l-mustalahâtî'l-hadîsiyye*, Dımaşk: Matba‘atü Câmî‘ati Dımaşk, (‘Abdüllatîf eş-Şirâzî es-Sabbağ-Dâvûd ‘Abdullâh Grîl’in Fransızcaya tercümeleriyle birlikte) 1396/1976.

İbn Cemâ‘a, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. İbrâhîm (ö. 733/1333), *el-Menhelü'r-revî fî muhtasari 'Ulûmi'l-hadîsi'n-Nebevî*, nşr. Muhyiddîn ‘Abdurrahmân Ramadân, Dımaşk: Dâru'l-Fikr 1406/1986.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed el-‘Askalânî, (ö. 852/1449), *Nüzhetü'n-nazar şerhu Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, nşr. Nuruddîn ‘Itr, Birinci baskı, Matba‘atü’s-Sabâh ts.

İbn Hayr el-İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. ‘Ömer b. Halîfe el-Emevî (ö. 575/1179), *Fihrist*, nşr. Muhammed Fuâd Mansûr, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-‘İlmiyye 1418/1998.

İbnü'l-Hanbelî, Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî (ö. 971/1563), *Kafvü'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*, nşr. Abdülfettâh Ebû Ğudde, İkinci baskı, Beyrut: Dâru'l- Beşâiri'l- İslâmiyye 1408/1988.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcuddîn ‘Ömer b. ‘Ali b. Ahmed el-Ensârî (ö. 804/1401), *el-Mukni‘ fî 'ulûmi'l-hadîs*, nşr. ‘Abdullâh b. Yûsuf el-Cudey‘, I-II, el-Memleketü'l-‘Arabiyyeti’s-Su‘ûdiyye: Dâru Fevvâz li’n-Neşr 1412/1992.

İbnü'l-Vezîr, Ebû ‘Abdillâh ‘İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b ‘Ali (ö. 840/1436), *Kitâbü Tenkîhi'l-enzâr fî ma‘rifet-i 'ulûmi'l-âsâr*, nşr. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk ve ‘Âmir Hüseyin, Birinci baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazm 1420/1999.

İbnü's-Salâh, Ebû ‘Amr ‘Osmân b. ‘Abdirrahmân eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *'Ulûmü'l-hadîs*, nşr. Nûru'd-dîn ‘Itr, Beyrut: el-Mektebetü'l-‘İlmiyye 1401/1981.

_____, *'Ulûmü'l-hadîs*, nşr. Nûru'd-dîn 'İtr, Beyrut: Dâru'l-Fikr ts.

İbnü'n-Nefîs, Ebu'l-Hasen 'Alâuddîn 'Ali b. Ebi'l-Hazm el-Kuraşî ed-Dımaşkî (ö. 687/1288), *el-Muhtasar fî 'ilmi usûli'l-hadîsi'n-Nebevî*, nşr. Yûsuf Zeydân, Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye 1411/1991.

Mahmûd Kâmil Ahmed, *et-Takrîb fî 'l-hadîsi'n-Nebeviyyi 'ş-şerîf ve mustalahih*, Dördüncü baskı, Baskı yeri yok, Mektebetü'l-Hurriyyeti'l-Hadîse 1405/1985.

Muhammed 'Accâc el-Hatîb, Muhammed, *Usûlü'l-hadîs 'ulûmühû ve mustalahuh*, Dördüncü baskı, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1401/1981.

_____, *el-Muhtasaru'l-Vecîz fî 'ulûmi'l-hadîs*, 1409/1987, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1409/1987.

Muhammed Edîb Sâlih, *Lemehât fî usûlü'l-hadîs*, Altıncı baskı, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî 1418/1988.

Muhammed el-Fârisî el-Herevî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. (ö. 837/1434), *Cevâhiru'l-usûl fî 'ilmi hadîsi'r-Resûl*, nşr. el-Kādî Athar el-Mübârekfûrî (ö. 1416/1995), Birinci baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1422/2001.

Muhammed Makbûlî Ehdel, Hasen, *Mustalahu'l-hadîs ve ricâluh*, İkinci baskı, San'a: Mektebetü'l-Cîli'l-Cedîd 1410/1990.

Mütercim Âsım Efendi (ö. 1754/1819), *Kāmûsü'l-Muhît Tercümesi*, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kāmûsi'l-Muhît*, Birinci baskı, I-VI, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2013.

Polat, Salâhaddin, “Buhârî'nin *Sahîh*'ine Yapılan Tenkidler”, *Büyük Türk-İslâm Bilgini Buhârî* (ö. 869/1256) -*Uluslararası Sempozyum 18-20 Haziran 1987-* (nşr. Ahmet Hulûsi Köker), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları 1987.

Seydişehrî, Mahmûd Es'ad (ö. 1336/1918), *Usûl-i Hadîs*, İstanbul: Cemâl Efendi Matbaası 1316/1898.

- Sezgin, M. Fuad**, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1956.
- Sîbeveyh**, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osman b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796), *el-Kitâb*, nşr. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn, I-IV, Üçüncü baskı, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî 1408/1988.
- Subhî es-Sâlih**, b. İbrâhîm el-Lübânî (ö. 1407/1986), *'Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuh*, Üçüncü baskı, Beyrut: Dâru'l- 'İlm li'l-Melâyîn 1384/1965.
- Tahhân**, Mahmûd b. Ahmed, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, Altıncı baskı, Kuveyt: Mektebetü Dâru't-Turâs 1404/1984.
- Tâhir el-Cezâirî**, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî (ö. 1338/1920), *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, nşr. Abdu'l-Fettâh Ebû Ğudde, I-II, Beyrut: el-Matba'atü'l-İslâmiyyetu'l-Hadîse 1416/1995.
- Vecîhüddîn el-Gucerâtî**, el-'Alevî el-Hindî (ö. 998/1590), *Şerhu Nüzheti'n-nazar*, nşr. Nefîs Ahmed Misbâhî, Birinci baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- 'İlmiyye 1432/2011 (*Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser ve Nüzhetü'n-nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-fiker* ile birlikte).
- Yamanus, Ayşe Nur**, *Hadis Usûlünde Mu'allâk Kavramı* (yüksek lisans tezi, 2013) Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zekerıyyâ el-Ensârî**, Ebû Yahyâ Zeynüddîn b. Muhammed b. Ahmed Zekerıyyâ es-Senîkî el-Ezherî, (ö. 926/1520), *Fethu'l-bâkî bi şerhi Elfıyyeti'l- 'Irâkî* (ö. 806/1404), nşr. Senâullâh ez-Zâhidî, Birinci baskı, Sâdıkâbâd: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye ve Beyrut: Dâru İbn Hazm 1420/1999.